

MARC BLOCH

FEUDÁLNÍ SPOLEČNOST

Argo / 2010

2. KNIHA

VAZALITA A LÉNO

1. VAZALSKÝ SLIB

Člověk jiného člověka

Být „člověkem“ jiného člověka: ve feudální terminologii nebylo rozšířenějšího ani významově plnějšiho slovního spojení. Existovalo v románských i germánských jazycích, kde se užívalo k vyjádření osobní závislosti. A to ostatně bez ohledu na právní povahu této vazby i na třídní příslušnost. Hrabě byl „člověkem“ krále stejně jako byl nevolník „člověkem“ svého vesnického pána. Někdy tento pojem označoval dokonce v jediném textu a jen několik řádků od sebe osoby radikálně odlišného společenského postavení, jako v případě žádosti normandských řeholnic z konce 11. století, které si stěžovaly, že jejich „lidi“ – tedy jejich sedláky – jistý baron nutí pracovat na hradech svých „lidi“, rozumějme svých rytířů, vazalů.¹⁾ Tato dvojznačnost tehdy nepůsobila nijak zarážejícím dojmem, protože i přes propastný rozdíl v postavení byl kladen důraz na podstatný společný prvek: na podřízenost jednoho jedinice druhému.

Princip tohoto lidského pouta sice ovlivňoval celý společenský život, ale jeho formy byly poměrně jednotvárné, s často téměř nepostřehnutelnými přechody od nejmíše postavených až k těm nejprostším. K tomu si však připojme rozdíly mezi jednotlivými zeměmi. Nejlépe bude držet se jako osy výkladu nejvýznamnějšího z těchto vztahů závislosti, a to vazalského pouta. To prostudujeme nejprve v nejlépe „feudalizované“ oblasti Evropy, totiž v srdci staré karlovské říše, v severní Francii a porýnském a švábském Německu. A konečně, dříve než přikročíme k jakémukoli embryologickému studiu, pokusíme se popsat alespoň nejvýraznější rysy této instituce v době jejího plného rozkvětu, tedy od 10. do 12. století.

Homagium ve feudální éře

Proti sobě stojí dva lidé: první chce sloužit, druhý přijímá či žádá roli vůdce. První spojí ruce a takto je vloží do rukou druhého: jde o jasný symbol podřízenosti, jehož smysl je někdy ještě umocněn pokleknutím. Osoba s vloženými rukama zároveň vysloví několik velmi krátkých slov, jimiž se prohlásí „člověkem“ svého protějšku. Vůdce a podřízený se pak políbí na ústa, na znamení shody a přátelství. Taková byla velmi prostá gesta, jež sloužila k navázání jednoho z nejsilnějších společenských pout, jaká feudální éra znala, a jež už svou prostotou působila mimořádně silně na lidi velmi vnímavé k zrakovým zážitkům. Tato ceremonie, jež byla nesčetněkrát popsána či zmíněna v textech a zpodobněna na pečetích, miniaturách a basreliéfech, se nazývala *homagium*, „člověčenství“ (v němčině *Mannschaft*). Pro nadřízeného, jehož obřad povyšoval do této role, existoval jediný, velmi obecný pojem „pán“.²⁾ Podřízený byl také často označován prostě jen jako „člověk“ tohoto pána a někdy přesněji jeho „člověk polibkem a rukama“. Používaly se však i odbornější termíny, totiž „vazal“ nebo přinejmenším až do 12. století také „oddaný“ (*commendé*).

Takto pojatý rituál byl zcela prost jakýchkoli známek křesťanského vlivu. Takový nedostatek, jenž lze vysvětlit vzdálenými germánskými počátky symboliky tohoto obřadu, se nemohl udržet ve společnosti, v níž už dávno nebylo možné připustit, že by nějaký slib byl platný, aniž by byl Bůh jeho garantem. Samo *homagium* se po formální stránce nikdy nezměnilo. Pravděpodobně od karlovské doby jej však doplnil ještě druhý, ryze náboženský rituál: vazal přísahal svému pánovi věrnost s rukou vztaženou k Evangelium či relikviím. Toto gesto se nazývalo „věrnost“ (francouzsky *foi*, německy *Treue* a archaicky *Hulde*). Ceremoniál byl tedy dvoufázový, obě etapy však neměly stejnou hodnotu.

Tato „věrnost“ totiž nebyla ničím specifická. V nepokojné společnosti, kde byla pochybnost pravidlem a apel na boží sankce se jevil jako jedna z vzácných, relativně účinných brzd, existovalo tisíc důvodů, proč se přísaha věrnosti běžně vyžadovala. Královští či panští úředníci všech úrovní ji skládali při nástupu do funkce, preláti ji s oblibou žádali od svých duchovních a pozemkoví páni někdy od svých sedláků. Na rozdíl od *homagia*, kterým se člověk zavazoval s okamžitou platností a bezvýhradně a jež bylo obecně pokládáno za neobnovitelné, mohl být tento téměř banální příslib zopakován před stejnou osobou hned několikrát.

Mnoho slibů tak proběhlo bez *homagia*. Neznáme však žádné případy *homagia* bez slibu věrnosti. Když byly nadto oba rituály spojeny, přednostní postavení *homagia* se projevovalo jeho pořadím v rámci celé ceremonie: vždy se totiž odehrávalo jako první. *Homagium* také jako jediné do obřadu zapojovalo obě osoby v úzkém sepětí. Slib věrnosti oproti tomu představoval jednostranný závazek, jemuž ze strany pána odpovídal podobný slib jen vzácně. Vazalský vztah s oběma jeho aspekty závislosti a ochrany zkrátka vytvářelo pouze *homagium*.

Takto utvořené pouto trvalo v zásadě tak dlouho jako životy, jež spojilo dohromady. Jakmile naopak jeden či druhý zúčastněný zemřel, vazba sama od sebe zanikla. Po pravdě řečeno ještě uvidíme, že se v praxi vazalita obecně velmi rychle proměnila v dědičný status. I přes tento reálný stav se však až do konce feudální éry toto právní nařízení nezměnilo. Nezáleželo na tom, že se syn zesnulého vazala zavázal *homagiem* pánovi, který předtím přijal *homagium* od jeho otce, ani že dědic předchozího pána přijal *homagium* od otcových vazalů, jak se zpravidla stalo: rituál se musel zopakovat pokaždé, když se změnilo složení dvojice. Stejně tak nemohlo být *homagium* dáno ani přijato na základě zplnomocnění: opačné příklady pocházejí vesměs z velmi pozdní doby, kdy už byl význam starých úkonů téměř zapomenut. Ve Francii byla vůči králi tato možnost legální až od doby Karla VII., a to nikoli bez jistých rozpaků.³⁾ Natolik platilo, že je tato společenská vazba neoddělitelná od takřka fyzického kontaktu, jaký tento obřad vytvářel mezi oběma muži.

Obecný závazek pomoci a poslušenství sdílel vazal s kýmkoli, kdo se stal „člověkem“ jiného člověka. Lišil se však v dílčích povinnostech, k nimž se ještě podrobněji vrátíme. Jejich povaha odpovídala dosti úzce vymezeným podmínkám postavení a způsobu života daného člověka. I přes značné rozdíly v majetnosti a prestiži totiž vazalové ani zdaleka nepocházeli ze všech vrstev populace. Vazalita byla formou závislosti charakteristickou pro vyšší třídy, jež se vyznačovaly především bojovým a správním posláním. Takovou se tedy alespoň stala. Abychom správně pochopili její podstatu, pokusíme se nyní vysledovat, jak se postupně vyčlenila z celého systému osobních vztahů.

Geneze vztahů osobní závislosti

Potřeba ochrany, ochota ochraňovat: tyto zájmy existují v každé době, avšak pouze v civilizacích, kde ostatní společenské rámce selhávají,

vedou ke vzniku specifických právních institucí. To byl případ Galie po zhroutilí římské říše.

Představme si, jak ve skutečnosti vypadala společnost v merovejské době. Stát ani rod tehdy nedokázaly jedinci poskytnout dostatečnou ochranu. Vesnické společenství mělo dost sil jen na vnitřní dohled a městská komunita tehdy byla sotva na světě. Slabý všude pociťoval potřebu uchýlit se k mocnějšímu a mocný zase dokázal obhájit svou prestiž a bohatství, a dokonce si zajistit svou vlastní bezpečnost jen za předpokladu, že si přesvědčováním či donucovacími prostředky opatřil podporu níže postavených, nucených mu pomoci. Na jedné straně tu byl útlék k vůdci a na straně druhé často násilné převzetí moci. A vzhledem k tomu, že pojmy slabosti a síly jsou vždy jen relativní, stával se v řadě případů tentýž člověk závislým na silnějším a zároveň ochráncem slabších. Tak se začal budovat rozsáhlý systém osobních vztahů, jehož propletené nitky šly napříč všemi úrovněmi společenské stavby.

Tyto generace, jež se takto podrobily momentální nutnosti, rozhodně neměly v úmyslu vytvořit nějaké nové společenské formy, a dokonce si tohoto vývoje ani nebyly vědomy. Každá z nich se instinktivně snažila využít možností, jaké jí nabízela stávající struktura, a pokud tak nakonec vzniklo jaksi nevědomky něco nového, stalo se tak ze snahy přizpůsobit se tomu, co bylo staré. Dědictví institucí či praktik, které existovaly v této společnosti zrozené z invazí, bylo ostatně podivně pestré: k odkazu Říma a národů, které Řím dobyl, aniž by zcela zničil jejich specifické zvyklosti, se ještě připojily germánské tradice. Nenechme se však mýlit a neheledejme konkrétní etnickou filiaci vazalů či obecněji feudálních institucí. Tím bychom se totiž znovu uzavřeli do známého dilematu, zda vše vzniklo v Římě, či „v lesích Germánie“. Tyto hádanky ponechme věkům, které o tvořivé síle vývoje věděly méně než my. Stejně jako Boulainvilliers se tak mohly domnívat, že šlechta 17. století pocházela vesměs z franských válečníků, a spolu s mladým Guizotem interpretovaly Francouzskou revoluci jako odplatu Galorománů. Podobně si i staří fyziologové představovali ve spermatu už hotového homunkula. Poučení plynoucí z feudální terminologie je přesto jasné. Nenabízí nám snad tato nomenklatura, v níž, jak uvidíme, koexistovaly prvky nejrůznějšího původu (některé převzaté z jazyka poražených či vítězů a jiné zase, jako samo homagium, nově utvořené), věrný odraz společenského zřízení, jež sice silně podléhalo vlivu minulosti, už tak velice složitě, ale i přesto bylo především výsledkem momentálních

specifických podmínek? Jak říká jedno arabské přísloví, lidé se více podobají své době než svým otcům.

Ti nejslabší ze slabých, kteří hledali nějakého ochránce, se stávali prostě otroky, k čemuž kromě sebe zavazovali i své potomstvo. Řadě jiných, i mezi chudými, však záleželo na tom, aby si uchovali postavení svobodného člověka. Osoby, které získávaly jejich poslušnosti, obvykle neměly důvod s takovým přáním nesouhlasit. V době, kdy veřejné instituce ještě nepodlehly tlaku osobních vazeb, „svoboda“ teoreticky znamenala plnoprávnou příslušnost k národu ovládanému merovejskými panovníky, k *populus Francorum*, jak se běžně říkalo bez rozlišování dobytých a poražených. Synonymita termínů „svobodný“ (*libre*) a „franský“ (*franc*), která vznikla z totožnosti těchto dvou kategorií, měla přežít celé věky. Pro vůdce totiž bylo v mnoha ohledech výhodnější obklopit se závislými osobami s právními a vojenskými privilegii než mít k dispozici jen hordu otroků.

Tyto vztahy „svobodné“ závislosti (*ingenuili ordíne*), jak se píše v jednom textu z Tours, se vyjadřovaly pomocí pojmů, z nichž velká část pocházela z ryze latinské slovní zásoby. I přes všechny proměny pohnuté historie totiž starý úzus patronátu z římského či romanizovaného světa nikdy zcela nevymizel. Zejména v Galii se prosadil tím snáze, že byl tožný se zvyky podrobených populací. Nebylo galského vůdce, který by před příchodem legií nebyl obklopen skupinou věrných, a to jak sedláků, tak bojovníků. Nemáme přesnou představu o tom, co z těchto starých domácích obyčejů mohlo po výboji a pod nátěrem jednotné civilizace přežít. Vše však nasvědčuje tomu, že tyto zvyky, více či méně hluboce proměněné pod tlakem zcela odlišného politického stavu, přetrvaly i později. Vzhledem ke zmatkům předcházejících let však bylo každopádně v celé říši víc než kdy jindy nezbytné uchýlit se k bližším a účinnějším autoritám, než byly veřejnoprávní instituce. Každý, kdo se chtěl ve 4. či 5. století vyzbrojit proti tvrdým požadavkům daňových úředníků, naklonit si soudce či si prostě zajistit úctyhodnou kariéru, nemohl učinit lépe než se i přes svobodné postavení a někdy i urozený původ poddat nějaké výše postavené osobě. Tyto vazby, které oficiální právo neznalo, nebo naopak dokonce zakazovalo, nebyly nijak právně podepřené. Přesto však představovaly jeden z nejpevnějších společenských tmelů. Když obyvatelé Galie, jež se stala Galií franskou, uzavírali dohody o ochraně a poslušnosti, domnívali se, že nedělají nic, pro co by se v jazyce jejich předků snadno nenašlo patřičné označení.

Dáme-li stranou všechny literární reminiscence, byl starší pojem „klientela“ zastaralý už v posledních letech římské říše. V merovejské Galii se však stejně jako v Římě i nadále o vůdci říkalo, že si podřízeného „bere na starost“ (*suscipere*), čímž se stával jeho „patronem“, a o podřízeném zase, že se „poroučel“ (*commendare*), tedy odevzdával svému ochránci. Takto přijaté závazky se běžně označovaly jako „služby“ (*servitium*). Ve svobodném člověku by ještě nedávno toto slovo vyvolávalo odpor. Klasická latina jej totiž znala jen jako synonymum otroctví. Jedinými závazky slučitelnými se svobodou byla *officia*. Od konce 4. století už ale *servitium* tento hanlivý význam nemělo.

Svůj vklad však poskytla i Germánie. Ochrana, kterou mocný poskytoval slabému, se často nazývala *mundium*, *mundeburdum*, což se mělo ve francouzštině proměnit v *maimbour*, nebo také v *mitium*. Toto poslední jmenované slovo znamenalo právo a pověření zastupovat závislou osobu před soudem: to vše byly germánské výrazy špatně maskované polatinštěnou formou, kterou si vynucovaly listiny.

Tyto různé pojmy, mezi sebou více méně zaměnitelné, se používaly zcela libovolně, bez ohledu na původ, římský či barbarický, obou smluvních stran. Vztahy osobní podřízenosti unikaly nařízení etnických zákonů, protože dosud zůstávaly na okraji všech práv.

Protože tyto vztahy nebyly legalizovány, projevovaly tím větší schopnost přizpůsobovat se nesmírně rozmanitým situacím. Samotný král, který měl jako vůdce lidu ochraňovat všechny své poddané bez výjimky a který byl oprávněn vyžadovat od nich věrnost stvrzovanou kolektivním slibem svobodných lidí, však některým z nich přiznával ještě zvláštní *maimbour*. Kdo uškodil osobám, jimž takto „dal svůj slib“, jako by urazil jeho samotného, a uvaloval tím na sebe výjimečně přísný trest. Z poměrně pestrého davu vystupovala užší a význačnější skupina králových věrných, kteří se označovali jako vladařovi *leudes*, lidé, a kteří měli v anarchii konce merovejské doby nejednou v rukou korunu i stát. Mladý muž z dobré rodiny, který toužil prorazit, se stejně jako kdysi v Římě „odevzdával“ někomu z mocných, pokud mu ale prozíravý otec takto nezajistil budoucnost už v dětství. I přes rozhodnutí koncilů se nebála vyhledat patronát laiků ani řada duchovních nejrozšířenějšího postavení. Vztahy podřízenosti však byly záhy nejrozšířenější i nejužší v nižších vrstvách společnosti. Jediné dochované znění dohody o patronátu uvádí na scénu ubožáka, který se pánovi podrobuje jen proto, že „nemá co do úst ani na sebe“. Mezi těmito různými aspekty závislosti, ze společenského

hlediska přitom tak protichůdnými, ostatně nebyl žádný formální rozdíl a ani rozdíl obsahový, alespoň tedy ne na první pohled patrný.

Ať už byl „oddaným“ kdokoli, téměř vždy zřejmě skládal svému pánovi přísahu. Bylo zvykem podrobit se také formálnímu aktu podřízení? To s jistotou nevíme. Oficiální právní systémy se vztahovaly výhradně ke starším společenským a rodovým strukturám a v tomto ohledu mlčí. Co se týče dílčích dohod, ty se nezaznamenávaly písemně, a tudíž po sobě nezanechaly stopy. Od druhé poloviny 8. století však dokumenty začínají zmiňovat rituál vložení rukou. Po pravdě řečeno se používal nejprve jen mezi osobami nejvyššího postavení: chráněncem byl cizí vládce a ochráncem franský král. Touto předpojatostí pisatelů se ale nenechejme splést. Ceremoniál si zřejmě zasloužil podrobnou zmínku jen tehdy, byl-li zapleten do událostí vysoké politiky a odehráli se během setkání dvou vladařů. V běžném životě byl pokládán za zcela banální, a tudíž nehodný pozornosti. Obřad existoval jistě už předtím, než takto vyšel na světlo prostřednictvím textů. Totožnost franských, anglosaských a skandinávských obyčejů svědčí o jeho germánském původu. Tento symbol byl ale natolik zřejmý, že jej snadno přijalo veškeré obyvatelstvo. V Anglii a Skandinávii vyjadřoval libovolně velmi rozmanité formy podřízenosti, například závislost otroka na pánovi nebo svobodného bojovníka na válečném vůdci. Podle všeho se lze domnívat, že stejná situace dlouho panovala i ve franské Galii. Toto gesto sloužilo k uzavírání různých smluv o ochraně, nebylo však pokládáno za nezbytné, protože někdy provedeno bylo a jindy nikoli. Každá instituce vyžaduje poměrně jednoznačnou terminologii a relativně ustálený rituál. V merovejském světě však byly osobní vztahy dosud jen praxí.

Vojáci přebývající pod pánovou střechou

Jedna skupina závislých osob, lišící se od ostatních specifickými životními podmínkami, už ale existovala. Byla to skupina domácích bojovníků, která obklopovala každého mocného, včetně samotného krále. Nejnaléhavějším problémem, jaký vyvstával před vládnoucími třídami v době míru, totiž zdaleka nebyla správa státu či dílčích majetků, ale spíše otázka, jak si opatřit prostředky k boji. Válka, ať už veřejná či soukromá, vedená z nadšení či na obranu majetku a životů, byla po staletí páteří každodenního života každého vůdce a základním opodstatněním každé moci.

Když se franští králové stali pány Galie, převzali dva starší systémy tvoření armády, z nichž oba počítaly s mobilizací mas: v Germánii byl válečníkem každý svobodný člověk a Řím zase nabíral bojovníky v řadách zemědělců, alespoň tedy dokud ještě používal domácí vojska. Franský stát zachoval za obou dynastií princip všeobecné mobilizace, který se měl oslatně udržet po celý feudální věk. Královská nařízení se sice snažila tuto povinnost přizpůsobit výši majetku a nejchudší obyvatelstvo rozdělit do skupin, z nichž každá musela poskytnout jednoho vojáka, ale tato praktická opatření, jež se měnila podle momentálních potřeb, se obecného pravidla nijak nedotýkala. Podobně neváhali ani velcí baroni povolávat při svých sporech do boje své sedláky.

V barbarských královstvích, kde správa zvládala svou funkci stále hůře, se způsob povolávání do armády stal příliš těžko ovladatelným nástrojem. Vývoj dále narušil staré struktury, které si germánské společnosti vytvořily pro válku i pro mír. Obyčejný Germán, který byl v době migrací spíše bojovníkem než sedlákem, se konečně pomalu stával spíše sedlákem, jehož zdržovala péče o nyní již stabilnější zemědělství. Když byl kvůli tažení odtržen od půdy někdejší římský kolón, jistě toho o válce nevěděl o moc víc. Ocitl se však v řadách uspořádaných legií, jež ho na boj připravily. Ve franském státě naopak mimo gardy, jež obklopovaly krále a velké barony, neexistovala žádná stálá vojska, a tudíž ani žádný soustavný výcvik rekrutů. Těm tak chyběla motivace a zkušenost a také výzbroj – za Karla Velikého bylo třeba zakázat nástup do armády jen s holí. Tyto nedostatky začaly nepochybně velmi záhy negativně ovlivňovat vojenský systém merovejské doby a ještě více se pak začaly projevat v časech, kdy na úkor pěšáků získali na bitevním poli převahu jezdci vybavení kvalitní útočnou i obrannou výzbrojí. Opatřit si bojového koně a vybavit se od hlavy až k patě totiž předpokládalo jistý majetek nebo výpomoc někoho bohatšího. Podle ripuárského zákoníku měl kůň cenu šesti krav a totéž platilo i pro kožený kyrys zpevněný kovovými destičkami. Helma stála jen o polovinu méně. Copak roku 761 nepostoupil jistý drobný vlastník z Alemanie svá rodinná pole a jednoho otroka za koně a meč?⁴⁾ Umět ovládat koně v boji a složitě šermovat s těžkým brněním také vyžadovalo dlouhý výcvik. „Rytíře můžeš udělat z dospívajícího chlapce, později však ne.“ Tento aforismus se stal za prvních Karlovců příslovím.⁵⁾

Proč ale došlo k tomuto úpadku pešáka, jehož společenský dopad měl být tak značný? Někdy byl pokládán za důsledek arabských invazí:

Karel Martel prý z Franků udělal jezdce, aby odolali nárazu saracénských jízd, nebo ji mohli pronásledovat. Toto tvrzení je zjevně přehnané. I když budeme předpokládat, co už bylo zpochybněno, totiž že jízda hrála v tehdejších islámských armádách tak rozhodující roli, Frankové, kteří měli vždycky jízdní vojska, rozhodně nečekali na Poitiers, aby jim začali vyhrazovat stále širší prostor. Když Pipin roku 755 přeložil každoroční sjezd magnátů a vojska z března na květen, kdy nadcházela doba první píče, znamenalo toto příznačné opatření jen vyvrcholení staletého vývoje. Jeho příčiny, jež se vyskytují ve většině barbarských království, a dokonce i ve východořímské říši, nebyly vždy správně pochopeny, a to jednak proto, že nebyly dostatečně vyhodnoceny jisté technické faktory, a dále proto, že ve vlastní oblasti vojenství se pozornost zaměřovala téměř výhradně jen na taktiku boje na úkor jeho východisek a důsledků.

Třmeny a podkovy, které starověké středomořské společnosti neznaly, se v západních ikonografických dokumentech objevují až v 9. století. Zdá se však, že vyobrazení zde mělo zpoždění za realitou života. Třmeny, které pravděpodobně vynalezli Sarmaté, pronikly na Západ s kočovníky z eurasijské stepi a jejich rozšíření bylo jedním z důsledků nyní mnohem užších styků, k nimž v době nájezdů docházelo mezi západními usedlými a kočovnými civilizacemi velkých rovin. Buď šlo o kontakt přímý, díky migracím Alanů, kteří kdysi sídlili na sever od Kavkazu a jejichž několik frakcí odvrácených germánským proudem našlo azyl v srdci Galie či Španělska, nebo o kontakt zprostředkovaný germánskými národy, jež žily nějakou dobu na březích Černého moře, jako například Gótové. Z Východu pravděpodobně pocházela i podkova. Okování velmi usnadňovalo jízdu a útok na koni v nehorších terénech. Třmeny zase snižovaly únavu při jízdě, a tím, že jezdci umožňovaly lépe zaujmout polohu, také zvyšovaly důraznost startu.

Co se týče boje, útok na koni se jistě stal jedním z jeho nejčastějších způsobů. Nikoli však jediným. Když to vyžadovaly podmínky terénu, jezdci z koně sesedali a během útoku bojovali dočasně jako pěšáci. Válečné dějiny feudální éry jsou plné příkladů této taktiky. Protože však chyběly vhodné cesty a vojska nebyla vycvičena k těmto umně koordinovaným manévřům, jimž za své úspěchy vděčily římské legie, byl kůň jediným prostředkem, jak zvládnout dlouhé výjezdy, jaké si vynucovaly války mezi jednotlivými vladaři, a jak uskutečnit nečekané přepady, v nichž si libovala většina předáků. Zároveň byl ale i způsobem, jak rychle a bez přílišné únavy dojet přes zoraná pole a mokřiny na bitevní

pole a rozladit nepřítele nečekanými přesuny, nebo jak příhodně uniknout masakru v případě, že se karta obrátila. Když byli roku 1075 Sasové poraženi Jindřichem IV., šlechta díky cílosti svých koní utrpěla mnohem menší ztráty než pěší sedláci, kteří nedokázali jatkům závčas uniknout.

Ve franské Galii tedy okolnosti vedly k tomu, že se potřeba profesionálních bojovníků, kteří by byli formováni tradicí své skupiny a kteří by bojovali zejména v sedle, stávala stále naléhavější. I když králové i nadále a téměř až do konce 9. století vyžadovali službu na koni v zásadě od všech svobodných mužů, kteří byli dost bohatí na to, aby se jí mohli podrobit, jádro těchto vycvičených a dobře vyzbrojených jízdních houfů, od nichž se jako od jediných očekávala skutečná účinnost, přirozeně tvořili ozbrojení družiníci, kteří už dlouho obklopovali vladaře a magnáty.

Byl-li rámec pokrevních společenství a národů ve starých germánských společnostech dostačující pro běžný život, touha po dobrodružství a ctižádost volaly po jiném uspořádání. Vůdcové, především mladí, kolem sebe soustředili takzvané „druhy“ (ve staré němčině *gisind*, což znamenalo přesně „druh na cesty“ a co Tacitus velmi přesně přeložil latinským výrazem *comes*). Tyto druhy vedli předáci do boje a na lup a v době odpočinku je hostili ve velkých dřevěných sálech, kde se konaly dlouhé pitky. Toto malé vojsko svému kapitánovi umožňovalo účinně zasáhnout ve válkách a vendetách a zjednávalo mu autoritu na shromáždění svobodných mužů. Štědré dary – potraviny, otroci, zlaté přety – jimiž je obdarovával, představovaly nezbytný prvek jeho prestiže. Tak tuto společnost popisuje Tacitus v souvislosti s Germánií 1. století a v téže podobě ožívá i o mnoho století později v *Beowulfovi* a s jistými nevyhnutelnými odlišnostmi také ve starých skandinávských ságách.

Jakmile se tito barbarští vůdcové etablovali na troskách Románie, neměli důvod se této praxe zříkat, protože ve světě, kam pronikli, kvetlo užívání soukromých bojovníků už dlouho. V posledních staletích Říma nebylo příslušníka vysoké aristokracie, který by je neměl. Často se jim říkalo *buccellarii*, podle pečiva (*buccella*) lepší kvality než běžný chléb, které obvykle dostávali. Byli to ostatně spíš žoldáci než druhowé, ale dost početní a loajální, aby jejich soukromé eskorty, jež se soustředily kolem pánů, z nichž se stali generálové impéria, mohly zaujmout často prvořadé místo v rámci bitevních sil.

Ve zmatcích merovejské doby musela být potřeba takových ozbrojených družin naléhavější než kdykoli předtím. Vlastní gardu měl král: nazývala se *truste* a vždy byla přinejmenším z velké části jízdní. Totéž

platilo i o jeho nejvýznamnějších poddaných, ať už franského či románského původu. Dokonce i kostely pokládaly za nutné si takto zajistit vlastní bezpečnost. Títo „gladiátoři“, jak říkal Řehoř Tourský, tvořili dost nesourodé skupiny, kde nechyběli ani skuteční rabiáti. Páni do těchto družin neváhali najímat ani své nejsilnější otroky. Z valné části je však tvořili svobodní lidé. Ti ale svým původem vždy nepatřili k vysoce postaveným. Sama služba jistě představovala různé stupně závislosti a byla odměňována v různé výši. Je ale příznačné, že v 7. století se darování „malého pozemku“ nějakému otrokovi a donace ve prospěch „druha“ (*gasindus*) vyjadřovaly tímž formálním obratem.

V pojmu *gasindus* poznáváme starší výraz pro blízkého druha v boji. V merovejské Galii, jako ostatně v celém barbarském světě, se zřejmě běžně používal jako označení pro soukromého bojovníka. Postupně však uvolnil místo domácímu termínu „vazal“ (*vassus, vassalus*), jehož čekala velká budoucnost. Tento nováček však nebyl římského, nýbrž keltského původu.⁶) Do galské hovorové latiny však jistě pronikl mnohem dříve, než se poprvé objevil v písemné podobě v *Sálském zákoníku*: toto slovo totiž muselo být přejato dávno před Chlodvíkem, v době, kdy na území Galie ještě žily vedle populací, jež se přiklonily k jazyku Říma, také velké skupiny, které zůstaly věrné řeči svých předků. Uctívejme v něm tedy, chceme-li, jedno z autentických dítek Galů, jehož užívání proniklo až do spodních vrstev francouzštiny. Z jeho začlenění do feudální terminologie ale nesmíme usuzovat na bůhvíjak vzdálené kořeny vojenské vazaloty. Systém „družiny“, který se v mnoha ohledech podobal systému, jaký existoval ve staré Germánii, znala galská společnost, stejně jako všechny ostatní keltské společnosti, už před římským výbojem. Ať už ale z těchto obyčejů přežilo pod římskou nadvládou cokoli, jisté je jedno: označení pro ozbrojeného „klienta“, jež známe díky Juliu Caesarovi, totiž *ambactus* či v Akvitánii *soldurius*, zmizelo beze stopy.⁷) Pojem vazal měl v okamžiku, kdy přešel do hovorové latiny, mnohem skromnější význam: označoval chlapce (s tímto významem se měl udržet po celý středověk ve formě diminutiva *valet*), nebo také domácího otroka, a to na základě sémantického posunu, k jakému došlo i u latinského slova *puer*. Nenazývá snad vychovatel ty, jež má neustále kolem sebe, zcela přirozeně svými „chlapci“? Ve franské Galii tomuto slovu dávaly tento druhý význam ještě různé texty z 6.–8. století. Pak se postupně utvořil jeho nový význam, který ještě v 8. století konkuroval významu prvnímu, až jej konečně zcela nahradil. Přijetím do pánovy gardy byl „pocťen“

nejeden domácí otrok. V obydlí svého pána však žili i ostatní členové této kohorty, aniž by přitom byli otroky, a museli zde vykonávat nejrůznější služby a přijímat pánovy bezprostřední rozkazy. I oni byli jeho „chlapci“. Spolu se svými druhy otrockého původu tak byli označováni společným pojmem „vazalové“, který se touto cestou přiklonil k významu druhu ve zbrani. Tato společná nálepka, jež evokovala úctyhodnou blízkost k pánovi, byla nakonec vyhrzena pouze svobodným mužům z družiny.

Dějiny tohoto pojmu, který vzešel ze dna otroctví, aby si postupně získal úctu, přitom odrážejí vývoj vlastní vazalství. Jakkoli skromné totiž bylo na začátku postavení mnoha „nájemných vrahů“, jež si vydržovali magnáti i sám král, vykazovalo už v tomto okamžiku jisté skutečně prestižní rysy. Vazby mezi družiníky a jejich vůdcem patřily k oněm svobodně uzavíraným dohodám, jaké se nevylučovaly ani s nejuctyhodnějším společenským postavením. Termín, který označoval královskou gardu, *truste*, tedy „věrnost“, je zcela příznačný. Nováček, přijatý do této družiny, přísahal králi věrnost a král se zase zavazoval, že mu bude „nápomocen“. Byl to princip všech slibů věrnosti. Mocní a jejich *gasindi* či vazalové si jistě vyměňovali obdobné sliby. Být pod ochranou nějaké vysoce postavené osoby ostatně přinášelo nejen záruku bezpečnosti, ale i společenské uznání. Vzhledem k tomu, že v rozkládajícím se státě musel každý mocný hledat podporu zejména mezi lidmi, kteří mu byli bezprostředně poddáni, a při upadající vojenské morálce se potřeba profesionálních bojovníků stávala každým dnem naléhavější a role každého, kdo nosil zbraň, respektovanější, bylo postupně stále zřejmější, že nejprestižnější ze všech forem podřízenosti je služba ve zbrani pánovi, jehož věrným se podřízený slavnostně prohlásil.

Zde už byl ale cítit jistý vliv, který měl instituci vazalů hluboce poznamenat a do značné míry ji odklonit od její původní vývojové osy. Do těchto mezilidských vztahů, jež dosud neměly s politickou suprastrukturou nic společného, zasáhl stát, a to stát ne-li nový, pak přinejmenším obnovený: říše Karlovců.

Karlovska vazalita

O politice Karlovců, kterou musíme chápat jako souhrn osobních zájmů panovníků, z nichž někteří byli mimochodem výjimečnými osobnostmi, a spolu s tím i jako dílo jejich rádců, můžeme říci, že se řídila jak tradicí, tak novými zvyklostmi. První příslušníci rodu, který vzešel

z aristokracie a dosáhl moci po dlouhém boji s původní královskou dynastií, se postupně stali pány franského lidu právě tak, že se obklopili houfy na nich závislých ozbrojenců a že svou „ochranu“, *maimbour*, vnutili ostatním předákům. Jakmile se ocitli na vrcholu, pokládali tyto vazby přirozeně i nadále za zcela standardní. Už od dob Karla Martela nadto bylo jejich ctížádostí opět zrekonstruovat onu veřejnou moc, na jejímž zničení se původně spolu s jinými aristokratickými rody podíleli. Chtěli, aby v jejich státech panoval křesťanský řád a mír. A potřebovali vojáky, aby svou vládu mohli rozšířit i na vzdálená území a vést svatou válku proti nevěřícím, válku, přinášející moc a spásu duším.

Staré instituce však na takový úkol zjevně nestačily. Monarchie měla k dispozici jen málo úředníků, ostatně ne příliš spolehlivých a – s výjimkou několika duchovních – bez znalosti tradice a bez odborné přípravy. Zřízení rozsáhlého systému placeného úřednictva nedovolovaly ekonomické podmínky. Cestování bylo pomalé, nepohodlné a nebezpečné. Hlavním problémem centrální správy tedy byl přímý kontakt s jednotlivci, vymáhání povinných služeb a uplatňování nezbytných sankcí. Z této situace se zrodila myšlenka, že by se síť už velmi pevně zformovaných vztahů podřízenosti dala využít i pro účely vlády. Pán by se na všech úrovních hierarchie stal ručitelem svého „člověka“ a zároveň by byl pověřen dohledem nad plněním jeho povinností. Karlovi na tuto koncepci rozhodně neměli monopol. Z této myšlenky vyšla při vytváření mnoha legislativních nařízení už španělská vizigótská monarchie. K rozšíření a docenění těchto principů možná přispěli právě španělští uprchlíci, kterých bylo po arabské invazi na franském dvoře hodně. Obdobné postoje vyplývaly i z velmi silné nedůvěry, jakou později chovaly anglosaské zákony vůči „člověku bez pána“. Tato politika ale byla jen velmi výjimečně prosazována tak uvědoměle a důsledně, jako tomu bylo ve franské monarchii kolem roku 800. „Nechť každý předák na svých podřízených vymáhá plnění císařských příkazů, aby je tito podřízení plnili stále smířeneji.“⁸⁾ Tato věta z jednoho kapituláře z roku 810 shrnuje ve výmluvné zkratce jedno ze základních pravidel stavby, kterou zbudovali Pipin a Karel Veliký. Podobně se prý v Rusku v době nevolnictví chlubil car Mikuláš I. tím, že má ve svých poměšcích, tedy v obyvatelích venkova, „sto tisíc policejních komisařů“.

Nejnáléhavějším opatřením v této oblasti bylo samozřejmě uzákonění, a tudíž ustálení vazalských vztahů, které představovalo jediný způsob, jak z nich učinit pevnou oporu centrální správy. „Darování“

nížšího postavení se svému pánovi záhy zavazovali doživotně, jako onen hladovějící, jehož známe z tourského textu. Řada družiníků sice nepochybně v praxi sloužila svému předákovi doživotně už dávno, ať už proto, že se k tomu tito bojovníci výslovně zavázali, nebo že jim takový postoj ukládaly jejich mravy či zájmy, nic však nedokazuje, že by bylo toto pravidlo za Merovejců všeobecně rozšířené. Ve Španělsku vizigótské právo nikdy nepřestalo respektovat právo soukromých vojáků na změnu pána: zákon totiž říkal, že „svobodný člověk má vždy vládu nad sebou samým“. Za Karlovců se naopak různé královské a císařské výnosy zabývaly přesným stanovením přestupků, jež, pokud se jich pán dopustí, opravňují jeho vazala k odstoupení od dohody. To jinými slovy znamenalo, že kromě těchto případů a s výjimkou rozluky na základě vzájemné dohody bylo pouto po dobu života nerozlučitelné.

Pán byl dále oficiálně zodpovědný za to, že se jeho vazal dostaví před soud či se připojí k armádě. Sám byl součástí vojska a jeho vazalové bojovali pod jeho velením. Pouze v jeho nepřítomnosti přecházeli jeho vazalové pod přímé velení krále zástupce, hraběte.

K čemu by ale bylo dobré snažit se rakto využít pány k připoutání vazalů, kdyby sami tito pánové nebyli s panovníkem pevně svázáni? Karlovcí přispěli k mimořádnému rozšíření společenského uplatnění vazalů právě svým úsilím naplnit tuto nezbytnou podmínku svého velkého plánu.

Jakmile se dostali k moci, museli své „lidi“ nějak odměnit. Rozdělili jim tedy půdu, na základě postupu, který upřesníme později. Jako majordomové a později coby králové si museli opatřit nezbytnou podporu a především postavit vlastní armádu. Proto k sobě museli připoutat ještě celou řadu dalších osob, většinou už relativně vysoko postavených. Někdejší příslušníci vojenského doprovodu, kteří se usadili na pozemcích, jež jim vladař postoupil, byli i nadále pokládáni za jeho vazaly. Týmž poutem k němu měli být připoutáni i jeho noví poddaní, kteří nikdy jeho druhy nebyli. První i druzí sloužili v jeho vojsku, kam je následovali jejich vlastní vazalové, pokud nějaké měli. Protože však museli většinu času trávit daleko od panovníka, jejich životní podmínky se hluboce lišily od těch, v jejichž rámci se kdysi odvíjela existence domácích bojovníků. Jakožto od předáků více či méně rozsáhlých skupin závislých osob se od nich naopak očekávalo, že budou mezi těmito lidmi udržovat pořádek, a případně dokonce vykonávat obdobný dohled i nad svými sousedy. Tak se v rámci populací obrovské říše vyčlenila zvláštní

třída, ve srovnání s ostatními velmi početná, totiž třída „pánových vazalů“ (*vassi dominici*), rozumějme vazalů „pána krále“, kteří měli utvořit, pod zvláštní ochranou panovníka a s povinností poskytnout mu velkou část svých oddílů, rozsáhlou síť věrných napříč všemi provinciemi. Když k sobě chtěl Karel Holý roku 871, krátce po vítězství nad svým synem Karlomanem, připoutat spojence mladého vzbouřence, domníval se, že nejlépe uspěje tehdy, pokud každého přiměje vybrat si mezi královskými vazaly pána podle vlastní vůle.

To ale nebylo všechno: toto vazalské pouto, jež se z praxe ukazovalo jako velmi pevné, se Karlovcí rozhodli využít k zajištění věčně selhávající loajality svých úředníků. Ti byli vždy vnímáni jako lidé pod zvláštní ochranou panovníka, vždy mu skládali slib a stále častěji byli vybírání z řad mužů, kteří předtím, než byli pověřeni tímto úkolem, králi sloužili jako vazalové. Tato praxe se postupně všeobecně rozšířila. Přinejmenším od vlády Ludvíka Zbožného už neexistuje dvorská či významná správní funkce, zejména hraběcí, jejíž držitel by se nejspíše při nástupu do úřadu nemusel stát vazalem monarchy, jemuž se spojenými dlaněmi skládali slib. Dokonce i od cizích knížat, která uznávala franský protektorát, se od poloviny 8. století vyžadovalo, aby se podřídila tomuto ceremoniálu, čímž se stávala královými či císařovými vazaly. Od těchto významných osob jistě nikdo neočekával, že budou stejně jako někdejší družiníci hlídkovat na pánově hradě. Přesto však svým způsobem náleželi k jeho vojenské družině, protože mu byli povinováni nejen oddaností, ale i vojenskou pomocí.

Také magnáti si však už dávno zvykli vidět ve svém ozbrojeném doprovodu důvěryhodné osoby, jimž mohli svěřit nejrůznější poslání. Pokud některého z těchto loajálních družiníků přiměl k odchodu z osobní služby nějaký vzdálený úkol, zisk pozemku či dědictví, předák ho i nadále pokládal za svého věrného. I zde měla zkrátka vazalita sklon zcela spontánně přesahovat úzký kruh panské domácnosti. Tyto dosud proměnlivé zvyky se ustálily díky příkladu králů a vlivu právních nařízení, která králové vydali. Páni i podřízení přirozeně šli k typu dohody, jež nyní obsahovala i legální sankce. Hrabata k sobě vazalskými vazbami připoutávala nižší úředníky a biskupové a opati zase laiky, jimž svěřovali konkrétní funkce při výkonu spravedlnosti nebo v rámci vojenských hotovostí. Mocní, ať už jakéhokoli postavení, se k sobě snažili přitáhnout stále větší množství drobných pánů, kteří sami jednali stejně vůči ještě slabším. Tito soukromí vazalové tvořili smíšenou společnost,

jejíž součástí byli dosud i jedinci poměrně skromného postavení. Mezi těmi, které směli hrabata, biskupové, opati a abatyše zanechat v kraji, když se svolávalo vojsko, byli i tací, jimž byl jakožto jakýmsi „pánovým vazalům“, *vassi dominici*, v malém předán čestný úkol udržovat mír. Jiní byli zase pověřeni skromnějším úkolem: strážet pánův dům, vést skližeň či dohlížet na služebnictvo.⁹⁾

To už byly přinejmenším správní funkce s jistou prestiží. Stejně jako v případě králů se i u předáků jakéhokoli postavení stala někdejší čistě domácí služba modelem pro všechny druhy prestižní podřízenosti.

Vznik tradiční vazalita

Pak přišlo zhroucení karlovskeho státu: rychlá a tragická porážka hrstky lidí, kteří se za cenu řady archaismů a neobratností, ale s nesmírnou dobrou vůlí snažili zachovat jisté hodnoty řádu a civilizace. V tomto okamžiku začalo dlouhé období nepokojů a zároveň i příprav, kdy měla vazalita konečně získat přesnou podobu.

V trvalém válečném stavu způsobeném nájezdy a vnitřními spory, v němž tehdy Evropa žila, člověk víc než kdykoli předtím hledal pomoc předáka a předáci zase pomoc lidí. Tyto ochranné vazby se však přestaly šířit ve prospěch králů. Napříště se stávaly stále častějšími homagia soukromá. Zejména kolem hradů, jež začaly na venkově od skandinávských a maďarských nájездů vyrůstat ve stále hojnějším počtu, se páni, kteří těmto pevnostem veleli svým vlastním jménem či jménem někoho mocnějšího, snažili soustředit vazaly, kteří by je strážili. „Král už má z krále jen jméno a korunu (...) a před nebezpečím nedokáže ochránit ani své biskupy, natož ostatní své poddané. Jedni i druzí také odcházejí se spojenými rukama sloužit magnátům, protože jen tak dosáhnou míru.“ Tak vyličil roku 1016 jistý německý prelát anarchii v burgundském království. V Artois jeden mnich v následujícím století výstižně objasňuje, jak se jen několika málo „urozeným“, kteří se vyhnuli vazbám poddanské závislosti, podařilo dosáhnout toho, že „i nadále podléhali jen veřejným trestům“. A to zde ještě musíme tímto obratem zjevně rozumět ani ne tak příliš vzdálenou královskou autoritu jako spíš autoritu hraběte, jenž byl namísto panovníka držitelem zbytku pravomocí, svou podstatou nadřazených vztahům osobní podřízenosti.¹⁰⁾

Vztahy závislosti se přirozeně šířily napříč celou společností, nikoli jen mezi „urozenými“, o nichž mluví náš mnich. Mezi těmito různými

formami závislosti, jež charakterizovala pokaždé jiná společenská atmosféra, se tehdy dorvořila hranice, která začala vznikat už v karlovske době.

Jazyk i mravy si jistě ještě dlouho uchovaly stopy dřívějších zmatků. Někteří velmi chudí panští poddaní, kteří byli nuceni vykonávat opovrhované polní práce a zastávat úkoly, jež byly nyní pokládány za otrocké, se až do 12. století označovali jako *commendés*, což bylo v *Písni o Rolandovi* označení pro nejvyšší vazaly. O nevolnících, kteří byli „lidmi“ svého pána, se často říkalo, že žijí v jeho „homagiu“. Tímto pojmem se označovala i řada obřadných aktů, jejichž prostřednictvím se jedinec prohlašoval nevolníkem někoho jiného. Tyto rituály dokonce tu a tam připomínaly charakteristická gesta homagia „rukama“.¹¹⁾

Tam, kde se toto nevolnické homagium praktikovalo, se však lišilo od homagia vazalského jedním rozhodujícím rysem: nemuselo se obnovovat z generace na generaci. Vývoj šel totiž ke stále jasnějšímu rozlišení dvou různých způsobů svázanosti s předákem. Jednak to byla svázanost dědičná. Pro tu byly charakteristické nejruznější závazky, považované za méněcenné. Především proto, že tato forma vylučovala v rámci vztahu podřízenosti jakoukoli možnost volby, byla pokládána za opak toho, co dnes nazýváme „svobodou“. Bylo to nevolnictví, k němuž sklouzla většina prostých „oddaných“, a to i přesto, že jejich podřízenost měla původně, v době, kdy se společenské třídění řídilo odlišnými principy, „svobodný“ ráz. Druhé pouto, jež se označuje jako vazalita, trvalo, ne-li ve skutečnosti, pak alespoň z právního hlediska až do smrti jednoho či druhého z takto spojených lidí. Tento aspekt vazalitu ušetřil nelichotivé nálepky pokrevně dědičné povinnosti a zajistil jí i nadále charakter prestižní služby ve zbrani. Forma pomoci, jež byla její součástí, byla totiž ryze vojenská. Na základě charakteristické synonymity označují od konce 9. století latinské listiny člověka libovolně jako pánova vazala či jako *miles*. Tento druhý pojem by se měl doslovně překládat jako „voják“. Francouzské texty počínaje těmi nejranějšími jež však převádějí slovem „rytíř“ a právě tento výraz z vernakulárního jazyka měli v hlavě jistě i notáři starší doby. Pravým vojákem byl ten, který sloužil na koni ve velkém válečném brnění, a funkce vazala spočívala především v boji za pána, a to právě v takovéto zbroji. Běžný jazyk tedy nakonec začal jinou formou tohoto starého pojmu, kdysi tak prostého významu, pojmem „vazalství“ (*vasselage*), nazývat nejkrásnější ctnost, jakou znala tato neustále bojující společnost, a to chrabrost. Takto stanovený vztah závislosti se uzavíral prostřednictvím homagia s vložením

rukou, jež bylo nyní vyhrazeno zejména pro tuto příležitost. Tento rituál hlubokého oddání však byl zřejmě v 10. století všeobecně doplněn polibkem, který tím, že mezi oběma jedinci nastoloval rovnost přátelství, dodával podřízenosti vazalského typu větší důstojnost. Ve skutečnosti už se ale týkal jen osob vyššího, a někdy dokonce velmi vysokého postavení. Vojenská vazalita, jež se postupně vyhranila ze staré a nejasně definované „oddanosti“ (*commendise*), tak představovala beze sporu nejvyšší aspekt tohoto obřadu.

2. LÉNO

Beneficium a léno: držba jako odměna

Ve franské éře většina „oddaných“ od svého nového pána nečekala jen ochranu. Od tohoto mocného, jenž byl zároveň i bohatý, žádali také zlepšení vlastního živobytí. Od svatého Augustina, který na konci římské říše vylíčil, jak chudí hledají patrona, jenž by jim „dal najíst“, až po merovejský text, který jsme citovali už několikrát, slyšíme stále týž naléhavý hlas: hlas prázdného žaludku. Ani pán neměl jen ctizádost lidí ovládat. Přes ně se snažil často dosáhnout na majetek. Vztahy závislosti měly zkrátka od začátku také ekonomický aspekt. To platilo o vazalitě stejně jako o jiných formách závislosti. Štědrost, kterou předák projevoval vůči svým druhům v boji, se v tomto vztahu jevila tak zásadní, že v karlovské době tvořilo předání několika darů – koně, zbraní, šperků – často téměř rituální odpověď na gesto osobního podrobení. Kapituláře sice vazalovi zakazovaly pouto rozvázat, avšak, jak se upřesňuje v jednom z nich, pod podmínkou, že člověk již od svého pána obdržel dar v ceně jednoho zlatého solidu. Jediným opravdovým pánem byl ten, který svého člověka obdaroval.

Obecné podmínky hospodářství dávaly předákovi skupiny vazalů stejně jako každému jinému zaměstnavateli na výběr jen ze dvou způsobů odměňování. Jednak mohl svého člověka nechat u sebe doma a na vlastní náklady ho živit, šatit a vyzbrojovat, nebo mu mohl přidělit půdu, či alespoň pevný příjem z půdy, a tak nechat starost o obživu na něm: mohl ho „obdařit domem“, *chasser*, jak se říkalo v krajích, kde se mluvilo francouzským jazykem. Zbývá vysvětlit, jak v tomto posledně jmenovaném případě probíhalo postoupení majetku.

Prosté darování, bez zvláštního ustanovení, jež by vylučovalo či omezovalo dědičnost, bylo v dřívějších dobách zřejmě poměrně rozšířené. Právě tímto způsobem postoupil podle textu ze 7. století jistý předák svému „druhovi“ malé panství a později takto několikrát projevil svou štědrost vůči svým vazalům tři synové Ludvíka Zbožného, s neskrývaným úmyslem přimět je k plnění jejich závazků a s možností darování odvolat, pokud se tak nestane. Protože však měly tyto majetky, jež předák obvykle rozděloval mezi lidi ze své družiny, spíš povahu žoldu než odměny, bylo důležité, aby se mu zase bez potíží vrátily, jakmile došlo k ukončení služby, tudíž nejpozději v okamžiku, kdy smrtí vazala vazba zanikla. Jinými slovy, jelikož vazalita nebyla pokrevně dědičná, logicky takovou nemohla být ani odměna.

Oficiální římské právo ani germánské zvykové právo se svými pevnými systémy dvoustranných smluv neposkytovaly podobným pozemkovým propůjčkám, jež byly ze své podstaty přechodné, žádné precedenty. V římské říši se naopak pod vlivem mocných praxe takových dohod hojně rozšířila v souvislosti s patronátem, protože ten předpokládal, že se pán postará o živobytí svého chráněnce. Terminologie těchto dohod byla dost nestálá, což je pro instituce na okraji zákonitosti v podstatě přirozené. Užívalo se termínu *precarium*, podle prosby (*preces*), jež vzešla či měla vzejít ze strany obdarovaného, nebo také „dobrodiní“, *beneficium*. Nebylo na závadu, že zákon, který takové dohody neznal, neposkytoval pronájemci žádný prostředek, jímž by se před soudem domohl plnění závazků, které na majetek obvykle sám uvalil, protože si vždy mohl vzít zpět, co bylo v zásadě jen milostivým darem. Oba výrazy se pak dále používaly i ve franské Galii, *precarium* však v jiném gramatickém tvaru, který si historikové vykládali nejrůznějšími způsoby. Pojem totiž přešel od středního rodu k rodu ženskému – *precaria*. Se vši pravděpodobností šlo jen o jeden z mnoha příkladů v pozdní latině hojně rozšířeného jazykového jevu, který kontaminací koncovky a slov středního rodu množného čísla udělal mimo jiné ze slova *folium* francouzské *feuille*. Proměnu v tomto případě usnadnil vliv podstatného jména, jež označovalo samotnou prosbu žadatele, totiž „prosebný list“, *epistola precaria*.

Precarium, *beneficium*: oba termíny se zřejmě původně užívaly více méně libovolně. Vzhledem k tomu, že *precarium* postupně přešlo prvky z nájemního práva a přetvořilo se v pevně stanovenou smlouvu, bylo toto označení časem vyhrazeno nájůmům za poplatek. Nálepka

beneficium, neurčitější a zároveň úctyhodnější, protože nevyvolávala představu ponížené prosby, se naopak užívala spíše jako označení pro dočasné dary, určené osobám připoutaným k panským domům, a zejména vazalům jako odměna za jejich služby. Toto rozlišení pomohla stanovit jistá významná událost. Když Karlovci potřebovali půdu, za kterou by získali podporu svých věrných, bezostyšně čerpali z bohatství církve. První zábor za Karla Martela byl drastický. Jeho následovníci v tomto zcizování sice pokračovali, snažili se však legitimizovat jak minulé, tak současné zpronevěry, a tak si v jisté míře zajistit práva zákonných vlastníků. Biskupovi či klášterům však z půdy, kterou museli královskému vazalovi postoupit k doživotnímu užívání, plynul jistý finanční příjem; vazalská služba však byla vykonávána pouze ve prospěch krále. Z pohledu kostela byl tedy z právního hlediska majetek *precarium*. Zároveň jej daný člověk obdržel od krále jakožto *beneficium*.

Toto slovo se v latině kanceláří a kronikářů používalo až do pozdního 12. století jako označení pro pozemky, které se postupovaly výměnou za službu, a zejména pak za službu vazalskou. Na rozdíl od skutečně živých právních termínů, jako byl například „oddaný“ (*commendé*), však z „beneficia“ v románských jazycích nevznikla žádná odvozenina: to svědčí o tom, že tento pojem, jenž pronikl do výraziva, tvořeného u kleriků oblíbenými reminiscencemi, až poměrně pozdě, v mluveném jazyce už dávno vystřídalo jiné slovo. Pro francouzské písaře feudální doby a možná už v 9. století znamenalo *beneficium* „léno“.

I přes jisté fonetické porušení, jež se ostatně týkaly spíše latinských přepisů než románských tvarů, jsou dějiny tohoto slůvka jasné.¹²⁾ Ve všech starogeránských jazycích existovalo slovo, vzdáleně příbuzné s latinským *pecus*, které sloužilo buď k označování movitého majetku obecně, nebo jeho tehdy nejrozšířenější a také nejcennější formy, totiž dobytka. Němčina, která slovo používala v tomto druhém významu, jej zná dodnes ve tvaru *Vieh*. Galorománština, která je převzala od germánských útočníků, z nich udělala *fief* (v provensálštině *feu*), a to původně přinejmenším v jednom z jeho tradičních významů, v tom širším, tedy ve významu movitého majetku. Ten je doložen až do počátku 10. století nejrůznějšími burgundskými listinami. Ty nám například sdělují, že nějaká osoba získala pozemek, jehož cena byla stanovena podle běžné peněžní soustavy. Jelikož však kupec neměl k dispozici hotovost v této výši, zaplatil v souladu s tehdy běžným územ v naturálních stejně hodnoty, což texty vyjadřují následovně: „Dostali jsme od tebe dohodnutou

cenu ve *feos*, oceněných na tolik a tolik liber, solidů a denárů.“¹³⁾ Srovnání s jinými dokumenty ukazuje, že se obvykle jednalo o zbraně, oděvy, koně a někdy i o potraviny, tedy o totéž, co dostávali družiníci vydržovaní v pánově domě či vyzbrojovaní na jeho náklady. I zde se nepochybně hovořilo o *feos*.

Protože však toto slovo pocházelo z jazyků, jimž už ve franské Galii nikdo nerozuměl, a bylo tak odštěpeno od všech vazeb na zbytek slovní zásoby, v jejímž kontextu původně existovalo, začalo se snadno odchylovat od svého etymologického obsahu. V panských domácnostech, kde se výraz obvykle používal, časem získal význam prosté odměny, bez ohledu na její movitou či nemovitou povahu. Pokud družiník, jehož až dosud předák živil, získal od tohoto předáka půdu, byla i ona označována jako *feus* tohoto člověka. Později, když se půda postupně stala běžnou odměnou vazala, začalo toto staré slovo, jež mělo původně zcela opačný význam, označovat právě tuto formu odměny. Sémantický vývoj tím, jako ostatně často, dospěl až k protimluvu. Nejstarší příklad existence těchto vazalských pozemkových lén, jenž pronikl do psaných dokumentů, pochází ze samého konce 9. století.¹⁴⁾ Vděčíme za něj jedné z oněch jihofrancouzských listin, jež psali nevzdělaní klerikové, kteří věnovali hovorovému slovníku mimořádně široký prostor. V následujícím století se pak objevují další languedocké texty. Purističtější ostrovní, severofrancouzské a burgundské kanceláře ustoupily tlaku obecného jazyka až kolem roku 1000, a to ze začátku tak, že lidový výraz snížily na úroveň glosy, jež měla objasňovat široké veřejnosti výraz klasický. „Beneficium, jež se lidově nazývá léno“, čteme k roku 1087 v jedné he-negavské listině.¹⁵⁾

V německy mluvících zemích si však slovo *Vieh* zachovalo význam dobytka, aniž by zároveň mělo i významy vznešenější. Jazyk listin si však mohl bez jakýchkoli zábran vypůjčit od galských notářů ten či onen latinský kalk, jenž významově obohatil románské „léno“ (*fief*). Nejrozšířenější z nich, *feudum*, znaly německé kanceláře stejně dobře jako ty kapetovské. Lidový jazyk však k vyjádření každodenní reality potřeboval vlastní slovo. A protože se půda rozdělovala mezi služebné osoby teoreticky jen dočasně, začala se označovat podstatným jménem odvozeným od velmi běžného slovesa, jež znamenalo „dočasně postoupit“, „půjčit“. Léno bylo půjčkou – *Lehn*.¹⁶⁾ Protože ale mezi tímto termínem a jeho slovesným kořenem, jenž se i nadále v široké míře používal, existoval stále citelný vztah, nedosáhl tento pojem nikdy tak naprosté

specializace jako jeho francouzský ekvivalent. Přinejmenším v lidovém úzu se i nadále používal na označování všech možných druhů pozemkových darů. Natolik platí, že přejetá slova se přizpůsobují novému a přesnému odbornému významu snáze než všechna ostatní.

Beneficium, fief, Lehn: tato různá synonyma se snažila vyjádřit vcelku velmi jasnou myšlenku, a to, abychom se nemýlili, myšlenku ve své podstatě hospodářského rázu. Lénem se mínila především půda, postupovaná nikoli za peněžní závazky (pokud do hry vstupovala finanční břemena, pak jen doplňkově), nýbrž za závazky faktické. Přesněji řečeno, aby se dalo hovořit o lénu, nestačilo, aby hlavní zatížení majetku představovaly služby. Bylo nezbytné, aby tyto služby byly přesně specifikovány a individualizovány. Pacht, který listiny 11. století stavějí s předstihem před právníky 13. století výslovně do protikladu k lénu, byl kromě plateb zatížen ještě pracemi. Roboty na poli, porah, dodávky nejrůznějších produktů domácí výroby, tyto povinnosti byly zjevně takového druhu, že je mohl vykonávat kdokoli. Nadto se řídily obecnou tradicí. Panskému „ministeriálovi“ byla půda postoupena naopak pod podmínkou, že bude věrně vládnout ostatním nájemcům, malíři zase za výzdobu kostela jeho pánů, řeholníků, resai či zlatníků, pokud své umění dá do pánových služeb, knězi jako odměna za jeho péči o duše v rámci farnosti a konečně vazalovi jakožto ozbrojenému družiníkovi a profesionálnímu bojovníkovi. Držba podmíněná velmi specifickými službami, jež byly v každém jednotlivém případě stanoveny jinou dohodou či tradicí, byla definována především svou povahou odměny: zkrátka jako držba-plat. Té se říkalo léno,¹⁷⁾ a to bez ohledu na společenské postavení dotyčného jedince a samozřejmě, jednalo-li se o prostého dělníka, aniž by od něj bylo vyžadováno povinné homagium. Nevolníkem byl často i panský úředník a jistě ani kuchaři benediktinů z Maillezais nebo hraběte z Poitou či felčar, jehož úkolem bylo pravidelně pouštět žilou mnichům z Trèves, kvůli těmto svým obvyklým činnostem nepožívali nijak výjimečné prestiže. Vzhledem k tomu, že byli všichni zaopatřeni vlastní držbou, místo aby si je pán prostě vydržoval ve svém domě, byli tito kvalifikovaní služebníci legitimně zahrnováni mezi obleněné závislé osoby. Někteří historikové z těchto několika příkladů prostých lén usuzovali, že jde o pozdní odchylku. V tom se ale mýlili. Už urbáře z 9. století znaly beneficia venkovských rychtářů, řemeslníků či podkoní. Einhard se v době Ludvíka Zbožného zmiňuje o beneficium jistého malíře. Když se v letech 1008-1016 objevuje pojem

léno poprvé v Porýní, ještě v polatinštěné podobě, vztahuje se k držbě jakéhosi kováře. Původně obecně rozšířená instituce se postupně proměnila v instituci třídní: takový byl ve feudálním věku vývoj léna stejně jako vazalů a mnoha jiných právních forem. Nikoli naopak.

V dlouhodobém výhledu totiž obecná mentalita začala vnímat jako jaksi nepatřičné, aby se stejným pojmem označovaly majetky, které byly samy o sobě velmi odlišných rozměrů i povahy, a nadto je drželi lidé tak rozdílného postavení jako venkovský rychtář, kuchař, válečník, jenž byl sám pánem řady sedláků, nebo konečně hrabě či vévoda. Nepociťujeme snad i dnes, v relativně demokratických společnostech, potřebu postavit na úrovni jazyka jakousi bariéru úctyhodnosti mezi mzdu dělníka pracujícího rukama, plat úředníka a honoráře svobodných profesí? Tato dvojnásobnost se však udržela dlouho. Ve Francii 13. století se dál mluvilo o lénech panských úředníků a řemeslníků: právníci tak ve snaze vyčlenit vazalská léna tyto majetky s oblibou charakterizovali přívlastkem „svobodné“ (*franc*), tedy podřízené pouze takovým povinnostem, jaké byly pokládány za hodné zcela svobodného člověka. Jiné jazyky, které přejaly slovo z francouzského úzu, jej používaly v obecném významu mzdy ještě déle, a to dokonce i ve smyslu, který neměl s darováním půdy nic společného: v Itálii se ve 13. století jako *fio* označovaly peněžní platy některých městských úředníků a v Anglii se dodnes označují jako *fee* honoráře lékaře či advokáta. Pokud se však toto slovo používalo bez zvláštního určení, stále častěji bylo chápáno ve vztahu k nejčtetnějším a zároveň společensky nejvýznamnějším lénům, kolem nichž se rozvinulo vlastní „feudální“ právo, totiž ve vztahu k držbám, zatíženým službami charakteristickými pro vazalitu, a to v jasně vyhraněném smyslu slova, jež toto slovo předtím získalo. „Léno je,“ jak se píše ve 14. století v jedné glose v *Sachsenspieglu*, „žoldem rytíře.“

Oblenění vazalů

Oba způsoby odměňování vazala, lénem i přímým vydržováním v pánově domě, nebyly zcela neslučitelné. I když se pánův věrný usadil na své půdě, nezříkal se ani jiných projevů panské štedrosti – zejména pak darů v podobě koní, zbraní a především rouch, plášťů a „popelichyn“, které řada zvykových práv nakonec kodifikovala a jimiž neopovrhovaly dokonce ani nejvýše postavené osoby, jako například henegavský hrabě, který byl vazalem lutyšského biskupa.

Někteří rytíři někdy žili se svým předákem, od něhož dostávali „nezbytné zaopatření“¹⁸⁾ i přesto, že byli náležitě obdarováni půdou. Až na několik výjimečných situací však domácí a oblenění vazalové představovali skutečně dvě jasně rozlišené kategorie a z pohledu pána také kategorie různým způsobem užitečné: od vlády Karla Velikého tak bylo pokládáno za krajně neobvyklé, aby měl králův vazal sloužící v paláci zároveň v držbě nějaké beneficium. Zatímco pomoc a radu v ohrožení a dohled v době míru bylo možné vyžadovat od všech vazalů bez výjimky, různé služby v rámci pánova ozbrojeného doprovodu či ve vysokých úřadech v jeho domě bylo možné očekávat jen od vazalů domácích, kteří mohli být v pánově domě trvale přítomni. Jelikož tedy obě kategorie nebyly zaměnitelné, nelze říci, že by jejich odlišností byly odlišnostmi dvou po sobě následujících stadií vývoje. Typ druhá vydržovaného v pánově domě byl samozřejmě starší. Dlouho však koexistoval s mladším typem obleněného vazala. Pokud člověk získal po nějaké době služby v bezprostředním pánově doprovodu léno, jeho místo u panského stolu zaujal někdo další, často dospívající chlapec, který dosud nepřevzal své dědictví, či některý z druhorozených. Tato jistá existence a útočiště se jevily natolik lákavé, že si středně významné rytířské rody občas vymohly příslib, že rakt budou zajištěni jejich nejmladší členové.¹⁹⁾ Na začátku vlády Filipa Augusta bylo těchto vazalů bez léna ještě tolik, že jim král ve snaze neopomenout žádnou kategorii poplatníků vyhradil ve svém nařízení ohledně křížáckého desátku zvláštní místo.

Přesto nelze pochybovat o tom, že už v karlovské epoše se mezi oběma skupinami vazalů začal projevovat jistý nepoměr ve prospěch držitelů léna, který se pak stále zvětšoval. K tomuto trendu a přinejmenším k několika jeho příčinám máme k dispozici výjimečně působivé svědectví, které nám poskytuje jistá příhoda, jež se sice odehrála mimo Francii, ale přesto ji zde můžeme oprávněně zmínit vzhledem k francouzskému původu institucí, o nichž je řeč.

Když Vilém Levoboček dobyl Anglii, nejprve se postaral o to, aby na své nové dominiium přenesl specifický systém získávání vojenských sil, a to po vzoru svého normandského vévodství. Svým nejvýznamnějším poddaným tedy uložil povinnost mít pro jeho potřeby neustále k dispozici určitý počet rytířů, jenž byl stanoven jednou pro vždy pro každou baronii. Každý velký pán bezprostředně závislý na králi tak byl nucen si k sobě připoutat alespoň jistý počet vojenských vazalů. Bylo však samozřejmě na něm, jakým způsobem si je bude vydržovat. Řada

biskupů a opatů jim ze začátku raději poskytovala ubytování a stravu „na panství“, aniž by je oblenila. To bylo v očích církevních předáků všech zemí přirozeně nejlákavější řešení, protože se domnívali, že tak uchrání ode všech škod nezcizitelné dědictví, jež dostali do péče. Zhruba o století později blahopřál životopisec salzburského arcibiskupa Konráda I. svému hrdinovi k tomu, že dokázal vést války, „aniž by si své rytíře naklonil jinak než movitými dary“. Až na několik málo výjimek se však angličtí preláti museli tohoto systému, který původně tak vyhovoval jejich záměrům, dost rychle vzdát a péči o královské vojsko přenést na léna vykrojená z církevních půdy.²⁰⁾ Kronikář z Ely vypráví, že v dobách, kdy byli vazalové živeni přímo klášterem, se stali nesnesitelnými kvůli důrazným stíznostem, jimiž zahrnovali zdejšího *celleraria*. Jistě si snadno představíme, že taková hlučná tlupa ozbrojenců s nemírným apetitem musela být pro klidný klášter nemilým sousedem. V samotné Galii podobné mrzutosti jistě nebyly vzácností, vzhledem k rychlému a časnému úbytku těchto domácích klášterních vazalů, jichž bylo ještě na počátku 9. století kolem velkých náboženských komunit tolik, že jim například v Corbie mniši vyhrazovali zvláštní chléb, jemnější, než jaký jedli ostatní. K této nevýhodě, s níž se potýkala panství jistého druhu, ještě přistupovala jiná vážnější obtíž, jež sice praxi vyživování vazalů neznemožňovala úplně, ale přinejmenším ji výrazně omezovala. Řádně zásobovat širší skupinu byl v prvním feudálním věku veliký problém. Nejedno letopisec mluví o hladu v refektáři. V řadě případů bylo pro pána i ozbrojeného družníka nejjistější, když ten druhý dostal k dispozici nezbytné prostředky a o svou obživu se postaral sám.

Systém zajišťování obživy vazalů se stával tím problematičtější, když byli vazalové, jejichž věrnost měla být odměněna, příliš vysokého postavení, aby se smířili s existencí v pánově stínu. Těm bylo třeba zajistit nezávislé příjmy vázané na výkon správní moci, jež by jim dovolovaly žít v podmínkách odpovídajících jejich prestiži. Toto opatření si často vynucovaly i samotné vazalské povinnosti. Karlovský *vassus dominicus* musel vzhledem ke své roli trávit většinu času dohledem nad svou provincií. Rozšíření vazalských vztahů v karlovské epoše, a to nejen co do počtu, ale, lze-li to takto vyjádřit, také co do výše, šlo totiž ruku v ruce s rozsáhlým rozdělováním beneficií.

Kdybychom však předpokládali, že u zrodu všech lén byl pán udělující půdu vazalovi, měli bychom o rozšíření feudálních vztahů velmi zkrácenou představu. Jakkoli se to může zdát paradoxní, ve skutečnosti

vznikla řada z nich naopak tak, že vazal daroval půdu pánovi. Člověk hledající ochránce si tuto ochranu musel často koupit. Mocný, který nutil slabšího, aby se k němu připoutal, s oblibou vyžadoval, aby mu byly věci podrobeny stejně jako lidé. Níže postavení tak předákovi spolu s vlastní osobou odevzdávali i své pozemky. Jakmile byl vztah osobní podřízenosti dohodnut, předák svému novému vazalovi tento dočasně postoupený majetek vrátil, přičemž jej však podřídil vlastnímu svrchovanému právu, jež se navenek projevovalo jeho zatížením různými břemeny. Tato rozsáhlá vlna darování půdy pokračovala ve franské epoše a prvním feudálním věku ve všech vrstvách společnosti. Postoupení pozemků však mělo velmi rozmanité formy podle postavení „oddaného“ a jeho způsobu života. Sedlákovi byla jeho půda vrácena zatížená naturálními či peněžními dávkami a robotou na poli. Výše postavený člověk s bojovým výcvikem získal po složení homagia zpět své staré dědictví s úctyhodnou nálepkou vazalského léna. Tak se dotvořilo rozlišení mezi dvěma velkými třídami faktického práva: na jedné straně stála léna a skromné držby sedláků, jež podléhaly kolektivním zvykům jednotlivých dominií, a na straně druhé „alody“, jež zůstaly dlouho zproštěny jakékoli závislosti.

Pojem „alod“ byl stejně jako „léno“ germánského původu, měl však mnohem přímější etymologickou filiaci (z výrazů *od*, „majetek“, a snad *al*, „souhrn“). Stejně jako léno přešel i alod do románských jazyků (*alleu*) a později se udržel jen v tomto novém jazykovém prostředí. Němčina v tomto významu používala slovo *Eigen*. I přes nějaké to zkomolení zůstal význam obou synonym naprosto neměnný od franské epochy až do konce feudálních věků, a dokonce i později. Někdy byl definován jako „úplné vlastnictví“, ale tento výraz v souvislosti se středověkým právem nelze dost dobře použít. Dokonce i tehdy, odmyslíme-li si obvyklá rodová omezení, mohl mít vlastník léna, byl-li sám pánem, pod sebou nájemce, nebo dokonce vazaly, jejichž práva na užívání půdy, v praxi nejčastěji dědičná, drasticky omezovala ta jeho. Alod tedy jinými slovy směrem dolů nutně absolutním právem nebyl. Byl jím však směrem nahoru. Němečtí právníci konce středověku mu říkali půvabně „léno slunce“, tedy léno, jež na zemi nemá pána.

Tohoto privilegia mohla přirozeně požívat jakákoli nemovitost či nemovitý příjem bez ohledu na jejich povahu, počínaje malým venkovským hospodářstvím až po širší systém poplatků či správní moci, a také bez ohledu na společenské postavení držitele. Mezi alodem a pachtem

tak existoval protiklad jako mezi alodem a lénem. Prozatím se však budeme zabývat jen touto druhou dvojicí. Z tohoto hlediska se francouzský a porýnský vývoj vyznačoval dvěma etapami nestejně délkou.

Anarchie; jež provázela rozpad karlovskeho státu a následující období, nejprve řadě feudálů poskytla příležitost, aby se zkrátka a jednoduše zmocnili lén, jejichž podmíněného udělení se jim předtím dostalo. A to především tehdy, když byl lenním pánem nějaký kostel či král. Podívejme se například na dvě limousínské listiny, jež od sebe dělí osmatřicet let. Listinou z roku 876 předává Karel Holý svému poddanému Aldebertovi „k užívání jako beneficium“ pozemek *Cavaliacus* na dobu jeho života a života jeho synů. Listinou z roku 914 však Aldebertův syn Alger daruje kanovníkům v Limoges „svůj alod zvaný *Cavaliacus*, jež zdědil po rodičích“.²¹⁾

I tehdy, pokud jako v tomto případě nepadly do klína duchovenstva, si tyto uzurpované alody ani skutečně staré alody tuto povahu dlouho neudržely. Jak vypráví jistý kronikář, byli jednou dva bratři, jménem Herroi a Hacket, kteří si po smrti svého otce, bohatého pána z *Popeinghe*, rozdělili jeho alody. Hrabě *bouloňský* a hrabě *guineský* je však neustále nutili, aby jim za tato panství složili homagium. Hacket, „který se bál lidí víc než Boha“, ustoupil nátlaku hraběte z *Guines*. Herroi, který se nechtěl podrobit žádnému z obou pronásledovatelů, naopak předal svou část dědictví biskupovi z *Thérouanne* a přijal ji od něj jako léno.²²⁾ Tato tradice, vyprávěná se zpožděním a bez záruk, není v podrobnostech spolehlivá. Svou podstatou však jistě poskytuje přesný obrázek toho, jaký osud mohl potkat tyto drobné vlastníky alodů, zmítající se mezi ambicemi soupeřících vysokých baronů ze sousedství. V důvěryhodné kronice *Gilberta z Monsu* podobně vidíme, jak si *henegavská* a *flanderská* hrabata postupně podrobila hrady postavené na alodních panstvích v okolí *Henegavska* a proměnila je v léna. Vzhledem k tomu, že feudální režim, který je definován v prvé řadě jako síť závislostí, nikdy nedosáhl, a to ani v oblastech, kde vznikl, stavu dokonalého systému, alody tu a tam stále přežívaly. Zatímco za prvních *Karlovců* byly ještě velmi časté (natolik, že vlastnictví alodu, jenž by ležel přímo v hrabství, tvoří v této době nezbytnou podmínku, aby mohl být člověk označen jako *fojt* – *advocatus* – nějakého kostela, tedy jako jeho světský představitel), od 10. století začal jejich počet prudce klesat, přičemž počet lén neustále stoupal. Půda vstupovala do podřízeného postavení spolu s lidmi.

Ať už byl skutečný původ vazalského léna jakýkoli, tedy ať už šlo o část předákova majetku či o „znovupřijaté“ léno, jak budou později říkat právníci, tedy o postoupený alod, jenž pak jeho původní vlastník znovu přijal jako léno, oficiálně bylo prezentováno jako půda udělená pánem. Proto se celá věc řešila obřadným aktem, pojatým po vzoru forem, které tehdy byly společné všem tradicím majetkového práva a jimž se říkalo „investitury“. Pán při investituře předával vazalovi předmět symbolizující majetek. Často stačila jen obyčejná hůlka. Někdy však byl použit raději výmluvnější symbol, například hrouda hlíny na znamení postoupené země, kopí, jež připomínalo službu ve zbrani, či korouhev, pokud byl vazal nejen válečníkem, ale také vojevůdcem, který měl sám vést pod svým praporcem jiné rytíře. Na pozadí této základní osnovy, původně dost neurčité, vytvořila tradice a právníci pomalu celou řadu rozdílů, lišících se zemi od země. Pokud byla novému vazalovi udělena i půda, investitura se odehrála ihned po homagiu a slibu věrnosti, a nikdy ne v opačném pořadí.²³⁾ Rituál ustavující věrnost nutně předcházel odměně za tuto věrnost.

Lénem mohl být v zásadě jakýkoli majetek. Pokud se však jednalo o vazalská léna, vynucovalo si společenské postavení jejich držitele v praxi jistá omezení. Tedy přinejmenším od okamžiku, kdy mezi různými formami závislosti vzniklo jasně vymezené třídní rozlišení. V textu dochovaném v jednom dokumentu ze 7. století, v němž je zaznamenáno darování půdy „druhovi“, se zjevně počítalo s případnou robotou na poli. V pozdější době však vazal nebyl ochoten pracovat manuálně, tudíž musel žít z práce druhých. Jakmile obdržel půdu, zařídil, aby byla osídlena pronájemci, kteří by měli povinnost jednak odvádět dávky a dále vykonávat práce na části pozemků, jejichž obdělávání měl na starost přímo pán. Většina vazalských lén byla zkrátka většími či menšími panstvími. Existovala však i taková, jež spočívala v platech, jako byly desátky, příjmy kostelů, poplatky z trhů či mýtné, které svým příjemcům rovněž umožňovaly vést zahálčivý život a přitom k nim nepatřila moc nad jinými závislými osobami, a pokud ano, pak jen okrajově.

I práva tohoto posledního typu, jež byla do jisté míry vázána na půdu, patřila podle středověkého třídění po pravdě řečeno k nemovitostem. Teprve později, když pokroky dopravy a správního uspořádání umožnily v královstvích a velkých knížectvích hromadění relativně značných peněžních zásob, začali králové a vysocí baroni rozdělovat jako léna prosté renty, jež sice neměly žádnou vazbu na půdu, ale

i přesto byly podmíněné složením homagia. Tato „komorní“, tedy peněžní léna měla řadu výhod. Nebyla ohrožena zcizením pozemků. Jelikož obecně nebyla poznamenána vývojem, jenž, jak uvidíme, proměnil většinu pozemkových lén v dědičné majetky, a tudíž zůstala nanejvýš doživotní, udržovala držitele v mnohem užší závislosti na dárci. Hlavy států si jejich prostřednictvím mohly pojistit věrnost vzdálených poddaných, dokonce i mimo území bezprostředně podřízené jejich panování. Angličtí králové, kteří již záhy disponovali značným bohatstvím, zřejmě patřili k prvním, kdo se uchýlili k tomuto postupu, který od konce 11. století používali ve vztahu k vlámským pánům s hrabětem v čele, jejichž vojenskou pomoc potřebovali. Později se jim pokusil na téže půdě stejnou metodou konkurovat Filip August, který byl vždy hotov Plantagenety napodobovat. Stejně si ve 13. století Štraufové usmířovali rádce Kapetovců a Kapetovci zase rádce Štaufů a Svatý Ludvík k sobě týmž způsobem bezprostředně připoutal Joinvilla, který byl dosud jen jeho nepřímým vazalem.²⁴⁾ Pokud se naopak jednalo o příslušníky pánova ozbrojeného doprovodu, peněžní odměňování předcházelo obtížím se zásobováním. To, že v průběhu 13. století počet doma vydržovaných vazalů rychle poklesl, bylo v nejednom případě výsledkem nahrazení přímého vydržování pevným peněžním platem ve formě léna.

Bylo však přidělení ryze movitého příjmu jakožto léna skutečně legitimní? Nešlo jen o problém slovního charakteru. Bylo totiž zcela na místě klást si otázku, kam až mohou sahat velmi specifická právní pravidla, jež se postupně vytvořila kolem konceptu vazalského léna. V Itálii a Německu, kde se v odlišných podmínkách, jež vyložíme později, toto ryze feudální právo nejlépe přetvořilo v samostatný systém, proto právní věda a soudní praxe nakonec peněžním rentám povahu léna upřely. Ve Francii naopak tento problém právníky zjevně neznepokojoval. Významné baronské a knížecí rody zde pod záštitou staré nálepky vojenské držby přešly k téměř mzdovému systému, typickému pro novou ekonomiku založenou na prodeji a koupi.

Jakožto žold „oddaného“ bylo léno propůjčováno na dobu, po kterou trval osobní vztah, jenž byl důvodem jeho existence. Přibližně od 9. století se všeobecně soudilo, že vazalita svazuje dohromady dva živory. Vazal měl tudíž držet své beneficium či léno až do své smrti či do smrti svého pána, nikoli však déle. Takové bylo až do konce pravidlo, jaké předepisoval právní formalismus: stejně jako trval vazalský vztah mezi přeživším z původní dvojice a následníkem jeho zemřelého protějšku

jen za cenu obnovení homagia, vyžadovalo i další držení léna dědicem vazala či potvrzení držby dědicem pána zopakování investitury. Za okamžik však uvidíme, že skutečnost tyto principy záhy jasně popřela. Jelikož byl ale tento vývoj stejný v celé feudální Evropě, bude vhodné pokusit se nejprve nastínit vývoj shodných či obdobných institucí, jako byly ty, jež jsme právě popsali, v zemích, které doposud stály stranou našeho zorného pole.

3. NÁSTIN EVROPSKÉHO VÝVOJE

Rozmanitost francouzského vývoje: jihozápad a Normandie

Každý ví či cítí, že už od středověku Francie směřovala k utužování národních jednoty celého souboru společností, jež od sebe původně vzdalovaly silné odlišnosti: jak to působivě vyjádřil Mistral, Rhôna přijímala vody Durance. V žádné oblasti studia se dnes ale nepokročilo méně než v tomto společenském zeměpisu. Na tomto místě tak budeme moci badatelům předložit jen několik základních mezníků celkového vývoje.

Nejprve se podívejme na akvitánský jih, tedy na oblast Toulouse, Gaskoňska a Guyenne. V těchto krajích ve všech ohledech zvláštního uspořádání a jen pod slabým vlivem franských institucí zřejmě šíření vztahů závislosti naráželo na řadu překážek. Alody, a to jak drobná venkovská hospodářství, tak i velká dominia, se v nich udržely až do konce v hojném počtu. I samotný pojem léno, jenž zde byl přesto zaveden, rychle ztratil jasné obrysy. Kolem Bordeaux a Toulouse se takto od 12. století označovaly nejrozličnější typy držeb včetně těch, které byly zatíženy skrovnými poplatky z půdy či robotou na poli. Totéž platilo o pojmu „hodnost“ (*bonneur*), jenž se stal na severu v důsledku sémantického vývoje, který naznačíme níže, takřka synonymem slova „léno“. Oba výrazy byly jistě přejaty nejprve ve svém běžném, úzce zaměřeném významu. K jejich významové deformaci, kterou skutečně feudalizované země nikdy nepoznaly, došlo až později. Tato regionální společnost se zcela odlišnými zvyky nesprávně pochopila už samy tyto právní pojmy.

Rollonovi Skandinávci, zvyklí na systém družin, blízký původním franským obyčejům, naopak v okamžiku svého osídlení Neustrie ze svých národních tradic neznali nic, co by se podobalo lénům a vztahu vazalů, jaký se v této době rozvinul v Galii. Jejich předáci se mu však

přízpůsobili překvapivě pružně. Nikde jinde nedokázali vládcové využít sítě feudálních vztahů ve prospěch vlastní autority lépe než na této dobyté půdě. Přesto se však v hlubokých vrstvách společnosti i nadále projevovaly jisté exotické rysy. V Normandii stejně jako na březích Garonny se slovo léno záhy přiklonilo k obecnému významu držby. Nestalo se tak však z úplně stejných důvodů. V Normandii totiž neexistovalo jinde tak rozšířené vnímání odlišnosti jednotlivých tříd, a tudíž ani třídění pozemků podle životního stylu jejich držitele. O tom svědčí existence specifického práva drobných vazalů, nazývaných *vavasseurs*. Toto slovo nebylo samo o sobě ničím výjimečné. V celé románské oblasti označovalo ty nejnižší postavené v hierarchii vlastníků vojenských lén, tedy ty, kteří ve srovnání s králi či velkými barony byli jen vazaly vazalů (*vassus vassorum*). Zvláštnost normandského „vavasa“ však spočívala v podivné směsi závazků, jimiž byl obvykle zatížen jeho majetek. Vedle povinné vojenské služby, na koni či pěši, se musel smířit také s dárkami, ba dokonce i s robotou: šlo zkrátka zpoila o léno a zpoila o pacht. Máme snad pochybovat o tom, že tato anomálie je pozůstatkem doby Vikingů? K rozptýlení všech pochybností stačí podívat se na anglickou Normandii, tedy na severní a severovýchodní hrabství „dánského zvykového práva“. Pozemky závislých, kteří zde byli označováni jako *drengs*, tedy v původním smyslu slova – stejně jako v případě pojmu vazal – „chlapi“, byly zatíženy stejnými dvojími závazky. Termín *drengs* byl tentokrát ryze severský a, jak už jsme viděli, ihned po nájездеch se ostatně používal zřejmě i na březích Seiny.²⁵⁾ *Vavasseur* a *dreng* způsobily v následujících staletích značné starosti právníkům, kteří se nedokázali vymanit z klasifikace, jež se postupně ustálila. Ve světě, který kladl boj nad všechny ostatní společenské aktivity a vyhrazoval mu zvláštní postavení, působily tyto pojmy jako nezdolný a obtížný pozůstatek věku, kdy, jak můžeme stále dobře vidět v islandských ságách, nedělila u „lidí ze Severu“ život sedláka od života válečníka žádná propast.

Itálie

Langobardská Itálie zaznamenala spontánní rozvoj typu osobních vztahů, který téměř ve všech ohledech odpovídal vazbám „oddanosti“, jaké existovaly v Galii, od prostého poddanství až po začlenění do vojenské družiny. Přinejmenším v okolí králů, vévodů a nejvýznamnějších předáků váleční druhové nosili obecné germánské označení *gasindi*.

Mnozí z nich dostávali půdu, avšak pod podmínkou, že ji předákoví vrátí, jakmile se vyprostí ze závislosti na něm. V souladu s obyčejí, které všude stály u zrodu tohoto druhu vztahů, nebyla v této době tato vazba nerozlučitelná: pokud svobodný Langobard neopustil království, zákon mu výslovně přiznával právo „odejít se svým rodem, kam se mu zlíbí“. Právní kategorie majetků, určených k odměňování služeb, se zřejmě jasně zformovala až poté, co byl lombardský stát začleněn do státu karlovského. Beneficium bylo v Itálii franským importem. Záhy se zde ostatně stejně jako ve vlasti této instituce prosadil pojem „léno“. Langobardský jazyk toto slovo chápal ve starším smyslu movitého majetku. V okolí Lukky je však od konce 9. století doložen jeho nový význam jako vojenské léno.²⁶⁾ Galofranský pojem „vazal“ zároveň postupně nahradil germánský termín *gassindus*, který se začal používat v užším významu neobleněného druhu ve zbrani. Cizí nadvláda totiž ovlivnila i samotnou podstatu těchto skutečností. Rozšíření patronátu nejrůznějšího druhu nezpůsobila jen společenská krize, již vyvolaly výboje a o níž přináší zajímavé svědectví jeden karolinský kapitulář,²⁷⁾ ale i ambice cizí aristokracie, jež ovládla vysoké úřady. Karlovská politika původně poměrně rozvolněný systém osobních a pozemkových závislostí upevnila a zároveň rozšířila i na této straně Alp. Pokud byla severní Itálie zemí, kde se systém vazalů a léna přiblížil z celé Evropy nepochybně nejvíc situaci ve vlastní Francii, stalo se tak proto, že na obou stranách existovaly takřka shodné podmínky: v obou případech byl východiskem společenský substrát stejného typu, v němž se úzus římského klientelismu mísil s tradicemi Germánie a jež svým organizačním úsilím přetvořili první Karlovi.

V této zemi, kde nikdy nedošlo k přerušení právních činností a právního vzdělávání, však muselo feudální a vazalské právo velmi záhy ztratit podobu značně proměnlivého souboru tradic a právních příkazů téměř výhradně ústní povahy. Kolem nařízení, jež ohledně tohoto práva v roce 1037 vyhlásili panovníci italského království, kteří byli ve skutečnosti německými králi, vznikla celá odborná literatura, jež se kromě komentování těchto zákonů snažila popsat také „dobré zvyky dvorů“. Její nejvýznamnější texty byly, jak víme, zkomponovány do slavné sbírky *Libri Feudorum*. Vazalské právo, tak jak je vyloženo v těchto textech, však vykazuje jeden zvláštní rys: nikdy se zde nezmiňuje homagium polibkem a rukama a slib věrnosti se zde jeví jako dostačující krok k ustavení závislosti. Po pravdě řečeno šlo o projev systematizace a obratnosti, jenž

byl v souladu s duchem téměř všech teoretických děl této doby. Dokumenty z praxe však dokládají, že v Itálii feudální doby občas ke skládání homagia franského typu docházelo. Nikoli však vždy a možná ani ne většinou. Homagium se zkrátka nezdálo být nezbytným předpokladem pro vznik vazalského pouta. Právní mínění, jež dokázalo mnohem snáze než na druhé straně Alp přijmout závazky smluvené bez jakéhokoliv formálního aktu, homagium jakožto importovaný rituál nepochybně nikdy zcela nepřijalo.

Ostré světlo na samotný pojem vazalského léna vrhá jeho historie v jiném italském regionu, a to v rámci Patriomonie svatého Petra. Roku 999 vynesla přízeň císaře Oty III. na papežský stolec rodáka z Akvitánie, který v průběhu své skvělé a bouřlivé kariéry přišel do styku s monarchii a velkými církevními panstvími staré franské říše i langobardské Itálie. Byl to Gerbert z Aurillaku, papežským jménem Silvestr II. Ten zjistil, že jeho předchůdci léno neznali. Římská církev měla samozřejmě své věrné, jimž rozdávala půdu. Používala však přitom starých římských forem, zejména emfyteuze. Tyto smlouvy, přizpůsobené zcela odlišným společenským podmínkám, už nevyhovovaly potřebám přítomnosti. Jejich součástí nebyly služební závazky. Ty sice byly dočasné, přesto však trvaly po několik generací, a konečně neznaly prospěšnou povinnost navrácení majetku donátorovi v každé generaci. Gerbert chtěl tento systém nahradit skutečným obléhováním a také vysvětlil proč.²⁸⁾ Ačkoli při tomto prvním pokusu zjevně příliš neuspěl, léno a homagium po jeho smrti postupně pronikly do praxe papežské vlády. Natolik se tato zdvojená instituce zdála být nezbytným předpokladem každého dového uspořádání závislosti v rámci válečnické třídy.

Německo

V podobě, v jaké se německý stát definitivně dotvořil kolem počátku 10. století, spojoval na ploše provincií při toku Maasy a Rýna, které byly původně součástí království založeného Chlodvíkem a ohnisky karlovské moci, rozsáhlá území, která zůstala stranou velkého mísení lidí a institucí, typického pro galofranskou společnost. To platilo zejména o saské rovině táhnoucí se od Rýna až k Labi, jež byla okcidentalizována teprve v době Karla Velikého. Praxe léna a vazalů se však rozšířila po celém zarynském Německu, aniž by však, zejména na severu, prostoupila celou společnost tak důkladně jako ve staré franské říši. Jelikož

vyšší třídy nepřijaly homagium jakožto osobní vztah vlastní jejich postavení tak bezvýhradně jako ve Francii, zůstala tato instituce blíže své původní povaze, jež z něj dělala rituál prostého podřízení se: polibek, který pána a vazala stavěl takřka na stejnou úroveň, provázel vložení rukou jen ve zcela výjimečných případech. Je možné, že příslušníci významných předáckých rodů ze začátku cítili jakýsi odpor vůči přijetí vazeb, jež byly dosud pokládány za zcela nevolnické. Ve 12. století se v okolí Welfů vyprávělo, jak se jeden z předků dynastie, který se dozvěděl o tom, že jeho syn složil králi homagium, nad tímto aktem, v němž viděl útok na „urozenost“ a „svobodu“ své krve, natolik rozčílil, že se stáhl do kláštera a až do smrti odmítal viníka znovu spatřit. Tradici, do níž se přimísily genealogické chyby, nelze samu o sobě pokládat za zcela autentickou. Není však proto o nic méně příznačná: ve zbytku feudálního světa se s ničím podobným neseškáváme.

Dále zde trvalo déle než v jiných oblastech, než se vytvořil protiklad služby ve zbrani a obdělávání půdy, který se stal jinde skutečným základem štěpení tříd. Jindřich I., který byl sám Sas, vybavil v prvních letech 10. století východní hranici Saska, neustále ohrožovanou Slovany a Maďary, opevněnými opěrnými body, jejichž obranu svěřil válečníkům, kteří prý byli rozděleni do stejných devíticelenných skupin. Prvních osm bojovníků se usadilo v okolí pevnosti a na její obranu přispěchalo jen v případě poplachu. Devátý zde žil trvale a dohlížel na domy a zásoby určené pro své druhy. Tento systém je na první pohled obdobou opatření, jež byla v téže době přijata na obranu řady francouzských hradů. Při bližším ohledání se však rýsuje jeden mimořádně hluboký rozdíl. Místo aby tito dohlížitelé nad saskou hranicí žádali stejně jako „usazení“ vazalové (*estagiers*) ze Západu prostředky na svou obživu od pána, buď ve formě materiálního zajištění, nebo v podobě léna, z něhož by jim plynuly povinné poplatky, byli sami skutečnými sedláky, kteří obdělávali půdu vlastníma rukama: byli *agrarii milites*.

Tuto méně pokročilou feudalizaci německé společnosti potvrzovaly až do konce středověku dva rysy. Jednak počet a rozloha alodů, zejména pak knížecích. Když byl roku 1180 Welf Jindřich Lev, vévoda bavorský a saský, na základě soudního procesu zbaven svých říšských lén, jeho alodní panství, jež zůstala v rukou jeho potomků, se ukázala natolik rozsáhlá, že dala vzniknout skutečnému knížectví, které se o pětasedmdesát let později samo stalo říšským lénem a pod názvem vévodství brunšvické a lüneburské se přetvořilo v základ brunšvických

a hannoverských států budoucí německé konfederace.²⁹) Ostatně, místo aby v Německu lenní a vazalské právo neoddelitelně splynulo s celou právní sítí jako ve Francii, bylo záhy pojato jako samostatný systém, jehož pravidla, aplikovatelná jen na některé pozemky a osoby, příslušela zvláštním soudům, podobně jako dnes ve Francii uniká právo obchodních aktů a obchodníků právu občanskému. *Lehnrecht*, lenní právo, *Landrecht*, obecné zemské právo: velké soubory právních textů 13. století stojí celé na tomto dualismu, o němž Beaumanoir nikdy ani nesnil. Tato dvojkolejnost měla smysl jen proto, že řada právních vztahů dokonce i v rámci nejvyšších tříd vůbec nespádala do feudální kategorie.

**Prostor mimo sféru karlovského vlivu:
anglosaská Anglie a španělská království Asturie a Leónu**

Barbarská království na území dnešní Velké Británie nebyla za kanálem La Manche, který dokonce i v nejtěžších dobách nikdy nepřestaly brázdit bárky, stranou franských vlivů. Obdiv, jaký v ostrovních monarchiích vzbuzoval zejména karlovský stát, někdy zjevně zacházel až ke skutečnému kopírování. O tom svědčí výskyt evidentně přejatého pojmu „vazal“ v několika listinách a narativních textech. Tento zahraniční vliv však zůstal jen povrchní. Anglosaská Anglie nabízí historikovi feudalitě ten nejcennější přirozený experiment, totiž pohled na společnost s germánským uspořádáním, jež až do konce 11. století sledovala takřka zcela spontánní vývoj.

Anglosasové nenacházeli stejně jako všichni jejich současníci v etnických a pokrevních vztazích dostatečnou oporu pro slabší část populace ani uspokojení mocenského instinktu pro část silnější. Od okamžiku, kdy se na začátku 7. století zvedá závoj dějin, jež dosud postrádaly písemné záznamy, se před našima očima začíná rýsovat předivo systému závislosti, jehož vývoj završí o dvě století později velké zmatky související s dánskou invazí. Tyto vztahy, jež se i zde označovaly latinským pojmem *commendatio*, šlo-li o to vyjádřit podřízenost níže postaveného, nebo germánským výrazem *mund*, jakmile se důraz kladl na ochranné působení pána, byly od začátku legitimizovány a ošetřeny příslušnými zákony. Přinejmenším od 10. století je podporovali i králové, kteří je pokládali za užitečné pro udržení veřejného pořádku. Jak v letech 925–935 nařizoval Aethelstan, pokud člověk neměl pána a shledalo se, že tento

stav je na překážku výkonu zákonných trestů, rodina dotyčného byla povinna určit mu před veřejným soudem příslušného *lorda*. Pokud tak učinit nechtěla či nemohla, byl tento člověk postaven mimo zákon, a kdokoli jej potkal, mohl jej zabít jako nějakého lupiče. Toto pravidlo se zjevně netýkalo osob, jež dosáhly natolik vysokého postavení, že byly bezprostředně podřízené autoritě panovníka. Ty byly ručiteli samy sobě. V této podobě však alespoň teoreticky toto pravidlo, o němž nevíme, do jaké míry bylo účinně uplatňováno v praxi, zacházelo dál, než se kdy Karel Veliký či jeho následovníci odvážili žádat.³⁰⁾ Králové také těchto vazeb hojně využívali ve svůj prospěch. Jejich ozbrojení podřízení, kteří se označovali jako *thegns*, byli stejně jako řada *vassi dominici* rozptřeleni po celém království, přičemž byli chráněni zvláštními smluvními tarify a pověřeni skutečnými správními funkcemi. Pokud přesto v Anglii před normanským výbojem vztahy závislosti nikdy nepřekročily dosud neurčitý stav, odpovídající stadiu merovejské Galie, příčinu je třeba hledat ani ne tak ve slabosti královské moci, hluboce zasažené dánskými válkami, ale spíš v trvání specifické společenské struktury.

Z houfu závislých se stejně jako jinde záhy vyčlenili ozbrojení věrní, jimiž se obklopovali magnáti a králové. Tito domácí bojovníci byli označováni různými názvy, jež se vyskytovaly buď zároveň, nebo postupně a jež spojovalo dosti skromné a domácké vyznění: samozřejmě slovem *gesith*, s nímž jsme se setkali už mnohokrát, dále *gesella* s významem druha sdílejícího sál, *geneat* s významem druha sdílející potravu, *thegn*, což byl pojem vzdáleně příbuzný s řeckým *τέχων* a stejně jako vazal původně znamenal „chlapec“, a také slovem *knight*, jež je shodné s německým *Knecht*, tedy služebník či otrok. Od Knutovy vlády se ozbrojení družiníci krále a magnátů s oblibou označovali termínem *housecarl*, „domácí hoch“, přejatým ze skandinávštiny. Pán, a to jak pán vojenského vazala, tak prostšího „oddaného“, ba dokonce i otroka, byl označován jako *hlaford* (z čehož vzniklo slovo *lord* v současné angličtině), doslova „chlebovář“, podobně jako se lidem soustředěným v jeho domě říkalo „pojídači chleba“ (*hlafotan*). Nebyl snad pán zároveň obráncem i živitelem? Jedna pozoruhodná báseň líčí stíznost jednoho z těchto druhů ve zbrani, který si po smrti svého vůdce musí hledat novou „pokladnici“: jde o působivé lamento jakéhosi společenského solitéra, který přišel zároveň o ochranu, cit a základní radosti života. „Chvillemi sní o tom, jak objímá a líbá svého pána a klade mu ruce a hlavu do klína jako kdysi v blízkosti trůnu, odkud přicházely dary. Potom se muž bez

přátel probudí a vidí před sebou jen temné vlny. [...] Kdepak jsou radosti hodování? Kde, běda, lesklý pohár?“

Alcuin, který roku 801 popsal jednu z těchto ozbrojených družin v okolí arcibiskupa z Yorku, se zmiňuje o tom, že zde bok po boku působili „urození i neurození válečníci“. To svědčí jednak o promísenosti, jež byla původně charakteristická pro všechny podobné houfy, ale zároveň i o rozdílech, které se v jejich řadách začaly projevovat. Anglosaské dokumenty nám mimo jiné prokazují tu službu, že v tomto ohledu podtrhují jistou příčinnou vazbu, kterou z žalostně chudých merovejských pramenů nelze postřehnout: rozlišení sice bylo přirozenou součástí vývoje, zjevně je však urychlil záhy se rozšířivší zvyk usazovat tyto ozbrojence na pozemcích. Rozloha a povaha propůjčky se lišila podle postavení člověka, a tak v praxi završovala vyhranění protikladu mezi urozenými a neurozenými. Není nic příznačnějšího než proměny terminologie. Z pojmů, vyjmenovaných před chvílí, se některé přestaly používat. Jiné se zase zaměřily na označování buď těch výše, nebo naopak níže postavených. *Geneat* je na začátku 7. století označením pro skutečného válečníka a poměrně významnou osobu, ale v 11. století už jen pro skromného držitele půdy, který se od ostatních sedláků liší pouze povinností hlídkovat u pána a nosit jeho vzkazy. *Thegn* zůstal naopak nálepkou pro mnohem váženější kategorii ozbrojených závislých. Vzhledem k tomu, že většina takto označovaných jedinců byla postupně vybavena držbami, se však záhy projevila potřeba nového termínu, jenž by označoval domácí ozbrojence, kteří vystřídali tyto obleněné druhy ve vojenské službě v pánově blízkosti. V tomto významu se prosadil pojem *knight*, který se tak zbavil hanlivého významu služebníka či otroka. Trend, směřující ke zřízení instituce pozemkové odměny, byl ale natolik silný, že v předvečer normanského výboje už byl vybaven půdou také ne jeden *knight*.

Po pravdě řečeno, to, nakolik byly tyto pojmové rozdíly i nadále proměnlivé, naznačuje, do jaké míry zůstalo toto rozlišení ve skutečnosti nedokonalé. Jiné svědectví přináší samotná formálnost aktů podřízení se, jež mohly bez ohledu na svůj společenský dopad až do konce obsahovat gesto vložení rukou, nebo se naopak obejít bez něj. Ve franské Galii existoval dvojí základní rozlišovací princip, který nakonec dospěl k jasnému oddělení vazalů od nižších forem slibů věrnosti: jednak to byla neslučitelnost dvou různých způsobů života, a tudíž i různých závazků, totiž života válečnického a života sedláckého, a dále rozpor mezi

doživotní, z právního hlediska svobodně zvolenou vazbou na jedné straně a dědičnými pouty na straně druhé. Ani jeden z obou faktorů však v anglosaské společnosti nepůsobil se stejnou intenzitou.

Agrarii milites, „vojáci-sedláci“: toto slovní spojení, s nímž jsme se setkali už v Německu, použil v roce 1159 jeden kronikář, když chtěl charakterizovat jisté tradiční prvky anglických vojenských sil. Ty rato země, jejíž struktura nebyla normanským výbojem zcela rozvrácena, dávala i nadále k dispozici svému králi cizího původu.³¹) Skutečnosti, k nimž se vztahovala tato narážka a jež byly tehdy už jen pouhými přežitky, odpovídaly praktikám, které byly o sto let dříve velmi rozšířené. Nebyli snad ve skutečnosti zmiňovaní *geneat* nebo také *radmen*, jejichž držby, v 10. století tak časté, byly zatíženy povinnou službou v panské družině či doručováním pánových vzkazů stejně jako dávkami a robotou na poli, zároveň vojáky i sedláky? A nepodléhali snad samotní *thengs* jako držitelé půdy kromě vojenské služby také obyčejné robotě? Jak absence onoho galorománského společenského substrátu, jenž se v Galii zjevně podílel na prosazení třídního rozlišování, ačkoli jeho přesný účinek nelze určit, tak vliv severských civilizací (vedle nám už dobře známých *drengs* se venkovští *thengs* vyskytovali především v hluboce poskandinávštělých severních hrabstvích), tak konečně i nevelký význam, jaký se přikládá koni, přispívaly k udržování promísenosti společenských kategorií. Ne, že by snad neměla řada anglosaských vazalů koně. V boji však obvykle sesedali na zem. Bitva u Hastingsu byla v prvé řadě porážkou pěchoty smíšeným vojskem, kde jezdecko svou taktikou podporovalo pěšáky. Anglie před normanským výbojem neznala na kontinentě běžnou rovnocennost pojmů „vazal“ a „rytíř“, a pokud se nakonec *knight* začal po příchodu Normanů, nikoli bez jistého váhání, používat jako synonymum druhého z těchto dvou termínů, stalo se tak nepochybně proto, že rytíři, které si přivedli okupanti, byli většinou stejně jako valná část *knights* válečníky bez půdy. Který sedlák však potřeboval kvůli přesunu na smlouvané místo ovládat a neustále trénovat činnosti, nezbytné pro řízení koně v bojové vřavě a pro práci s těžkými zbraněmi v sedle?

Co se týče rozdílů, které jinde vyplývaly z více či méně dlouhého trvání poua, ty neměly v Anglii možnost výrazněji se projevit. S výjimkou vlastního nevolnictví se totiž vazby závislosti daly na všech úrovních poměrně snadno rozloučit. Je sice pravda, že zákony člověku zakazovaly opustit pána bez jeho svolení. Tento souhlas však závislému nemohl být upřen, pokud vrátil majetky, jež mu byly předtím předány výměnou za

jeho služby, a pokud nedlužil nějaký závazek z minulosti. Kdykoli „si najít nového pána“ bylo zjevně trvalou výsadou svobodného člověka. „Jakmile došlo k vyrovnání,“ říká Aethelstan, „nechtě mu žádný pán nebrání.“ Dílčí dohody, místní či rodové zvyky a konečně zneužití moci byly ale někdy silnější než zákonná pravidla: ne jeden vztah podřízenosti se v praxi proměnil v doživotní, ba dokonce dědičné pouto. Řada závislých, někdy velmi prostého původu, si přesto zachovala možnost „odejít k jinému pánovi“, jak říká *Domesday Book*. Systému osobních vztahů ostatně neposkytovala oporu žádná pevná klasifikace majetkových vztahů. V době první vazalicy sice angličtí páni udělili stejně jako na kontinentě svým věrným řadu pozemků bezvýhradně, mnohé z nich však byly nepochybně propůjčeny jen na tak dlouho, jak dlouho trvalo samo pouto věrnosti. Tato dočasná postoupení se stejně jako v Německu často označovala jako „půjčky“ (*laen*, latinsky *praestitum*). Nevidíme však, že by se jasně zformovala instituce majetku-odměny s povinností jeho navrácení dárci po smrti odměněného. Když k takovému propůjčkování, podmíněným poslušenstvím, odváděním dávek a vojenskou službou, přistoupil kolem počátku 11. století worcesterský biskup, učinil tak starým, církvi blízkým způsobem pronájmu na tři generace. Stávalo se, že obě vazby, osobní a majetková, zůstávaly oddělené: člověk, který v době Eduarda Vyznavače přijal půdu od nějakého církevního pána, rovněž na tři generace, od něj získal zároveň i svolení „přejít během této doby k pánovi podle vlastní volby“, tedy odevzdat se i se svými pozemky jinému pánovi, než byl ten, jenž mu je postoupil: šlo o dualismus, který by byl ve Francii v téže době, alespoň tedy ve vyšších vrstvách, zcela nemyslitelný.

Jakkoli významnou se však stala v anglosaské Anglii role vztahů ochrany jakožto stmelujícího společenského prvku, ani zdaleka nedosahovala takového významu, aby udusila vazby ostatní. Pán sice veřejně zodpovídal za své lidi, ale vedle této sounáležitosti pána s jeho podřízeným přežívaly i starší vztahy kolektivní solidarity v rámci rodu a sousedských společenství, velmi silné a pečlivě upravené zákonem. Udržela se i vojenská povinnost všech příslušníků národa, více či méně odstupňovaná podle majetku každého jednotlivce. Králi sloužily dva typy plně vyzbrojených bojovníků: *theng*, který byl v podstatě obdobou franského vazala, a prostý svobodný člověk, pokud měl jistý majetek. Obě kategorie se logicky částečně překrývaly, protože *theng* obvykle rozhodně nebyl nemajetný. Kolem 10. století se tak prosadil zvyk označovat

jako *thengs*, tedy *thengs* královské, s veškerými výsadami vyplývajícími z tohoto postavení, všechny svobodné poddané krále, kteří vlastnili dostatečně rozsáhlé pozemky nebo úspěšně obchodovali se zámořím, tudíž i ty, kteří na něm nebyli bezprostředně závislí. Stejný pojem tedy označoval jak stav, který vznikl aktem osobního podrobení se, tak příslušnost k hospodářské třídě: šlo o dvojznačnost, jež byla i přes pozoruhodnou lhostejnost k principu rozporu přípustná jen proto, že osobní vazba nebyla chápána jako natolik silné pouto, že by se jí nemohlo nic vyrovnat. Možná by nebylo úplně nepřesné, kdybychom si zhroutení anglosaské civilizace vyložili jako neúspěch společnosti, jež si sice byla vědoma postupného rozkladu starých společenských struktur, ale nedokázala je nahradit sítí přesně definovaných a jasně hierarchizovaných vztahů závislosti.

Chce-li historik feudalitity najít skutečně specifické srovnávací pole na Iberském poloostrově, nemá smysl zaměřit se na severovýchodní Španělsko. Katalánie byla jakožto vzdálená marka karlovské říše hluboce ovlivněna franskými institucemi. Totéž platí, i když méně bezprostředně, také o sousedním Aragonu. Naopak není nic originálnějšího než struktura společností asturoleónské skupiny, tedy Asturie, Leónu, Kastilie, Galicie a později i Portugalska. Její studium ale bohužel nepokročilo příliš daleko. Ve stručnosti se tedy podívejme, jaké závěry z něj lze předběžně vyvodit.³²⁾

Rozvoj osobních závislostí zde stejně jako jinde podnítilo dědictví vizigótské společnosti, zprostředkované prvními králi a aristokracií, a životní podmínky, které byly podobné jako na celém tehdejší Západě. Zejména předáci měli své osobní bojovníky, které obvykle označovali jako své *criados*, tedy „strávníky“, a které texty někdy nazývají rovněž „vazaly“. Tento posledně jmenovaný pojem byl ale přejatý a vcelku jen velmi vzácně užívaný a pro nás je zajímavý především jako důkaz, že i tato mimořádně autonomní oblast iberského světa byla přesto pod stále silnějším vlivem zapyrenejských feudálních systémů. Jak také jinak, když průmysky neustále proudilo tolik francouzských rytířů a kleriků? Podobně narážíme i na slovo *homagium* a spolu s ním i na příslušný rituál. Domácí gesto oddání se však bylo jiné: bylo jím políbení rukou, které ostatně provázely mnohem volnější formality, jež se mohly poměrně často opakovat a podobaly se spíše aktu prosté zdvořilosti. Ačkoli pojem *criados* označoval zřejmě především domácí okruh věrných a ještě i *Píseň o Cidovi* hrdinovy družiníky charakterizuje jako „ty, kdo

jedí jeho chléb“, přesto se zde pozvolna prosazoval týž vývoj, který všude jinde směřoval k nahrazení přidělu potravin a darů přidělem půdy. Zde konkrétně byl ale zpomalen výjimečným bohatstvím, jež králům a magnátům plynulo z kořisti z razií na maurském území. I přesto zde ale vznikla poměrně jasně vyhraněná kategorie držby, zatížené službami a odvolatelné v případě jejich neplnění. Některé dokumenty, inspirované cizí terminologií a v jistých případech sepisované kleriky francouzského původu, tuto držbu nazývají „lénem“ (v latinských tvarech). Běžný jazyk si ale zcela nezávisle vytvořil vlastní pojem, *prestamo*, který znamenal doslova „půjčka“, čímž představoval zvláštní myšlenkovou shodu s německým *Lehn*.

Tyto praktiky však nikdy nevedly ke vzniku mocné, rozpínavé a dobře uspořádané sítě vazalských a feudálních závislostí jako ve Francii. Dějiny asturoleónských společností totiž poznamenaly dvě významné události: jednak rekonkvista a dále nové osídlení. Na rozsáhlých územích dobytých na Maurech byli jako osadníci usazeni sedláci, kteří většinou nepodléhali přinejmenším těm nejtíživějším formám panské podřízenosti a kromě toho si jakožto jakási pohraniční milice nutně uchovali bojeschopnost. Z toho vyplývalo, že příjmy z práce nájemců půdy, odvádějících dávky a vykonávajících robotu, mohlo zajistit mnohem méně vazalů než ve Francii, a především že ozbrojení věrní nebyly jedinými bojeschopnými osobami, ba dokonce ani jedinými bojeschopnými osobami na koních. Vedle rytířů *criados* totiž existovali ještě „venkovští rytíři“, k nimž patřili nejbohatší svobodní sedláci. Moc krále jakožto hlavního vojévůdce zde také zůstávala mnohem efektivnější než severně od Pyrenejí. Vzhledem k menší rozloze království nadto panovníci mnohem snadněji uplatňovali moc nad masou svých poddaných. Nedošlo tak ke splnutí vazalského homagia se závazkem úředníka, tedy léna a úřadu, ani k odstupňování homagií, jež by až na výjimku přerušení hierarchie alodem stoupala stupínek za stupínkem od nejprostšího rytíře až ke králi. Tu a tam zde sice existovaly skupinky vazalů, kteří byli za své služby často odměňováni půdou. Jelikož však byli mezi sebou jen nedokonale provázáni, jen těžko mohli utvořit v podstatě jedinou strukturu společnosti a státu. Natolik platilo, že zjevným předpokladem každého završeného feudálního režimu bylo splnění dvou podmínek, totiž téměř úplný monopol vazala na bojovníckou funkci a více méně záměrný ústup všech ostatních prostředků působení veřejných autorit před vazalským poutem.

Importované feudální systémy

S usazením normanských vévodů v Anglii se dotýkáme pozoruhodného fenoménu právní migrace, totiž přenosu francouzských feudálních institucí na dobytou půdu. Došlo k němu hned třikrát během jediného století. Po roce 1066 za kanálem La Manche, zhruba po roce 1030 v jižní Itálii, kde si dobrodruhovité původem rovněž z Normandie začali zakládat vlastní knížectví, jež se zhruba o sto let později měla spojit v tzv. Sicilské království, a konečně v Sýrii, ve státech zakládaných od roku 1099 křižáky. Na anglické půdě usnadnila přijetí cizího režimu existence už téměř vazalských zvyků u poražených. V latinské Sýrii se začínalo od začátku. Co se týče jižní Itálie, ta byla před příchodem Normanů rozdělena mezi tři vlády. V langobardských knížectvích, Beneventu, Capuy a Salernu, byla praxe osobních závislostí velmi rozšířená, aniž by však tyto vazby utvořily jasně hierarchizovaný systém. V byzantských provinciích ovládaly řadovou populaci pozemkové, vojenské a často i obchodnické oligarchie, jež byly s lidem někdy svázány jistým druhem patronátu. Nic ani vzdáleně podobného feudalitě ale neexistovalo ani tam, kde vládli arabští emírové. Jakkoli silně však byly tyto rozdíly, implantaci feudálních a vazalských vztahů všude usnadňoval jejich charakter třídní instituce. Vládnoucí skupiny, sestávající převážně z dobyvatelů, k nimž se v Anglii a především v Itálii připojily jisté prvky domácích aristokracií, tvořily nad venkovským lidem a někdy i nad měšťanstvem, v obou případech archaického typu, jakési koloniální společnosti, jež se řídily stejně exotickými zvyky, jako byly ony samy.

Společným rysem těchto importovaných feudalit byla mnohem lepší uspořádanost než v zemích, kde byl jejich vývoj zcela spontánní. Po pravdě řečeno, v jižní Itálii, jež byla postupně dobyta prostřednictvím válek stejně jako dohod, vyšší třídy ani jejich tradice zcela nezanikly a udržely se zde také alodní majetky. Řada z nich zůstala v rukou starých městských aristokracií, což bylo pro zdejší poměry charakteristické. V Sýrii i Anglii, necháme-li stranou jisté počáteční odchylky v terminologii, bylo alodní vlastnictví naopak nepřipustné. Každý kousek půdy byl propůjčen nějakým pánem a tento souvislý řetězec dospíval článek za článkem až k osobě krále. Každý vazal tak byl k panovníkovi připoután nejen jako poddaný, ale také na základě vazby, jež postupně spojovala vždy dvě osoby. Starý karlovenský princip pánovy „donucovací“

autority na těchto územích, jež ke staré říši nikdy nenáležela, našel téměř dokonalé uplatnění.

V Anglii, kde existovala silná královská moc, která na dobytou půdu přenesla zažitý správní úzus rodného vévodství, se takto implantované instituce nestaly jen základem přísněji uspořádané struktury než kdekoli jinde. Důsledkem jakési kontaminace, postupující shora dolů, tyto instituce postupně prostoupily téměř celou společnost. V Normandii, jak víme, slovo „léno“ zaznamenalo hluboký významový posun, až nakonec začalo označovat jakoukoli držbu. Tento vývoj byl zahájen pravděpodobně už před rokem 1066, aniž by ale byl k tomuto datu plně završen. Ačkoli k němu došlo paralelně na obou březích kanálu La Manche, nestalo se tak zcela shodnými cestami. Anglické právo dospělo ve druhé polovině 12. století k jasnému rozlišení dvou velkých kategorií držby. Ta první, která nepochybně zahrnovala většinu drobných venkovských hospodářství, byla označována za držbu nesvobodnou a pokládána za dočasnou. Nadto byla poznamenána ponižujícími službami. Druhou kategorií držeb, jejichž vlastnictví bylo chráněno královskými soudy, tvořila skupina pozemků svobodných. Právě na ty se vesměs vztahovalo označení „léno“ (*fee*). Rytířská léna zde tedy sousedila s rolnickými či městskými pachtami. Nepředstavujeme si však, že šlo jen o čistě slovní asimilaci. Jak brzy uvidíme, v celé Evropě 11. a 12. století se vojenské léno proměnilo v prakticky dědičný majetek. Jelikož se pokládalo za nedělitelné, v řadě zemí se nadto dědilo z prvorozeného na prvorozeného. To byl zejména případ Anglie. Zde se však primogenitura postupně rozšířila všeobecně. Vztahovala se na všechny pozemky označované jako *fees* a někdy i na pozemky nižšího řádu. Tato výsada prvorozenství, jež se měla stát jedním z nejpůvodnějších rysů anglických společenských mravů a také jedním z těch, které měly největší dopad na další vývoj, tak byla svou podstatou projevem jakési sublimace léna v prvořadě majetkové právo svobodných lidí. Anglie tvoří na žebříčku feudálních společností jakýsi protipól Německa. Protože se nespokojila s tím, že by jako Francie přetvořila zvykové právo obleněných osob ve specifický právní systém, celá jedna část oblasti, jež v Německu spadala do kategorie *Landrecht* a týkala se pozemkových práv, zde představovala *Lehnrecht*.

4. JAK SE LÉNO STALO SOUČÁSTÍ VAZALOVA DĚDICTVÍ

Problém dědičnosti: „hodnosti“ a prostá léna

Zavedení dědičnosti lén zařadil Montesquieu mezi základní stavební prvky „feudální vlády“, stojící v protikladu k „vládě politické“. Nikoli bezdůvodně. Vezměme však na vědomí, že přísně vzato je tento pojem nepřesný. Vlastnictví léna se nikdy nepřenášelo automaticky smrtí předchozího držitele. Až na výjimku jistých přípustných, úzce specifikovaných případů však pán ztratil možnost odmítnout přirozenému dědici novou investituru, které předcházelo také nové homagium. Vítězství takto pojaté dědičnosti bylo vítězstvím společenských sil nad již neplatným právem. Abychom pochopili příčiny tohoto vývoje, musíme se pokusit představit si postoj zúčastněných stran, přičemž se prozatím omezíme na nejjednodušší případ, totiž na případ, kdy po sobě vazal zanechal jediného syna.

Ve společnosti, kde byly pokrevní vazby tak silné, měl slib věrnosti přirozenou tendenci spojovat ani ne tak dva jedince jako spíš dva rody, z nichž jeden byl předurčen k vládě a druhý k poslušnosti, a to i přesto, že při tomto slibu nedošlo k žádnému postoupení půdy. Celý středověk přikládal značnou citovou hodnotu výrazům, které označovaly „přirozeného“ pána, tedy „přirozeného“ rodem. Jakmile však šlo o léno, syn musel žádat o převzetí závazků věrnosti po otci téměř nevyhnutelně. Odmítnout složit homagium nebo si nevyžádat jeho přijetí znamenalo ztratit zároveň léno i značnou část otcovského dědictví, ba dokonce i dědictví celé. Takový krok se musel jevit tím drastičtější, jednalo-li se o léno „znovupřijaté“, tedy ve skutečnosti o starý rodový alod. Tím, že praxe pozemkového odměňování vedla k sepětí osobní vazby s půdou, nevyhnutelně vedla i k jejímu sepětí s rodem.

Postavení pána bylo méně zřejmé. V prvé řadě musel dosáhnout toho, aby byl „krivopřísežný“ vazal potrestán a aby se v případě, že neplnil své povinnosti, léno uvolnilo pro spolehlivějšího služebníka. Jeho zájem ho jinými slovy tlačil k tomu, aby trval na principu odvolatelnosti. Vůči dědičnosti naopak zaujatý nebyl. Potřeboval totiž především lidi. A kde je mohl získat snadněji než mezi potomky těch, kteří mu už sloužili? K tomu dodejme, že kdyby synovi upřel otcovo dědictví, neriskoval by jen ztrátu nových věrných, ale vystavil by se mnohem závažnějšímu nebezpečí, že proti sobě popudí své ostatní vazaly, kteří

by se začali přirozeně obávat o osud vlastních potomků. Jak prohlásil mnich Richer, který psal za vlády Huga Kapeta, připravit dítě o jeho dědictví znamenalo vyvolat beznaděj ve všech „chrabřých lidech“. Tento pán, jenž se dočasně zřekl části svého dědictví, však mohl pánovitě trvat na tom, že mu budou půda, hrad či správní funkce navraceny, nebo že v případě, že se k novému oblenění přeci jen odhodlá, dá před dědicem předchozího vazala přednost jinému „oddanému“, jehož pokládal za spolehlivějšího či užitečnějšího. Kostely, které střežily svůj teoreticky nezczitelný majetek, konečně uznávaly definitivní charakter odevzdání léna, s nímž předtím souhlasili nejčastěji jen proti své vůli a s mimořádnou nechutí.

Složitá souhra těchto rozmanitých tendencí se nikdy neprojevila jasněji než za prvních Karlovců. Od tohoto okamžiku se beneficia často předávala potomkům, jako například panství Folembay, jež bylo královským beneficiem a zároveň *precariem* remešského kostela a které prošlo od vlády Karla Velikého až do doby Karla Holého rukama čtyř po sobě následujících generací.³³⁾ Na prosazení dědičnosti se někdy podivnou oklikou podílela dokonce i úcta, jež náležela žijícímu věrnému. Jak se dovídáme od arcibiskupa Hincmara, pokud vazal, oslabený věkem či nemocí, nebyl nadále schopen vykonávat své povinnosti a nechal se v jejich plnění zastupovat svým synem, pán jej nesměl připravit o jeho majetek.³⁴⁾ To v podstatě znamenalo předem tomuto dědici potvrdit nárok na majetek, jehož služebné břemeno přijal už za života jeho zákonného držitele. Za velmi kruté bylo pokládáno dokonce už to, byli-li otcovské beneficia připraveni sirotkům, a to i přes jeho dětský věk, a tudíž i neschopnost boje. Copak se v podobné situaci nenechal obměkčit prosbami jedné matky i Ludvík Zbožný a Loup z Ferrières neapeloval na dobré srdce jistého preláta? Přesto dosud nikdo nepochyboval o tom, že z přísně právního hlediska je beneficium pouze doživotní držbou. Roku 843 věnoval jistý Adalard klášteru St. Gallen rozsáhlé majetky, jejichž část byla rozdělena mezi vazaly. Ti, jakmile přešli pod správu kláštera, měli mít svá beneficia v držbě na dobu svého života a po nich jejich synové, pokud by přistoupili na dohodnutou službu. Poté měl opat s půdou naložit podle vlastního uvážení.³⁵⁾ Svazovat mu nekořečně ruce se zdálo být samozřejmě v rozporu s dobrými mravy. Zároveň je ale možné, že měl Adalard starost jen o blaho těch dětí, které mohl sám ještě poznat. Homagium, jež bylo dosud blízko svým kořenům, vzbuzovalo jen úzce osobní city.

Na tomto prvotním základě praktických opatření se v průběhu po-
hnutého období plného změn, které bylo zahájeno rozdrobením karlov-
ské říše, postupně ustavila skutečná dědičnost. K tomuto cíli směřoval
vývoj všude. Problém však nebyl stejný u všech druhů lén. Jednu kate-
gorii musíme pojednat samostatně, a to léna, která odborníci na feu-
dální právo později nazvali lény „úředními“. Těmi byla léna tvořená
veřejnými úřady obsazovanými králem.

Jak jsme již viděli, už od prvních Karlovců si k sobě král připoutával
vazalskými vazbami osoby, jimž svěřoval nejvýznamnější státní funkce,
zejména pak správu nad velkými celky, jako byla hrabství, marky či vé-
vodství. Tyto funkce, jež si zachovaly staré latinské označení *honores*, se
však důsledně odlišovaly od beneficí. Na rozdíl od nich totiž nebyly do-
životního charakteru. Jejich držitelé mohli být kdykoli odvoláni, i když
se nedopustili žádné chyby, a to dokonce mnohdy ve svůj vlastní pro-
spěch. Změna úřadu totiž někdy znamenala povýšení, jako v případě
onoho nevýznamného hraběte od břehů Labe, který byl roku 817 po-
staven do čela důležité frioulské marky. Na jedné straně *honores* a na
straně druhé beneficia: texty z první poloviny 9. století, vyjmenovávající
projevy přízně, jimiž panovník poctil toho či onoho ze svých věrných,
nikdy nezapomínají tyto dvě kategorie rozlišovat.

Vzhledem k tomu, že ekonomické podmínky neumožňovaly vyplá-
cení úředníka v penězích, byla funkce mzdou sama o sobě. Hraběti ne-
náležela jen třetina zisku z pokut plynoucích z jeho okrsku, ale kromě
jiného i právo užívat některých fiskálních pozemků, určených speciálně
na jeho obživu. Dokonce i moc nad obyvatelstvem se v této době, kdy
opravdové bohatství vyplývalo z vlády nad druhými, musela jevit jako
významný zdroj zisků, a to i v případě, že nebudeme brát v úvahu pří-
jmy nelegální, k nimž taková autorita až příliš často sváděla. Propůjčení
nějakého hrabství tak bylo v nejednom smyslu slova jedním z nejcen-
nějších darů, jakými mohl být vazal odměněn. Kromě toho, že se tak
obdarovaný stával také soudcem a vojevůdcem, se možná až na spo-
lečenské postavení v celku v ničem nelišil od řady držitelů prostých be-
neficií: jejich součástí totiž většinou bylo i uplatňování panských práv.
Zbývala tak už jen odvolatelnost. Od vlády Ludvíka Zbožného se však
tento princip, jenž byl pojistkou centrální moci, vzhledem k postup-
nému slábnutí královské moci prosazoval stále hůř. Hrabata se totiž na
sklonku merovejské dynastie vrátila ke starým aristokratickým zvykům
a stále úspěšněji pracovala na své proměně v územní mocnáře pevně

zakořeněné v půdě. Nesnažil se snad roku 867 Karel Holý jednomu
vzpournému služebníkovu marně odejmout hrabství Bourges? Od to-
hoto okamžiku už nic nestálo v cestě asimilaci, kterou připravily zcela
zjevné shodné rysy obou kategorií. Už za zlatých časů karlovské říše se
začala za *honores* s oblibou označovat všechna beneficia královských va-
zalů, kteří byli vzhledem ke své roli ve státě skutečně mimořádně blízcí
úředníkům ve vlastním slova smyslu. Slovo se nakonec stalo prostým
synonymem léna, avšak až na jedinou výhradu, totiž že přinejmenším
v některých zemích, například v normanské Anglii, se projevovala ten-
dence omezit jeho užívání na léna největšího rozsahu, k nimž patřila
také významná správní moc. Pozemky, určené jako odměna za vyko-
návání úřadu, byly zároveň označovány jako beneficia či léna a na zá-
kladě mnohem závažnějšího významového posunu se pak takto začal
nazývat i samotný tento úřad. V Německu, kde zůstaly tradice karlov-
ské politiky výjimečně živé, v roce 1015 biskup a kronikář Thietmar,
který se držel prvního z obou těchto úzů, ještě velmi zřetelně rozlišo-
val hrabství Merseburk od beneficia, jež k tomuto hrabství náleželo.
Běžný jazyk se však tehdy už dlouho podobnými odstíny nezabýval: to,
čemu se říkalo *beneficium* či léno, byl zkrátka a dobře celý úřad, tedy
nedělitelný zdroj moci a bohatství. Od roku 881 se ve *Fuldských análech*
psalo ohledně Karla Tlustého, že toho roku dal svému příbuznému
Hugovi „jakožto *beneficium* několik hrabství jako odměnu za věrnost“.

Těm, které církevní autoři s oblibou nazývali novými „satrapy“ pro-
vincií, však nestačilo jen vyvozovat z královského pověření podstatu
moci, které chtěli využívat ve vlastní prospěch. K tomu, aby zemi drželi
pevně v rukou, potřebovali víc: tu a tam získat nové pozemky, budovat
hrady v blízkosti křižovatek, vystupovat jako uvědomělí ochránci nej-
významnějších kostelů a především v daném místě získat věrné. Toto
časově náročné dílo vyžadovalo trpělivé úsilí řady generací, které se vy-
střídaly na téže půdě. Snaha o prosazení dědičnosti zkrátka vznikala
zcela přirozeně z potřeb územní moci. Bylo by tedy závažným omylem
pokládat ji jen za důsledek ztotožnění hodností s lény. Stejně jako fran-
ská hrabata se s touto tendencí museli smířit i anglosaští *earls*, jejichž
rozsáhlé správní celky nikdy nebyly pokládány za držby, i *gastaldes* v lan-
gobardských knížectvích, kteří ani v nejmenším nebyli vazaly.

Protože se však ve státech, které vznikly z franské říše, knížectví,
marky a hrabství velice záhy staly předmětem feudálních darů, jsou
dějiny jejich změn v rodové majetky neoddělitelně spjaty s dějinami

dědičnosti lén obecně, a to i přesto, že nikdy nepřestaly být jakýmsi zvláštním případem. V každé zemi však probíhala geneze obyčejných lén a lén spojených s vykonáváním určitého úřadu odlišným způsobem. A pokud přejdeme od jednoho státu ke druhému, vidíme, že tento protiklad měl dokonce i opačný význam.

Vývoj: případ Francie

Ve *Francii occidentalis* a v Burgundsku způsobilo časné oslabení královské moci, že beneficia, jež byla tvořena správními funkcemi, patřila k prvním, která si vydobyla dědičnost. V tomto ohledu není nic poučejšího než opatření, jež přijal Karel Holý v roce 877 při pověstném soudním zasedání v Quierzy. Ještě před svým odjezdem do Itálie se tehdy snažil vyřešit otázku správy království po dobu své nepřítomnosti. Jak si počínat, pokud zemře některé z hrabat? Především bude nutné oznámit to panovníkovi, jenž si vyhrazuje právo konečného rozhodnutí. Svému synu Ludvíkovi, jehož pověřil regentskou vládou, přiznával jen moc určit dočasné správce. V této obecné formě odpovídalo opatření duchu žárlivě strážené autority, o níž přináší zbytek kapituláře množství důkazů. Jistá zmínka, jež výslovně upozorňuje na dva zvláštní případy, však dokazuje, že nařízení bylo přinejmenším stejnou měrou inspirováno i snahou omezit rodové ambice magnátů. Ta se týká situace, kdy by zemřelý hrabě po sobě zanechal syna, jenž by se právě nacházel na zaalpském tažení. Karel, který upírá regentovi moc zajistit za zesnulého náhradu, chtěl touto úvahou především uklidnit své druhy ve zbrani: měli by snad být pro svou věrnost zbaveni naděje na vytožené dědičství? Dále se v textu řeší situace, kdy by syn sice zůstal ve Francii, ale byl ještě „úplně malý“. V takovém případě bude hrabství spravováno jménem tohoto dítěte služebníky jeho otce, a to až do okamžiku, kdy bude známo panovníkovo rozhodnutí v této věci. Dál edikt nezachází. Zjevně se zdálo vhodnější neformulovat princip dědičnosti doslovně formou zákona. Tato zdrženlivost se už naopak neprojevuje v prohlášení, které dal císař přečíst před shromážděním svým kancléřem. Zde slibuje, že otcovské hodnosti budou synovi, který by byl na tažení v Itálii či dětského věku, předány bez okolků. Jistě šlo o momentální opatření diktovaná potřebami panovnícké politiky. Do budoucna sice nebyla výslovně závazná, zároveň však potvrzovala zavedenou praxi. Na jistou dobu zkrátka oficiálně uznávala obvyklé privilegium.

Abychom pochopili, jak v praxi došlo k příklonu k dědičnosti, stačí také sledovat (tam, kde je to možné) krok za krokem posloupnost nejvýznamnějších hrabat. Podívejme se například na předky třetí dynastie francouzských králů. Ještě v roce 864 mohl Karel Holý odebrat Robertu Silnému jeho neustrijské hodnosti, aby mohl využít jeho služeb jinde. Pouze však na krátkou dobu. Když roku 866 padl Robert u Brissarthe, stál už tehdy opět v čele správního celku ležícího mezi Seinou a Loirou. Ačkoli po sobě zanechal dva syny, po pravdě řečeno opravdu nízkého věku, žádný z nich jeho hrabství nezdědil. Tato území král předal jinému magnátovi. Bylo třeba vyčkat smrti tohoto vetřelce roku 886, aby prvorozený Eudes získal zpět Anjou, Tourraine a možná i Blésois. Tato hrabství od tohoto okamžiku už nikdy neopustila rodinné dědičství. Alespoň tedy až do chvíle, kdy z nich Robertovce vyhnali jejich vlastní služebníci, kteří se mezitím sami stali dědičnými mocnáři. Souvislou řadu hrabat téhož rodu, která se v Poitiers vystřídala zhruba od roku 885 až do vymření dynastie roku 1137, přerušuje jediný interval, ostatně velmi krátký (890–902), který vyvolala nezletilost jednoho z kandidátů, ztížená podezřením na nemanželský původ. A i v tomto případě bylo hned dvojnásob charakteristické, že tohoto vydědění, o němž rozhodl sám monarcha, nakonec i přes vladařovy příkazy využil člověk, který se jakožto syn jednoho z dřívějších hrabat mohl rovněž dovolávat rodových práv. I o mnoho staletí později budou Karel V. či Josef II. držet Flandry jen proto, že se k nim prostřednictvím série sňatků dostala trocha krve onoho Balduina I., jenž roku 862 tak odvážně unesl dceru francouzského krále. Jak vidíme, vše nás vede ke stejné dataci: rozhodující etapa se nepochybně odehrála někdy kolem druhé poloviny 9. století.

Co se však dělo s obyčejnými lény? Opatření z Quierzy se výslovně vztahovala nejen na hrabství, ale i na beneficia královských vazalů, jež byla svým způsobem také „hodnostmi“. Edikt i prohlášení však zašly ještě dál. Karel vyžadoval, aby pravidla, k nimž se zavázal vůči svým vazalům, tyto vazalové sami uplatňovali ve vztahu ke svým vlastním lidem. I v tomto případě šlo zcela evidentně o nařízení diktované zájmy italského tažení: nebylo snad vhodné uklidnit nejen několik významných předáků, ale i řadové vojsko, sestávající z vazalů jiných vazalů? Přesto se zde ale dotýkáme čehosi hlubšího než jen pouhého příležitostného opatření. Ve společnosti, kde bylo tolik jedinců zároveň „oddanými“ i pány, bylo jen těžko možné připustit, aby některý z nich požíval jako vazal určitých výhod, zatímco jako pán by je upíral těm, kteří s ním

přítom byli spojeni stejnou formou závislosti. Počínaje starým karolinským kapitulárem až po *Magnu chartu*, která je tradičním základem anglických „svobod“, měl tento druh rovnosti privilegií, která takto sestupovala shora dolů, zůstat jedním z nejpłodnějších principů feudálního zvykového práva.

Veřejně mínění ovládala právě tato myšlenka rovnosti výsad a ještě více pak velmi silné vědomí jakési rodové návratnosti, která ze služeb vykonávaných otcem vyvozovala práva pro jeho potomstvo. V civilizaci bez psaných zákoníků a organizované soudní praxe mělo toto veřejně mínění tendenci splyvat s právem. Věrný ohlas našlo i ve francouzském eposu. Ne, že bychom mohli bezvýhradně přijmout obrázek, jež nám předkládají básníci, kteří pod vlivem tradice, jež jejich tvorbě vnucovala specifický historický rámec, otázku formulovali jen ve vztahu k velkým královským lénům. Nadto si nikoli bezdůvodně představovali první karlovske císaře, o nichž psali, jako mnohem mocnější panovníky, než byli králové 11. či 12. století, a tudíž ještě dost silně na to, aby volně nakládali s královskými úřady, byť by to bylo na úkor přirozených dědiců, čehož už Kapetovci časem nebyli schopni. Svědectví žakérů má tedy v tomto ohledu hodnotu pouze přibližné rekonstrukce minulosti, jež už dávno pozbyla platnosti. Z jejich vlastní doby je naopak jejich postoj k těmto praktikám, který nepochybně vztahuje na všechny druhy lén. Tyto postupy nepokládají přímo za protiprávní, ale z morálního hlediska za odsouzené. Způsobují katastrofy, jakoby je trestalo samo nebe: nejsou snad hned dva případy takového vydědění příčinou neslýchaných neštěstí, jichž je plný příběh *Raoula z Cambrai*? Dobrým pánem je ten, jenž pamatuje na myšlenku, kterou jedna z *chansons de geste* řadí mezi naučení, jež dal Karel Veliký svému následníku: „Dbej, abys nezczil léno osiřelého dítěte.“³⁶⁾

Kolik však bylo dobrých pánů či těch, kteří byli nuceni takovými být? Při psaní dějin dědičnosti by se měla pro každé období sestavit statistika dědičných a nedědičných lén, což je při dnešním stavu pramenů jednou provždy neuskutečnitelný sen. V každém dílčím případě samozřejmě výsledek dlouho závisel na poměru sil. Zdá se, že kostely, slabší a často špatně spravované, začaly na začátku 10. století obecně ustupovat tlaku svých vazalů. Ve velkých laických knížectvích naopak existovala až do poloviny následujícího století ještě velmi proměnlivá tradice. Víc nám napoví osudy jednoho anjouovského léna, panství Saint-Saturnin, za hrabat Fulka Nerra a Godefroy Martela (987–1060).³⁷⁾ Hrabě

si léno nebere zpět až při prvním náznaku neposlušnosti, či snad dokonce tehdy, hrozí-li, že by odchod vazala do sousední provincie mohl být na překážku výkonu vazalské služby. Ani v nejmenším nemáme pocit, že by cítil povinnost respektovat rodová práva. Z pěti držitelů, kteří se na panství vystřídali za období padesáti let, byli zřejmě jen dva – dva bratři – pokrevně spřízněni. Mezi těchto pět lidí se dokonce vloudil i jeden cizinec. Ačkoli byli dva rytíři shledáni hodnými toho, aby panství Saint-Saturnin drželi po dobu celého svého života, po jejich smrti jejich rod o panství přišel. Nic po pravdě řečeno výslovně nenaznačuje, že by po sobě zanechali nějaké syny. I když však budeme předpokládat, že v obou případech žádní mužští potomci neexistovali, není nic příznačnějšího než mlčení, jaké v tomto ohledu zachovává onen velmi podrobný přípis, jemuž vděčíme za naše údaje. Ten měl stanovit práva mnichů z Vendôme, jimž nakonec majetek připadl. Pokud opomijí zdůvodnit vyměnění příslušných linií jednotlivé převody, na nichž mělo v konečném důsledku vydělat opatství, děje se tak zcela evidentně proto, že připravit dědice o majetek se tehdy vůbec nejevilo jako nezákonné.

Tak časté změny držitele však tehdy byly už velmi ojedinělé. V samotném Anjou byly přední knížecí dynastie založeny už kolem roku 1000. Kolem roku 1066 muselo být ostatně všeobecně pokládáno za dědičné i léno v Normandii, poněvadž v Anglii, kam bylo tehdy importováno, se tento jeho rys nikdy nezpochyboval. Když v 10. století nějaký pán náhodou souhlasil s předáním léna z otce na syna, nechal tento ústupek výslovně zaznamenat do příslušné listiny. V polovině 12. století se situace obrátila: nezbytná se jevila jen ta ujednání, která omezovala užívání léna na dobu života prvního držitele, což byly sice vzácné, ale stále povolené výjimky. Zvyk začal hrát ve prospěch dědičnosti. Kdo v této době ve Francii či v Anglii vyslovil pojem „léno“, mínil tím léno dědičné. Když například církevní společenství v rozporu se starým zvykovým územ toto označení veřejně upírala statkům svých služebníků, chtěla tak vyjádřit prostě jen svůj odmítavý postoj k jakékoli povinnosti, jež by je zavazovala souhlasit po smrti otce se službou syna. Praxe, která už od karlovske doby hrála ve prospěch potomků a v tomto přístupu byla posvěcena existencí řady „znovuzískaných“ lén, jež měla už vzhledem ke svému původu téměř nevyhnutelně rodový charakter, však v době posledních Karlovců a prvních Kapetovců již více méně všude počítala s tím, že po investituře otce bude následovat investitura syna.

V průběhu druhého feudálního věku, pro nějž bylo všude charakteristické jakési právní uvědomění, se pak tato praxe stala právem.

Vývoj: říše

Konflikt společenských sil, který probíhal na pozadí vývoje léna, nikde nevyplývá na povrch jasněji než v severní Itálii. Představme si hierarchické uspořádání feudální společnosti lombardského království: na jejím vrcholu stál král, který byl od roku 951 s krátkými přestávkami zároveň i králem německým, a pokud byl vysvěcen rukou papeže, pak i císařem. Místo hned pod ním zaujímali jeho nejvýznamnější vazalové, tedy vysoká církevní a světská knížata. Ještě nižší příčka náležela davu nebohatých vazalů těchto baronů, tedy nepřímých královských vazalů, kteří proto byli všeobecně označováni jako *vavassores*, tedy *vassi vassorum*. Poslední dvě jmenované skupiny rozdělil na začátku 11. století závažný spor. *Vavassores* svá léna pokládali za rodový majetek, zatímco velcí baroni trvali na držbě omezené na délku lidského života a na její libovolné odvolatelnosti. Roku 1035 tyto střety vyvolaly skutečnou třídní válku. *Vavassores* z Milána a okolí spojení přísahou uštědřili armádě magnátů zdrcující porážku. Do sporu vstoupil i Konrád II., jehož v dalekém Německu zburcovala zpráva o těchto nepokojích. Konrád se v rozporu s politikou svých předchůdců Otonů, kteří ctili v první řadě nezcizitelnost církevního vlastnictví, zasadil za vazaly nižšího řádu, a jelikož byla Itálie dosud zemí zákonů, která, jak sám říkal, „po zákonech přímo prahla“, upravil 28. května 1037 právo prostřednictvím skutečného právního nařízení ve prospěch svých chráněnců. Rozhodl se, že napříště budou pokládána za dědičná z otce na syna, vnuka či bratra všechna beneficia, jejichž pánem je laický baron, biskup, opat či abatýše. Totéž pak mělo platit i ohledně lén, jež by vznikla přímo na těchto beneficiích. O udělování lén na základě souhlasu alodních pánů tu není ani zmínka. Konrád se zjevně domníval, že jeho zákonodárná moc plyne ani ne tak z jeho role panovníka jako spíš z jeho postavení hlavy feudální hierarchie. Ať už tak či onak, uplatňoval touto cestou svůj vliv na naprostou většinu malých a středně velkých lén. Ačkoli mohl být ke svému postoji veden jistými příležitostnými důvody, zejména pak osobním nepřátelstvím vůči úhlavnímu nepříteli *vavassores*, milánskému arcibiskupovi Aribertovi, zdá se, že jeho úmysly přesahovaly jeho momentální zájmy či zášť. Usiloval o spojenectví proti velkým feudálům, kteří byli

pro monarchii vždy nebezpeční, a hledal je ve spojení s jejich vlastními houfy. O tom svědčí skutečnost, že v Německu, kde mu chyběla zbraň zákona, se snažil dosáhnout téhož cíle jinými prostředky, pravděpodobně ovlivňováním soudní praxe královského tribunálu. I zde si podle svědectví svého kaplana „získal srdce rytířů tím, že nestrpěl, aby beneficia udělená otcům byla jejich potomkům odňata“.

Po pravdě řečeno byl tento zásah císařské moci ve prospěch dědičnosti součástí již víc než z poloviny završeného vývoje. Nevznikla snad v Německu od začátku 11. století řada soukromých dohod, které uznávaly práva potomků na to či ono konkrétní léno? Ačkoli se lotrinský vévoda Godefroy ještě v roce 1069 domníval, že může volně nakládat s „nájemnými držbami“ svých rytířů a věnovat je jednomu kostelu, stěžovali si takto vydědění poddaní tak nahlas, že po jeho smrti musel jeho nástupce dát kostelu místo tohoto daru nějaký jiný.³⁸⁾ V Itálii, kde přežívaly právní zvyklosti, v Německu podřízeném relativně mocným králům i ve Francii bez zákona a prakticky i bez krále svědčí podobnost vývoje o působení hlubších sil, než byly politické zájmy. Přinejmenším tedy pokud šlo o běžná léna. Specifické rysy, jaké dějinám německé a italské feudalitě vtiskla centrální moc, jež zde byla účinnější než kdekoli jinde, je třeba hledat v přístupu k úředním lénům.

Nařízení Konráda II. se jich netýkala, protože byla držena z říše. Zbýval tak ještě jiný příznivý faktor, totiž obecně rozšířený respekt k pokrevním právům. Ten sehrál svou roli i zde. Od 11. století se panovník odhodlal porušit tuto tak úctyhodnou tradici jen výjimečně. A pokud se tak rozhodl, obecné mínění, jehož ohlas nám přinášejí kronikáři, s oblibou poukazovalo na královskou zvlášť. Pokud se však ve skutečnosti jednalo o to odměnit nějakého dobrého služebníka, nebo obejít dítě příliš nízkého věku či člověka, jenž byl pokládán za nespolehlivého, byl tento krok učiněn velmi často. A nezáleželo ani na tom, zda byl takto vyděděný potomek následně odškodněn udělením jiného podobného úřadu. Zejména hrabství se už totiž dědila jen v rámci poměrně úzkého počtu rodin, a hraběcí titul se tak stal sám o sobě dědičným mnohem dříve, než se takovými stala sama hrabství. Nejdéle také zůstaly napospas těmto autoritativním zásahům největší správní celky, totiž marky a vévodství. Například bavorské vévodství bylo v průběhu 10. století dvakrát upřeno synovi jeho předchozího držitele. Totéž se stalo roku 935 v míšeňské marce a roku 1075 v marce lužické. Dílem jednoho z oněch archaismů, jež jsou pro středověké

Německo typické, tak zůstala nejvýznamnější říšská léna v konečném důsledku až do konce 11. století zhruba ve stejném stavu jako ve Francii za Karla Holého.

Nikoli však déle. Už v průběhu tohoto století se začal vývoj postupně zrychlovat. Od samotného Konráda II. se dochovala listina o dědičném postoupení jednoho hrabství. Jeho vnuk Jindřich IV. i pravnuk Jindřich V. přiznali stejný charakter korutanskému a švábskému vévodství a hrabství holandskému. Ve 12. století už tento princip nebude zpochybňován. I zde musela práva pána, byť by jím byl sám král, pomalu ustoupit právům vazalských rodů.

Proměny léna z hlediska lenního dědičného práva

Syn, jediný syn, jenž by byl nadto schopen ihned převzít otcovské dědictví: tato hypotéza sice naší analýze poskytla praktické východisko, skutečnost však byla mnohdy složitější. Od okamžiku, kdy se začala všeobecně uznávat pokrevní práva, se vyskytly nejrůznější rodinné situace, z nichž každá vyvolávala specifické potíže. Alespoň zběžný rozbor řešení, jež našly různé společnosti pro tyto problémy, nám umožní uvědomit si proměny léna a vazalských vazeb přímo v průběhu vývoje.

Syn či vnuk, byl-li syn už po smrti, se zdáli být přirozenými pokračovateli otce či děda v plnění služeb, které ještě za života těchto svých předků sami pomáhali plnit. Životní dráha bratra či bratrance se už oproti tomu odvíjela obvykle jinde. Uznání dědičnosti ve vedlejší linii nám proto dovoluje uvědomit si ve skutečně ryzí podobě proměny starého benefícia v patrimonium.³⁹⁾ Odpor proti tomuto opatření byl silný, především pak v Německu. Císař Jindřich VI., který od svých baronů žádal souhlas s jiným typem dědičnosti, totiž s dědičností královské koruny, mohl ještě v roce 1196 odměnit magnáty za tak velkolepý dar oficiálním uznáním převodu lén na vedlejší linii. Jeho plán ale nakonec nebyl realizován. Jestliže neexistovaly výslovné dispozice původního obdarování, resp. pokud neexistovalo nějaké obyčejové právo, jako například takové, jimž se ve 13. století řídila léna říšských ministeriálů, pak se ve středověku nikdy neuvažovalo o tom, že by němečtí lenní páni měli právo udělovat investituru jiným dědicům než bezprostředním pokrevním potomkům. Praxe ale často byla jiná. Jinde se jevilo jako logické zavedení jiného opatření: léno se dědilo všemi směry v rámci potomstva pocházejícího z jeho prvního držitele. Nikoli však

nad tento rámeček. Takové bylo rozhodnutí lombardského práva, které ve Francii a Anglii 12. století inspirovalo ustanovení poměrně četných listin zřizujících nová léna. Zde ale tato praxe představovala odchylku od obecného práva. V západních královstvích byl totiž trend směřující k dědičnosti dostatečně silný, aby se prosadil ve prospěch téměř všech příbuzných. To, že se feudální obyčej vytvořil ve znamení služby, zde i nadále připomínal už jen jediný postoj: dlouho zde obecné mínění odmítalo připustit, že by po zemřelém vazalovi dědil jeho otec; v Anglii to bylo dokonce zcela vyloučeno. Zdálo se logické, že vojenská držba nemůže přejít z mladého člověka na starce.

Povaze léna se nic nepřičilo víc, než že by je dědily ženy. Ne že by byly ve středověku pokládány za neschopné spravovat nějaké území. Nikdo se nepodíval tomu, když urozená paní předsedala baronskému soudu místo svého nepřítomného manžela. Ženy však nenosily zbraně. Je charakteristické, že v Normandii konce 12. století byl úzus, který usnadňoval převod dědictví na dcery, rázem zrušen Richardem Lví srdce, jakmile vypukla neúprosňá válka s Kapetovcem. Právní systémy, které se snažily nejžárlivěji uchovat původní charakter této instituce, především tedy langobardské zákoníky, zvykové právo latinské Sýrie a jurisdikce německého královského soudu, nepřestaly nikdy dědičce teoreticky upírat to, co by přiznaly dědicům. To, že Jindřich V. odměnil své nejvýznamnější vazaly zrušením této diskriminace stejně jako té, jež se týkala vedlejších příbuzných, dokazuje, nakolik bylo toto pravidlo v Německu stále ještě živé. Tato epizoda však vypovídá mnohé také o úmyslech baronátu: tento ústupek, který Štauf předhodil jako návnadu svým vazalům, vyžadovali o něco později od svého budoucího panovníka také zakladatelé latinského císařství v Konstantinopoli. I tam, kde toto omezení teoreticky dosud existovalo, totiž v praxi, záhy zaznamenalo řadu výjimek. Kromě toho, že je pán mohl vždy ignorovat, se stávalo i to, že ustoupilo tomu či onomu specifickému zvyku nebo bylo výslovně odvoláno přímo v listině o postoupení léna jako roku 1156 v souvislosti s rakouským vévodstvím. Ve Francii a normanské Anglii tehdy už dávno platilo, že v případě chybějícího mužského dědice mají dcery, ba dokonce i jiné příbuzné, pokud chyběli mužští příbuzní téhož stupně příbuzenství, na léna i jiné majetky stejná práva jako synové. Velmi záhy si zde totiž lidé uvědomili, že ačkoli žena nemůže vykonávat vazalskou službu, může ji zastat její manžel. Na základě charakteristické vývojové podobnosti se všechny nejstarší příklady, kdy se původní vazalské zvykové právo

takto vychýlilo ve prospěch dcery či zetě, vztahují k oněm velkým francouzským knížectvím, jež si jako první vymohla dědičnost samu o sobě a k nimž už ostatně osobní služba ani nenáležela. Robertovec Ota získal jakožto manžel dcery „nejvýznamnějšího burgundského hraběte“ soubor burgundských hrabství, jež se stala hmotnou základnou jeho budoucí vévodské hodnosti. Před feudálními rody, ať už malými či velkými, se tak otevřela celá oblast sňatkové politiky. Dědická práva v ženské rodové linii přitom byla legalizována přibližně v téže době jako dědická práva žen jednotlivě.

Jeden z nejznepokojivějších problémů, jaké muselo feudální právo od začátku řešit, vyplýval z nezletilosti dědice. Je příznačné, že literární díla pojímala velkou diskusi ohledně dědičnosti především z tohoto hlediska. Jaký nesmysl předat vojenskou držbu dítěti! Jaká krutost připravit „malého“ o jeho dědictví! Řešení tohoto dilematu bylo nalezeno už v 9. století. Nezletilý byl tehdy uznán dědicem, ale do chvíle, než byl schopen plnit své vazalské povinnosti, měl místo něj držet léno dočasný správce, který měl složit homagium a zastávat příslušné služby. Nepokládejme ho za poručníka. Tento *baillistre*, jemuž takto připadly závazky spojené s lénem, totiž získal zároveň i nárok na příjmy z tohoto léna, aniž by měl přitom k nezletilému jiné povinnosti než jej živit. I když byl vznik statusu takového dočasného vazala pro vlastní představu vazalského pouta, chápaného jako doživotní, citelnou ranou, instituce příliš zdařile smiřovala zájmy rodu s potřebou plnění služby, a tak byla v široké míře přijata všude, kde se rozšířil systém lén odvozený z franské říše. S prostým poručnictvím se spokojila jen Itálie, která nerada povolovala výjimečná opatření ve prospěch feudálních zájmů.

Přesto se záhy objevila podivná odchylka. Nejprůročnější se zdálo vybrat zástupce, který by za dítě léno spravoval, mezi příslušníky jeho rodu. Takové bylo se vši pravděpodobností původní obecné pravidlo, jehož se řada zvykových práv držela až do konce. Ačkoli měl i pán vůči sirotkovi jisté povinnosti, jež vyplývaly ze slibu, který kdysi složil otec dítěte, představa, že se během nezletilosti může stát zástupcem vlastního vazala na úkor příbuzných, byla nejprve pokládána za absurdní: tento pán přece potřeboval člověka, a nikoli půdu. Skutečnost však brzy tyto zásady popřela. Je příznačné, že jeden z nejstarších příkladů pokusu o nahrazení příbuzného v roli „správce“ (*baillistre*) pánem, svedl dohromady francouzského krále Ludvíka IV. a mladého dědice jednoho z největších lén království, Normandie. Král jistě dával přednost osobní,

bezprostřední správě Bayeux či Rouenu před nejistou pomocí regenta knížectví. K zavedení seniorátní správy docházelo v mnoha oblastech v okamžiku, kdy hodnota léna jakožto materiálně využitelného majetku převyšovala hodnotu služeb, jež bylo možné z tohoto léna očekávat.

Tento úzus nikde nezakořenil pevněji než v Normandii a Anglii, kde byl vazalský systém uspořádán ve prospěch špičky hierarchie. Angličtí baroni tímto režimem trpěli, byl-li oním pánem král, a naopak z něj těžili, pokud měli sami toto právo uplatňovat vůči svým vazalům. A to do té míry, že když roku 1100 dosáhli navrácení lén do rukou jednotlivých rodů, nedokázali či nechtěli zabránit tomu, aby se zmíněné opatření stalo mrtvou literou. V Anglii se ostatně tato instituce záhy natolik vzdálila svému původnímu významu, že páni – a král na prvním místě – běžně postupovali či prodávali dohled nad dítětem spolu se správou jeho lén. Takový dar byl na dvoře Plantagenetů jednou z nejzáviděníhodnějších odměn. Jakkoli bylo lákavé požívat díky tak úctyhodnému poslání výhod, jako byl dohled nad hrady, pobírání rent, lov v lesích či čerpání ze sádek, pozemky tvořily v takovém případě už jen tu méně podstatnou část daru. Ještě cennější byla osoba dědice či dědičky. Pán či jeho zástupce, kteří vykonávali dohled nad dítětem, totiž měli, jak ještě uvidíme, za úkol svého svěvence také oženit či provdat. A i toto právo uměli výhodně zpeněžit.

Není nic zřejmějšího než to, že léno mělo být ze své podstaty nedělitelné. Pokud šlo o správní funkci, kdyby svrchovaná autorita strpěla její rozdělení mezi více osob, riskovala by, že dojde k oslabení správní moci uplatňované jejím jménem a zároveň že bude složitější na tuto moc dohlížet. Co se týče obyčejných rytířských lén, jejich rozdrobení vnášelo zmatek do plnění služeb, které se daly jen velmi těžko spravedlivě rozdělit mezi všechny podílníky. Jelikož byla nadto původní propůjčka vyměřena tak, aby poskytla obživu jedinému vazalovi a jeho družině, existovalo nebezpečí, že její díly nebudou stačit na výživu jejich nových držitelů, kteří se tak buď nebudou moci dostatečně vybrojit, nebo budou nuceni hledat štěstí jinde. Bylo tedy vhodné, aby držba, nyní již dědičná, přecházela alespoň na jediného dědice. V tomto ohledu však nároky feudálního systému narážely na obvyklá pravidla následnictví, jež se v převážné části Evropy přiklonila k rovnosti dědiců téhož stupně příbuzenství. Pod vlivem protichůdných sil dospěla tato závažná právní diskuse k různým řešením, podle toho kde a kdy došlo k jejich prosazení.

První problém byl následující: podle jakého kritéria vybrat jediného dědice mezi všemi žadatelí stejného stupně příbuzenství vůči zemělému, například mezi jeho syny? Po staletích existence dynastického a šlechtického práva jsme si zvykli jaksi automaticky počítat s privilegiem prvorozenosti. Ve skutečnosti není tato výsada o nic samozřejmější než tolik jiných mýtů, na nichž dnes stojí naše společnosti, například fikce většiny, která dělá z vůle převažující části legitimního tlumočnicka všech včetně oponentů. Dokonce i v královských dynastiích byla ve středověku primogenitura přijata jen se značným odporem. V některých venkovských oblastech sice prastaré obyčej upřednostňovaly jednoho z chlapců, ale tím byl ten nejmladší. Pokud šlo o léno, původně se zřejmě pánovi přiznávala moc udělit je tomu ze synů, jehož pokládal za nejzpůsobivějšího. Takové pravidlo platilo ještě roku 1060 v Katalánsku. Někdy navrhoval svého nástupce pánovi sám otec poté, co jej už za svého živora zapojil ve větší či menší míře do plnění služby. Pokud konečně dědicové zůstali u nedílného spoluvlastnictví, přijímali investituru kolektivně.

Tyto archaické postupy nikde neprokázaly větší životnost než v Německu, kde se používaly ještě hluboko ve 12. století. Vedle nich, alespoň tedy v Sasku, odrážel hloubku rodové soudržnosti ještě jiný obyčej: synové si zde sami volili ze svého středu toho, jemuž mělo připadnout dědictví. Přirozeně se mohlo stát, a také se často stávalo, že volba padla na prvorozeného, ať už byla metoda výběru jakákoli. Přesto se však německé právo bránilo tomu, aby z této přednostní volby udělalo povinnost. Byl to, jak říká jeden básník, „velšský“ obyčej či „cizí postup“.⁴⁰⁾ Nenaložil snad roku 1169 sám císař Fridrich Barbarossa s královskou korunou ve prospěch mladšího syna? Vzhledem k neexistenci principu, jenž by mezi dědici jasně rozhodl, však bylo velmi obtížné dodržovat zásadu nedělitelnosti. Starší kolektivní reprezentace, které se stavěly proti nerovnosti mužů stejné krve, nenacházely na říšské půdě ve feudální politice, jakou vedla královská či knížecí moc, tak silnou protiváhu jako jinde. Němečtí králové a územní předáci, kteří byli na službách svých vazalů méně závislí než ve Francii a kterým struktura ještě z dob karlovskeho státu zjevně dlouho stačila jako opora jejich mocenských práv, věnovali systému lén přirozeně menší pozornost. O zákaz drobení „hrabství, marek a vévodství“ usilovali téměř výhradně jen králové, jako roku 1158 Fridrich Barbarossa. A to už v této době dělení hrabství přinejmenším začalo. Roku 1225 byla poprvé rozdělena bavorská vévodská

hodnost a spolu s ní i samotné území vévodství. Co se týče běžných lén, zákon z roku 1158 musel uznat přípustnost jejich dělení. Zemské právo, *Landrecht*, nakonec celkově zvítězilo nad právem lenním, *Lehnrecht*. Reakce přišla až mnohem později, ke konci středověku, a to na základě působení různých sil. Ve velkých knížectvích se drobení těžce nabyté moci snažila předejít samotná knížata příslušnými dědickými ustanoveními. Zavedení prvorozenství odklonem od majorátu bylo u lén obecně chápáno jako prostředek posílení šlechtické moci. Dynastické záměry a třídní cíle tak opožděně dosáhly toho, co nedokázalo uskutečnit feudální právo.

V převážné části Francie se vývoj ubíral velmi odlišnými cestami. Bránit tříštění velkých územních knížectví, tvořených aglomeracemi několika hrabství, bylo v zájmu králů jen do té doby, dokud tato mocenská uskupení mohli využít k obraně země. Provinční předáci se však velmi rychle stali pro královskou moc spíše soupeři než služebníky. Jednotlivá hrabství se dělila jen vzácně, ale z jejich uskupení si synové odkrajovali každý svůj dědický díl. V každé generaci tak hrozilo rozdrobení těchto územních celků. Knížecí dynastie si poměrně rychle toto nebezpečí uvědomily a tu dříve, tu později řešily situaci prvorozenstvím. Ve 12. století už šlo téměř všude o hotovou věc. Stejně jako v Německu, avšak mnohem dříve než zde, se velké správní celky vrátily k nedělitelnosti, spíše však jako státy nového typu než jako léna.

Co se týče menších lén, ta byla v zájmu plnění služby, jež byla na této pozeňnané půdě feudalitě chována v mnohem větší úctě, po jistém počátečním tápání záhy podřízena jednoznačnému zákonu primogenitury. Vzhledem k tomu, že se někdejší držba pozvolna proměňovala v rodový majetek, se však najednou zdálo tvrdší vyloučit z následnictví druhorozené. Tento princip si tak v nejpřísnější podobě zachovaly jen některé ojedinělé systémy zvykového práva jako například v Caux. Jinde prvorozený, který měl morální povinnost zajistit svým bratrům živobytí, těmto svým sourozencům mohl, ba dokonce musel postoupit k užívání několik útržků otcovského panství. Tak vznikla v řadě provincií instituce obecně známá pod označením *parage*. Homagium skládal pánovi jen prvorozený, který tudíž také sám přijímal zodpovědnost za plnění závazků. Mladší bratři pak své díly přijímali od něj. Někdy, jako v Ile-de-France, mu také skládali homagium a jindy, jako v Normandii a Anjou, se zase zdálo, že vzhledem k pevnosti rodinného pouta v rámci této skupiny příbuzných už není třeba jiné formy vztahu, alespoň tedy do chvíle, kdy

hlavní léno a léna podřízená nepřešla na nové generace a příbuzenské vztahy mezi následníky původních držitelů nedosáhly příliš vzdáleného stupně, aby nadále stačilo spoléhat se jen na pokrevní soudržnost.

Tento systém přesto ani zdaleka nedokázal předejít všem nevýhodám plynoucím z drobení pozemků. V Anglii byl zaveden po normanském vpádu, ale z tohoto důvodu se od něj kolem poloviny 12. století zase upustilo, přičemž byla dána přednost přísné primogenituře. V samotné Normandii vévodové dokázali z feudálních závazků jednotlivých osob obdivuhodně těžít při budování svých vojsk, a proto *parage* připouštěli pouze tehdy, když dědictví tvořilo několik rytířských lén, která bylo možné rozdělit mezi jednotlivé dědice. Pokud sestávalo z jediného léna, pak celé připadlo prvorozenému. Vymezit s takovou důsledností územní jednotky, z nichž vyplývaly vazalské povinnosti, ale bylo možné jen pod vlivem výjimečně mocné správní autority, schopné prosadit svou představu celkového uspořádání. Ve zbytku Francie sice zvykové právo teoreticky bránilo dělení přinejmenším těch největších lén, označovaných jako baronie, ve skutečnosti si však většinou dědicové celou pozůstalost rozdělili, aniž by brali v úvahu její jednotlivé složky. Cośi ze staré nedělitelnosti si podrželo jen homagium, které se skládalo prvorozenému a jeho potomkům podle pořadí narození. Pak zanikla i tato pojistka, a to v podmínkách, jež vrhají ostré světlo na poslední proměny feudální instituce.

Než se dědičnost stala právem, byla dlouho pokládána za projev pánovy milosti. Zdálo se tedy vhodné, aby nový vazal pánovi vyjádřil svůj vděk nějakým darem. Tento úzus je doložen od 9. století. V této společnosti, založené výhradně na zvykovém právu, se ale každý opakovaný dobrovolný dar stával nevyhnutelně povinností. Tato praxe se prosadila se silou zákona tím snadněji, že zde existovaly jisté precedenty. Rolnickou půdu, zatíženou dávkami a službou pánovi, tehdy jistě už velmi dlouho nemohl získat nikdo, kdo by od pána předem nedosáhl investitury, jež obvykle nebyla zadarmo. Vojenské léno sice bylo specifickou držbou, přesto se však začlenilo do tohoto propleteného systému majetkových práv, který byl pro středověký svět charakteristický. *Relief*, *rachat*, *mainmorte* – tyto různé výrazy pro odúmrtí jednohlasně svědčí o tom, že majetek vazala, sedláka i nevolníka byl ve Francii všude zatížen poplatkem za následnictví.

Ryze feudální *relief* se však vyznačoval jistými zvláštnostmi. Stejně jako většina obdobných poplatků se až do 13. století odváděl alespoň

částečně v naturáliích. Zatímco dědic sedláka musel odevzdat například jeden kus dobytka, dědic vojenského vazala musel odevzdat válečnou výstroj, tedy koně či zbroj nebo obojí. Pán tak zcela přirozeně přizpůsobil své požadavky formě služeb, jimiž byla půda zatížena.⁴¹⁾ Někdy byl nový leník pánovi povinován jen touto výstrojí, přičemž mohl závazek běžně vyrovnat ekvivalentní sumou v penězích. Jindy musel kromě bojového koně či valacha zaplatit ještě poplatek v hotovosti. V některých případech, když ostatní povinnosti ztratily svůj původní smysl, se v penězích odbývalo dokonce celé vyrovnání. V detailu tak existoval téměř nekonečný počet variant, protože vývoj zvykového práva dospěl v každém kraji, vazalské skupině, ba dokonce i v rámci každého léna ke vzniku zvláštních obyčejů, jež se zrodily často z těch nejrozumnějších náhod. Příznakovou hodnotu však mají jen základní odlišnosti.

Německo záhy omezilo povinnost poplatku za dědictví téměř výhradně jen na léna nižšího řádu, jež měli v držení panští služebníci, kteří byli často nevolnického původu. Nepochybně zde šlo o jeden z projevů třídní a majetkové hierarchizace, jež byla ve středověku pro německou strukturu tak charakteristická. Dopad tohoto omezení měl být značný. Když zhruba ve 13. století nastal úpadek služeb a léno se nadále nedalo využívat jako zdroj vojáků, německý pán už z něj neměl vůbec žádný prospěch: byl to závažný nedostatek především pro jednotlivé státy, protože nejvíc lén a těch nejbohatších bylo přirozeně závislých na knížatech a kráľích.

Západní království naopak zaznamenalo přechodné stadium, kdy léno, jež jako zdroj služeb téměř úplně ztratilo význam, zůstávalo i nadále lukrativní jakožto zdroj zisků, a to především díky velmi rozšířenému poplatku za dědictví. Anglickým kráľům z něj ve 12. století plynuly obrovské částky. Právě z tohoto titulu si Filip August nechal ve Francii postoupit pevnost Gien, která mu otevírala cestu přes Loiru. Páni vesměs dospěli k názoru, že masa drobných lén je zajímavá už jen jako zdroj těchto dědických poplatků. Nebylo snad ve 14. století v pařížském kraji nakonec oficiálně připuštěno, že odvod „valacha“ zbavuje vazala všech osobních závazků až na čistě pasivní povinnost neškodit svému pánovi? Jak ale léna vrůstala do rodových majetků, jejich držitelé se stále hůře smířovali s tím, že investituru, jež se nyní jevila jako jejich právo, obdrží jen tehdy, pokud povolí tkanice svého měšce. Protože nebyli schopni dosáhnout úplného zrušení tohoto závazku, postupně si vymohli alespoň jeho citelné ulehčení. Některá zvyková práva

jej zachovala jen u vedlejších příbuzných, jejichž dědické nároky se zdály být méně samozřejmé. V souladu s hnutím, které se ve 12. století rozvinulo napříč všemi společenskými vrstvami, se projevila především snaha tyto proměnlivé poplatky, jejichž výše byla v každém jednotlivém případě stanovována na základě pánova vlastního rozhodnutí či po svízelném vyjednávání, nahradit jasně odstupňovanými tarify. Situace byla ještě únosná, pokud byla podle úzu obvyklého ve Francii přijata jako norma hodnota ročních příjmů z daného pozemku: takový výměr byl totiž uchráněn měnových výkyvů. Tam, kde byly naopak stanoveny pevné peněžní sazby (nejznámějším příkladem tohoto přístupu je anglická *Magna charta*), dávka postupně ztrácela na hodnotě, což měl být od 12. století až do novověku nevyhnutelný osud všech definitivně vyčíslených pohledávek.

Pozornost věnovaná těmto proměnlivým poplatkům však mezitím zcela změnila formulaci dědické otázky. Systém *parage*, nedílného spoluvlastnictví léna, sice zachovával plnění služeb, ale omezoval zisk z poplatků za dědictví. Ty se totiž týkaly jen změn v rámci hlavní rodové linie, jež byla jediná bezprostředně svázána s pánem léna. Tato ztráta zisku, na kterou páni snadno přistupovali, dokud byly služby důležitější než všechno ostatní, se ukázala být neúnosnou, jakmile se těmto službám přestal přikládat větší význam. Právě zrušení instituce *parage* se týkal vůbec první zákon vydaný kapetovským králem ve vztahu k feudálním poměrům, který si francouzští baroni roku 1209 vymohli pravděpodobně bez obtíží na panovníkovi, jenž byl sám největším pánem království. Ani v nejmenším nešlo o zákaz drobení lén, jež se stalo definitivně součástí běžné praxe. Napříště však měly být všechny pozemky závislé přímo na původním pánovi. Ustanovení Filipa II. Augusta ale ve skutečnosti zřejmě nebylo důsledně dodržováno. Staré tradice rodového práva se tak opět ocitly v rozporu s vlastními feudálními principy: poté, co se pod vlivem rodového práva prosadilo dělení léna, toto právo začalo přispívat k drobení majetků a k podryvání rodové solidarity. Systém *parage* vymizel jen pomalu. Radikální změna postojů francouzské baronské obce k této instituci však s ojedinělou přesností vyznačuje okamžik, kdy se léno, které bylo ve Francii kdysi odměnou za vojenskou pomoc, stalo lénem orientovaným na finanční zisk.⁴²⁾

Obchod s věrností

Představa, že by vazal mohl léno libovolně prodat, se za prvních Karlovců zdála absurdní hned ze dvou důvodů: tento majetek mu totiž nepatřil, a nadto mu byl svěřen jen za zcela osobní závazky. Jelikož však byla původní dočasnost propůjčky pocitována stále méně zřetelně, měli vazalové v peněžní či materiální tísní stále častěji tendenci volně nakládat s tím, co nyní pokládali za vlastní majetek. V tomto postoji je podporovala církev, která v průběhu středověku s úspěchem pracovala na likvidaci rodových i seniorátních překážek, jimiž stará práva omezila individuální vlastnictví: kdyby všichni páni, jejichž jediným vlastnictvím byla léna, nemohli ze svého dědictví odkrojit část ve prospěch Boha a jeho světců, neexistovaly by milodary; pekelný oheň, který tyto almužny hasily „jako voda“, by plál bez ustání, a náboženským společenstvím by konečně hrozilo, že padnou vysílením. Prodej léna měl po pravdě řečeno dva velmi odlišné aspekty.

Někdy se týkal jen části celého majetku. Obvyklé závazky, jež se dříve vztahovaly k celku, se tak v jistém smyslu přesunuly na tu část, která zůstala v rukou vazala. Až na hypotetickou a stále výjimečnější možnost konfiskace či odúmrtě tedy pán nepřicházel o nic podstatného. Přesto se však mohl obávat, že takto zmenšené léno už nebude stačit na obživu vazala, který měl vůči němu své povinnosti. Dílčí prodej – například spolu s osvobozením ode dávek, udělovaným obyvatelům žijícím na prodávané půdě – zkrátka znamenal znehodnocení, „krácení“ léna, jak tento úkon nazývalo francouzské právo. Zvykové právo na ně reagovalo různě. Některé systémy zvykového práva prodej nakonec povolily, zároveň ho však omezily. Jiné až do konce trvaly na jeho podřízení souhlasu bezprostředního pána, či dokonce všech jednotlivých pánů v hierarchii. Toto svolení se přirozeně obvykle kupovalo, a jelikož bylo zdrojem výnosných příjmů, bylo stále těžší si představit, že by pán souhlas odmítl dát. Snaha o zisk opět narážela na prospěch ze služby.

V ještě hlubším rozporu se smyslem léna byl prodej úplný. Ne, že by snad v tomto případě hrozil zánik závazků. Ty byly nedílnou součástí půdy. Měnil se však jejich vykonavatel. Znamenalo to zahnat do krajnosti paradox, jaký vyplýval už z dědičnosti. Ona bytostná oddanost, kterou si s jistotou dávkou optimismu bylo možné slíbit od jednotlivých generací téhož rodu, se totiž jen těžko dala očekávat od neznámého, který si vazalské pouto, jehož závazky na sebe takto přijímal, vysloužil jen tím, že

se v pravou chvíli objevil s plným měšcem. Pokud bylo k prodeji nezbytné pánovo schválení, což dlouho platilo, toto nebezpečí po pravdě řečeno odpadalo. Pán si v tomto případě nechal léno nejprve vrátit, a pokud chtěl, vzápětí je kupci znovu udělil, přičemž od něj přijal homagium. Samozřejmě, že prodejce či donátor se na základě předběžné dohody s pánem léna mohl svého majetku zbavit až poté, co pán jeho nástupce předběžně schválil. Takto pojatý obchod se odehrával nepochybně už od počátku existence léna a beneficií. Rozhodující etapa však byla stejně jako u dědičnosti překonána tehdy, jakmile pán ztratil možnost novou investuru odmítnout, nejprve před lidmi a pak i před zákonem.

Nepředstavujeme si však nějaký nepřetržitý vývoj. Ve zmatcích 10. a 11. století upadla práva lenních pánů často v zapomnění. Někdy byla znovu obnovena v následujících stoletích následkem rozvoje právního myšlení a zároveň pod tlakem některých států, které měly zájem na dobré organizaci feudálních vztahů. To platí například o plantagenetovské Anglii. V jednom ohledu tehdy bylo toto upevnění starých práv dokonce téměř všeobecné. Ve 13. století se v mnohem větší míře a s mnohem větší samozřejmostí než v minulosti připouštěla možnost, že pán zcela zamítne převod léna na nějaký kostel. Pravidlo, jež se zakládalo na nezpůsobilosti kleriků ke službě ve zbrani, tehdy zjevně víc než kdy jindy potvrzovala už sama snaha duchovenstva vymanit se z feudální společnosti. Králové a knížata na jeho dodržování trvali, protože v něm viděli jak pojistku proti nebezpečnému skupování lén, tak prostředek k vymáhání daní.

Až na tento případ souhlas lenního pána jako obvykle záhy ztratil svůj původní význam, až nakonec prostě jen legitimizoval vybírání poplatku za převod léna. Je sice pravda, že pánovi byl nejčastěji přiznán jiný zdroj příjmů: mohl si totiž při převodu léno sám ponechat a zároveň odškodnit zájemce o jeho koupi. Oslabení svrchovanosti lenního pána se tak projevilo zřízením stejné instituce jako v případě úpadku rodu: tato podobnost byla tím nápadnější, že tam, kde se jako v Anglii léno nevracelo rodu, nevracelo se ani feudálnímu pánovi. Nic ostatně léno nedokládá lépe než toto poslední privilegium, nakolik už bylo léno pevně zakořeněno v dědictví vazala: aby totiž lenní páni znovu získali to, co bylo ve skutečnosti jejich zákonným majetkem, museli napříště složit stejnou částku jako každý jiný kupec. Přinejmenším od 12. století se totiž léna prodávala či postupovala téměř libovolně. Věrnost se tak stala součástí obchodování, což znamenalo jen její další oslabení.

5. ČLOVĚK NĚKOLIKA PÁNŮ

Vícečetná homagia

„Samuraj nemá dva pány“: toto staré japonské přísloví, kterým ještě roku 1912 maršál Nogi zdůvodňoval, proč nechce přežít svého císaře, vyjadřuje nevyhnutelný zákon každého přísně pojímaného systému věrnosti. Tímto pravidlem se zpočátku nepochybně řídila i franská vazalita. Karlovské kapituláře je sice výslovně nezmiňují, zřejmě proto, že se jevílo jako zcela samozřejmé, ale všechna jejich ustanovení s ním zjevně počítají. „Oddaný“ mohl změnit pána, pokud mu osoba, které původně slíbil věrnost, tento slib vrátila. Odevzdat se druhému pánovi, a přitom zůstat člověkem pána prvního, bylo přísně zakázáno. Smlouvy o rozdělení říše často přijímají nezbytná opatření, jež by zabránila jakékoli vazalské přelétavosti. Vzpomínka na tuto původní přísnost se udržela dlouho. Kolem roku 1160 jeden mnich z Reichenau sepsal řád, upravující službu ve vojsku pro potřebu římských tažení císařů. Mnicha napadlo text apokryfně zaštitit ctihodným jménem Karla Velikého. „Pokud se náhodou stane,“ říká slovy, jež mu nepochybně připadala v souladu s duchem starých mravů, „že se týž rytíř připoutá k více pánům najednou, aby od každého získal zvláštní beneficium, přiči se to Bohu.“⁴³⁾

Tehdy se však příslušníci rytířské třídy už dávno stávali vazaly dvou i více pánů. Nejstarší dosud nalezený příklad tohoto jevu pochází z roku 895 a je tourské provenience.⁴⁴⁾ Tyto případy jsou v následujících staletích stále častější, dokonce natolik, že v 11. století pokládal jistý bavorský básník tuto situaci za zcela běžnou, stejně jako na konci 12. století jeden lombardský právník. Počet těchto homagií byl někdy velmi vysoký. V posledních letech 13. století se jistý německý baron stal vazalem dvaceti různých pánů a jiný dokonce třiačtyřiceti.⁴⁵⁾

To, že tato kumulace vztahů podřízenosti zcela popírá onu bytostnou oddanost svobodně vyvolenému pánovi, jejíž příslib vyžadovala vazalská smlouva v raných dobách, chápali nejuvědomělejší lidé této doby stejně dobře jako my. Tu a tam připomíná nějaký právník, kronikář, či dokonce král, jako například Svätý Ludvík, vazalům melancholicky tato slova Kristova: „Nikdo nemůže sloužit dvěma pánům.“ Ke konci 11. století se jeden znalec kanonického práva, biskup Ivo ze Chartres, domníval, že jednoho rytíře vyvázal ze slibu věrnosti Vilému

Dobyvateli, a to se vši pravděpodobností ze slibu vazalského. „Takové závazky,“ tvrdí tento prelát, „jsou totiž v rozporu s těmi, jež tento člověk na základě své urozenosti přijal vůči svým zákonným pánům, od nichž předtím dědičně přijal svá beneficia.“ Překvapivé je, že k této do očí bijící odchylce došlo tak brzy a v tak široké míře.

Historikové tento jev rádi přiřítají zvyku odměňovat vazaly lénem. Nelze totiž pochybovat o tom, že touha po pěkných pozemcích na výsluní přivedla nejednoho válečníka k tomu, že složil homagium hned několika různým pánům. Když za Huga Kapeta odmítl králův přímý vazal pomoci jistému hraběti, dokud jej tento posledně jmenovaný nepřijme se spojenýma rukama za svého člověka, učinil tak podle svých vlastních slov proto, „že u Franků není zvykem bít se jinak než v přítomnosti svého pána či na jeho příkaz“. Výmluva to byla působivá, realita ale již tak příznivá nebyla. Tento nový slib věrnosti totiž, jak víme, stál onoho hraběte jednu vesnici v Ile-de-France.⁴⁶⁾ Zbývá však vysvětlit, proč páni tak snadno přijímali, ba dokonce žádali tyto polovičaté projevy oddanosti, a jak mohli vazalové bez okolků poskytovat tolik slibů, jež si vzájemně odporovaly. Máme se snad místo samotné instituce vojenské držby zaměřit spíš na vývoj, který z někdejší osobní propůjčky udělal dědičný majetek a předmět obchodování? Jistě si těžko představíme, že by rytíř, který již složil slib věrnosti jednomu pánovi a pak zdědil či koupil další léno, závisející na jiném pánovi, tento příhodný majetkový zisk raději odmítl, než aby se podrobil dalšímu homagiu.

Buďme však v tomto ohledu obezřelí. Z hlediska vývoje dvojí homagium nenásledovalo po vítězství dědičnosti. Nejstarší příklady tohoto jevu se naopak objevují téměř ve stejné době jako dědičnost, a to ve stavu teprve se utvářející praxe. Dvojí homagium tudíž logicky nebylo jejím důsledkem. Japonsko, které až na výjimečné případy vícečetná pouta věrnosti nikdy nepoznalo, mělo svá dědičná, ba dokonce i prodejná léna. Jelikož je však vazal držel všechna od jediného pána, jejich předávání z generace na generaci prostě vyústilo v připoutání rodu služebníků k rodu předáků. Co se týče postoupení lén jinému držiteli, to bylo povoleno jen v rámci skupiny vazalů soustředěných kolem společného pána. Šlo o velmi jednoduchá pravidla, z nichž to druhé často museli respektovat závislí nižšího stupně, tedy držitelé venkovských panství. Ačkoli se z tohoto pravidla dalo vyvodit ochranné právo vazalů, zjevně tato možnost nikoho nenapadla. I když se měla vícečetnost homagií stát jednou z hlavních příčin rozkladu feudální společnosti, byla sama

o sobě původně jen jedním z příznaků téměř přirozené slabosti, jakou z důvodů, jež musíme ještě prozkoumat, trpělo pouto, které navenek vypadalo jako nesmírně pevné.

Tyto mnohačetné vazby byly problematické v každé době. V krizových okamžicích se dilema stávalo příliš naléhavým na to, aby je teorie i praxe mohly ignorovat. Pokusily se tedy najít jeho řešení. Jak se měl zachovat vazal, jehož dva páni spolu začali válčit? Kdyby neudělal nic, jeho zrada by se tak jen prohloubila. Musel si tedy vybrat. Ale jak? Kolem této otázky vznikla celá kasuistika, na kterou neměla monopol jen díla právníků. Ve formě pečlivě zformulovaných ustanovení se projevuje i v listinách, které od okamžiku, kdy se písmo začalo dovolávat svých práv, stále častěji provázely sliby věrnosti. Veřejnost zřejmě váhala mezi třemi hlavními měřítky. Homagia bylo možné seřadit jednak chronologicky: starší rak mělo přednost před novějším. Věrnost, kdysi slíbenou předchozímu pánovi, vazal často výslovně zmiňoval přímo ve formulí, jejímž prostřednictvím se prohlašoval člověkem nového pána. Nabízela se však i jiná myšlenka, jejíž prostota vrhá ostré světlo na požadí řady slibů věrnosti: více úcty si zaslouhoval ten z pánů, který byl dárce bohatšího léna. Už v roce 895 hrabě z Mans, kterého kanovníci od Svatého Martina prosili, aby domluvil jednomu ze svých vazalů, podobně odpověděl, že tento člověk „je spíše“ vazalem hraběte opata Roberta, „protože od něj drží větší beneficium“. Tak znělo ještě na konci 11. století pravidlo, jímž se v případě střetu lenní věrnosti řídil katalánský hraběcí dvůr.⁴⁷⁾ Konečně se také stávalo, že byla za prubířský kámen pokládána sama příčina rozepře, přičemž se jádro sporu přenášelo na druhou stranu: naléhavější se jevila povinnost vůči tomu pánovi, který se sám pustil do boje na obranu své věci, než vůči tomu, který spoléhal jen na pomoc svých „přátel“.

Žádné z těchto řešení ostatně otázku zcela nevyčerpávalo. To, že měl nějaký člověk bojovat proti svému pánovi, už bylo samo o sobě velmi závažné. Co říci teprve o tom, že k tomuto účelu používal příjmy z lén, jež mu byla původně svěřena se zcela jiným záměrem? Potíž byla vyřešena tak, že bylo pánovi povoleno zabavit majetky, jimiž kdysi oblénil nyní jednoznačně nevěrného vazala, dokud nebude dosaženo míru. Nebo se ještě paradoxněji připouštělo, aby vazal, který sám musel sloužit tomu z obou znepřátelených pánů, jemuž byl povinován přednostní věrností, shromáždil na pozemcích, které držel od druhého pána, vojsko, které tvořili zejména jeho vlastní vazalové, pokud nějaké měl. Ty potom dal

k dispozici jejich nepřímému pánovi. Podobně jako v případě prvního střetu zájmů tak i člověku dvou pánů hrozilo, že se na bitevním poli střetne s vlastními poddanými.

Tyto drobné rozpory, které ještě komplikovaly časté pokusy o smíření jednotlivých systémů, měly obvykle za následek, že nechávaly rozhodnutí, často dlouho projednávané, na libovůli vazala. Když roku 1184 vypukla válka mezi henegavským a flanderským hrabětem, pán z Avesnes, vazal obou baronů, si nejprve u dvora prvního z nich nechal sdělit soudní výrok, který přesně stanovil jeho povinnosti. Teprve pak se přidal se všemi svými silami na vlámskou stranu. Byla však tato nestálá věrnost vůbec ještě věrností?

Hlavní homagium, jeho vzestup a úpadek

V této společnosti, která nenacházela dostatečné stmelující prvky v rámci státu ani rodiny, byla potřeba pevně spojit podřízené s předákem natolik silná, že když běžné homagium zcela selhalo, objevil se pokus vytvořit nad ním jakési „nadhomagium“ či „hlavní homagium“, *homage lige*.

I přes jisté fonetické obtíže, jež ve středověku poznamenaly dějiny řady právních pojmů (pravděpodobně proto, že jakožto termíny zároveň učenecké i lidové neustále přecházely z jednoho okruhu slovní zásoby do druhého), nelze pochybovat o tom, že adjektivum *lige* bylo odvozeno z franského pojmu, jehož obdobou v moderní němčině je slovo *ledig*, „svobodný“, „čistý“. Tento vztah pocítovali už porýnští notáři, kteří ve 13. století překládali pojem *homme lige* jako *ledichman*. Dáme-li stranou problém geneze, jenž je druhořadý, není na tomto přívlastku, v podobě, v jaké jej používala středověká francouzština, nic nejasného. Porýnští notáři měli opět správnou intuici, když tento pojem převáděli tentokrát do latiny jako *absolutus*. Slovo „absolutní“ by dodnes poskytovalo nejméně nepřesný překlad tohoto výrazu. O nuceném pobytu některých kleriků v kostele se například říkalo, že má být „osobní a *lige*“. Ještě častěji se takto označoval výkon nějakého práva. *Lige* byla na trhu v Auxerre váha, která představovala hraběcí monopol. Vdova, která se smrtí manžela zbavila jeho všemocného dohledu, na svých vlastních pozemcích vládla z titulu svého vdovství, charakterizovaného přívlastkem *lige*. V Henegavsku tvořilo panství, jež pán bezprostředně využíval, jeho *liges terres*, stojící v protikladu k lénům. Pokud si v Ile-de-France

rozdělily dva kláštery dosud celistvé panství, pak se každá polovina stala součástí *ligesse* toho či onoho řeholního společenství, jež se tak stalo jejím jediným vlastníkem. Stejněho vyjádření se užívalo i tehdy, pokud se tato výsadní moc vztahovala nikoli na věci, nýbrž na osoby. Opat z Morigny, nad nímž nestál nikdo jiný než jeho arcibiskup, se prohlásoval *lige* Monsignora ze Sens. V řadě krajů byl nevolník, jehož k jeho pánovi poutaly nejpevnější vazby, jaké tehdy existovaly, označován jako jeho *homme lige* (v Německu se někdy ve stejném významu používalo slovo *ledig*).⁴⁸⁾ Když se jedno z vazalových homagií začalo vyznačovat natolik „absolutní“ věrností, že získalo přednost před všemi ostatními lenními sliby, začalo se mluvit o *hommages liges*, o *seigneurs liges*, tedy o pánech s tímto přívlastkem, a také – s onou obdivuhodnou lhostejností k dvojznačnosti, s níž jsme se už setkali – o *hommes liges*, tedy o stejně charakterizovaných „lidech“, jimiž se však v tomto smyslu mínili vazalové, nikoli nevolníci.

Na počátku vývoje stály závazky, jež dosud neměly specifickou terminologii: pán, který přijímal homagium, nechal vazala jednoduše odpřisáhnout, že takto ujednanému slibu dává přednost před všemi ostatními povinnostmi. Až na výjimku několika krajů, kam příslušný slovník pronikl až opožděně, se tato fáze anonymní geneze ztrácí v mlze časů, kdy ani nejsvětější přísahy neměly písemnou podobu. Pojem *lige* totiž stejně jako příslušná realita vstupuje v široké oblasti na scénu těsně poté, co došlo k zobecnění řady typů věrnosti. Takto označovaná homagia se od roku 1046 nahodile objevují v textech v Anjou, o něco málo později v Namurois a od druhé poloviny téhož století také v Normandii, Pikardii a burgundském hrabství. Roku 1095 už byla natolik rozšířená, aby se jimi zabýval i koncil v Clermontu. Zhruba v téže době se homagia pod jinou nálepkou objevila v barcelonském hrabství: namísto „svobodný člověk“, *homme lige*, Katalánci říkali v čisté románštině „pevný člověk“ (*soliu*). Tato instituce zřejmě dosáhla maximálního možného rozšíření na konci 12. století, alespoň tedy potud, pokud slovo *lige* odpovídalo nějaké živoucí skutečnosti. Později se, jak ještě uvidíme, jeho původní smysl výrazně oslabil a jeho užívání kanceláři se stalo otázkou téměř módních vln. Pokud dáme na dokumenty z doby těsně předcházející roku 1250, pohled na mapu nám poskytne jasnou informaci, jakkoli zůstávají její obrysy vzhledem k chybějícímu systematickému sběru údajů nejednoznačné. Skutečnou vlastí nového homagia byly společně s Katalánskem, jež představovalo jakousi silně feudalizovanou

koloniální marku, také Galie mezi Maasou a Loirou a Burgundsko. Odtud toto *homagium* proniklo do importovaných feudalit Anglie, normanské Itálie a Sýrie. Kolem svého prvního ohniska se jeho užívání rozšířilo směrem na jih až do Languedoku, zřejmě však jen dost sporadicky, a dále směrem na severovýchod až po údolí Rýna. Zarýnské Německo a severní Itálie, kde se lombardská *Knihla lén* držela chronologické klasifikace lén, jej v jeho skutečné síle nikdy nepoznaly. Tato druhá vlna vazalů – dokonce snad ještě silnější než ta první – vyšla ze stejných oblastí jako v prvním případě. Nedospěla však tak daleko.

„Ať už se člověk hlásí k jakémukoli počtu pánů,“ píše se kolem roku 1115 v jedné anglonormanské sbírce zvykového práva, „nejsilněji je připoután k tomu z nich, jehož je *lige*.“ A níže čteme: „Věrnost je třeba zachovávat všem svým pánům, včetně předešlého. Nejpevnější oddanost však patří tomu z nich, jehož je člověk *lige*.“ Podobně se píše v Katalánsku v *Usatges de Barcelona* hraběcího dvora: „*Soliu* je povinen pomoci svému pánovi proti komukoli a nesmí nikomu pomáhat proti němu.“⁴⁹) *Hommage lige* tedy mělo větší váhu než všechna ostatní *homagia*, bez ohledu na chronologické pořadí. Bylo zkrátka skutečně mimo jakoukoli třídu. Tato „čistá“ vazba každopádně obnovovala původní osobní pouto v jeho celistvosti. Pokud byl vazal zabit, získal ze všech jeho pánů cenu krve, tedy odškodné za jeho smrt, bylo-li nějaké vyplaceno, právě *sire lige*. Pokud měl být, jako za Filipa Augusta, vybrán desátek na křížové výpravy, každý pán měl vybrat příslušnou část z lén, jež na něm byla závislá. Pán, označovaný jako *lige*, však měl vybrat daň z movitého majetku, jenž byl ve středověku vždy pokládán za velmi osobní. Kanoista Vilém Durand ve své promyšlené analýze vazalských vztahů, kterou napsal krátce po smrti Svatého Ludvíka, kladl velmi správně důraz právě na tento „především osobní“ charakter *homagia* označovaného jako *lige*. Návrat k živoucí prapodstatě franské „oddanosti“ by nebylo možné vyjádřit lépe.

Právě proto, že bylo toto *hommage lige* jen vzkříšením původního *homagia*, nevyhnutelně jej musely přivést k úpadku tytéž příčiny. Muselo jim podlehnout tím snadněji, že kromě křehké ústní či písemné dohody je nic neodlišovalo od prostých *homagií*, jejichž rituály napodobovalo bez jakýchkoli změn, jakoby po 11. století schopnost vymýšlet novou symboliku náhle zanikla. Řada *hommes liges* záhy obdržela půdu, svrchovanou moc a hrady. Jak by totiž bylo možné připravit poddané, jejichž věrnost představovala hlavní oporu pána, o tuto odměnu či

o tyto obyklé nástroje moci? Zavedení léna tedy i zde vedlo k obvyklým důsledkům: podřízený se vzdálil svému předákovi, závazky se pomalu oddělily od člověka a začaly se vztahovat k půdě, a to natolik, že se i toto léno začalo označovat jako *lige*. Nakonec se tato léna stala dědičnými a, což bylo ještě závažnější, stala se i předmětem obchodu. Drtivý dopad měla také kumulace vztahů podřízenosti, jež byla skutečným morem vazalů. Tato druhotná přísaha věrnosti přitom vznikla právě proto, aby s ní bojovala. Od posledních let 11. století však barcelonské *Obyčeje* počítají s jistou znepokojivou výjimkou. „Nikdo se nesmí stát *soliu* více pánů, pokud nedostane svolení toho, jemuž složil přísahu jako prvnímu.“ Asi o století později byla tato etapa překonána téměř všude. Stalo se běžnou záležitostí, že se jediný člověk hlásil ke dvěma či více *seigneurs liges*. Přísliby s takovouto nálepkou měly i nadále přednost před ostatními. Mezi nimi bylo naopak nezbytné závazky odstupňovat s pomocí měřítek, jaká sloužila už pro roztržení obyčejných *homagií*. Alespoň tedy teoreticky. V praxi to znamenalo znovu otevřít dveře téměř nevyhnutelné felonii. Vývoj tak v souhrnu dospěl jen k vytvoření dvou pater vazalů. Toť vše.

I tato hierarchizace však záhy začala působit jako zbytečný archaismus. *Hommage lige* mělo totiž tendenci stát se rychle běžným označením pro téměř každé *homagium*. Prosadila se představa dvou druhů vazalského pouta: silnějšího a slabšího. Kdo z pánů však byl dost skromný, aby se smířil s tím druhým? Kolem roku 1260 složili prosté *homagium* nanejvýš čtyři ze čtyřiceti osmi vazalů hraběte z Forezu.⁵⁰) Když byl tento závazek ještě výjimečný, zachovával si možná jakousi účelnost. Jakmile ale zcela zobecněl, ztratil veškerou svou specifickou náplň. Není nic příznačnějšího než případ Kapetovců. Když přesvědčili nejvyšší barony království, aby se stali jejich *hommes liges*, dosáhli pouze toho, že tito největší teritoriální vlastníci, jejichž postavení bylo neslučitelné s bezvýhradnou oddaností ozbrojeného družiníka, přistoupili na to, co je nic nestálo, totiž že složí jakýsi nevyhnutelně bezobsažný slib. Znamenalo to umocnit na druhou iluzi Kapetovců, kteří se domnívali, že si *homagiem* zajistí věrnost svých pomocníků.

V rámci dvou importovaných feudalit, totiž v anglonormanském státě po výboji Viléma Dobyvatele a v jeruzalémském království, se vývoj vychýlil z původní osy vlivem lépe vyzbrojené královské moci. Králové, kteří se domnívali, že jich je hodna jen *foi lige*, tedy umocněná a přednostní přísaha, se nejprve snažili, nikoli neúspěšně, vyhradit si monopol

na přijímání takto označovaných slibů. Svou autoritu ale nechtěli omezit jen na své vlastní vazaly. Poslušenstvím jim byl povinován kdokoli z jejich poddaných, i kdyby svou půdu nedržel přímo od krále. V těchto zemích se tak pomalu prosadil zvyk pokládat za *lige* ten závazek věrnosti, často stvrzovaný přísahou, který se vůči králi vyžadoval od všech svobodných lidí, ať už bylo jejich postavení ve feudální hierarchii jakékoli. Představa takového „absolutního“ pouta si tak uchovala cosi ze své původní hodnoty jen tam, kde byla tato vazba vyčleněna ze systému vazalských rituálů a jakožto akt podřízení *sui generis* přispívala pod hlavičkou veřejného práva k soustředění sil v rámci státu. Ve vztahu ke starému osobnímu poutu, postiženému nevyhnutelným úpadkem, však byla neúčinnost tohoto léku zcela zřejmá.

6. VAZAL A PÁN

Pomoc a ochrana

„Sloužit“ či, jak se také říkalo, „pomáhat“ na jedné straně a „ochraňovat“ na straně druhé: právě těmito prostinkými slovy shrnovaly nejstarší texty vzájemné závazky mezi ozbrojeným družiníkem a jeho předákem. Toto pouto nikdy nebylo vnímáno silněji než v době, kdy byly jeho důsledky vyjádřeny tímto zobecňujícím, a tudíž nejsrozumitelnějším způsobem. Neznamená snad přesná definice vždy jisté omezení? Potřeba upřesnit právní dopad homagia byla přesto nevyhnutelně pocíťovaná stále intenzivněji, zejména pak co se týče závazků podřízeného. Jakmile však vazalita překročila skromný rámec domácí lojality, žádný z vazalů už nepokládal za slučitelné s jeho důstojností, aby se o něm jako za starých časů říkalo, že musí „pánovi pomoci s každou prací, jež mu bude nařízena“.⁵¹⁾ Od lidí, kteří nyní žili většinou daleko od pána, na svých lénech, se nadto ani nedalo očekávat, že budou i nadále kdykoli po ruce.

Profesionální právníci ovlivnili postupné ustálení homagia až v jeho pozdní fázi a jen nepodstatně. Biskup Fulbert ze Chartres, který byl díky studiu kanonického práva zběhlý v metodách právního myšlení, se sice pokusil o analýzu homagia a jeho důsledků už kolem roku 1200, ale tato snaha, zajímavá jakožto příznak pronikání učeného práva do oblasti, která jím dosud nebyla poznamenána, se však nedokázala povznést nad celkem jalovou scholastiku. Stejně jako jinde mělo i zde

rozhodující vliv zvykové právo, jež se opíralo o precedenty a postupně vykrystalizovalo působením dvorských soudů, kde zasedala řada vazalů. Pak se tato dříve ryze ústní ustanovení začala stále častěji zahrnovat do samotné dohody. Jejich detailnost se lépe slučovala s přísahou věrnosti, která se dala donekonečna prodlužovat, než s oněmi několika slovy, jež provázela homagium. Bezvýhradnou podřízenost člověka tak nahradila opatrně upřesněná smlouva. Z opatrnosti, jež vypovídá mnohé o oslabení tohoto pouta, tak vazal pánovi nesliboval už jen pomoc, ale i to, že mu nebude škodit. Ve Flandrech dosáhla na začátku 12. století tato negativní ustanovení takové šíře, že dala podnět k sepisování zvláštní listiny: toto „ujištění“, musel vazal odpřisáhnout vzápětí po složení slibu věrnosti. V případě, že je porušil, směl pán stanovenou zástravu zabavit. I nadále však logicky převažovala ustanovení pozitivní.

Prvořadou povinností vazala byla logicky vojenská pomoc. „Člověk rukama a ústy“ měl v první řadě osobně pánovi sloužit na koni a v plné zbroji. Jen vzácně jej však vidíme osamělého. Kromě toho, že se pod jeho korouhvi obvykle shromáždili jeho vlastní vazalové, pokud nějaké měl, jež z důvodu jeho pohodlí, prestiže a někdy i tradice doprovázel přinejmenším jeden až dva štitonoši. V jeho houfu naopak obvykle chyběli pěšáci. Jejich význam v boji se jevil jako zanedbatelný a uživit větší skupinu lidí se nadto zdálo být příliš obtížné, aby to předákovi stálo za to naverbovat venkovany z vlastních panství či z majetků kosterů, jimž poskytoval svoji ochranu. Vazal měl také často povinnost hlídkovat na panském hradě, a to buď pouze v neklidných dobách, nebo kdykoli, střídavě se sobě rovnými, protože pevnost nesměla zůstat nehlídaná. Pokud měl sám opevněné sídlo, musel svému pánovi kdykoli otevřít jeho bránu. Postupně do těchto povinností pronikla řada variant, jež plynuly z rozdílu v postavení a moci a z nutně odlišných tradic, dílčích dohod, ba dokonce i přestupků, jež se časem staly právem. V konečném důsledku se tak stalo téměř vždy za účelem ulehčení těchto závazků.

Závažný problém vznikal z hierarchického uspořádání homagií. Nejen jeden vazal byl zároveň poddaným i pánem, a tak měl sám k dispozici vlastní vazaly. Na základě povinnosti, jež mu nařizovala pomáhat svému pánovi ze všech sil, se měl hlásit v panském vojsku s celým houfem těchto svých podřízených. Obyčej mu však záhy dovoľoval přivést s sebou jen jednu provázku daný počet služebníků, a to mnohem nižší, než kolik jich mohl zapojit do svých vlastních válek. Podívejme

se například na případ biskupa z Bayeux z konce 11. století. Službou ve zbrani mu byla povinována více než stovka rytířů. Vévodovi, svému bezprostřednímu pánovi, jich však musel poskytnout jen dvacet. Ba co hůř: pokud vévoda požadoval prelátovu pomoc jménem krále, od nějž držel Normandii lénem, pro tento vyšší stupeň číslo kleslo na deset. Toto omezování vojenské povinnosti směrem vzhůru, proti němuž se monarchie Plantegenetů ve 12. století pokusila bez valného úspěchu zasáhnout, bylo nepochybně jednou z hlavních příčin konečné neúčinnosti vazalského systému jakožto prostředku obrany či útoku v rukou veřejných autorit.⁵²⁾

Velcí i malí vazalové především usilovali o to, aby ve službě nemuseli zůstat na neurčitou dobu. K omezení služebné lhůty neposkytovaly přímé precedenty ani tradice karlovskeho státu, ani původní vazalské obyčejy: poddaný jakožto domácí válečník zůstal ve zbrani tak dlouho, dokud se králi či předákovi zdála jeho přítomnost nezbytnou. Stará germánská práva naopak v široké míře užívala jakési modelové lhůty, stanovené na čtyřicet dnů, či jak se říkalo postaru, na čtyřicet nocí. Tou se neřídily jen četné procesní předpisy. Přijalo ji i samotné franské vojenské zákonodárství jako hranici období odpočinku, na nějž měla vojska právo mezi dvěma svoláními hotovosti. Toto tradiční číslo, jež se používalo zcela spontánně, se na konci 11. století stalo obvyklou normou vazalské vojenské povinnosti. Jakmile tato lhůta vypršela, mohli se vazalové volně vrátit do svých domovů, obvykle na rok. Nepochybně se stávalo, a to dost často, že i přesto ve vojsku zůstali. Některá zvyková práva se dokonce snažila z této prodloužené služby udělat povinnost. Nyní se tak však mohlo dít jen na náklady lenního pána. Leno, které bylo kdysi platem ozbrojeného „satelitu“, přestalo natolik plnit svůj původní účel, že jej bylo třeba nahradit jinou formou odměňování.

Pán k sobě své vazaly nepovolával jen kvůli válce. V míru tvořili jeho „dvůr“, který pán v hojném počtu svolával ve více či méně přesně stanovené dny, které obvykle odpovídaly hlavním liturgickým svátkům. Dvůr je zároveň soudním i poradním orgánem, jehož míněním se měl pán podle soudobé politické morálky řídit ve všech komplikovaných záležitostech, a konečně i prestižní institucí: předstoupit před zraky všech ve společnosti mnoha vazalů, přijímat od těchto poddaných, z nichž někteří byli už velmi vysokého postavení, veřejné projevy úcty (služby maršálka, číšníka či stolníka), jimž tato doba, vnímavá ke zrakovým vjemům, přisuzovala značnou symbolickou hodnotu. Mohla pro vládc

existovat působivější demonstrace prestiže či slastnější způsob, jak si ji uvědomit?

Epické básně velkolepost těchto „podivuhodných a kypících“ dvorů, jež jsou jednou z jejich obvyklých kulis, naivně přeháněly. Příliš lichotivý obrázek podávají i ty, kde králové rituálně vystupují s korunou na hlavě, a tím spíše pak ty, kde se mluví o skromnějších shromážděních kolem drobných či středních baronů. Zcela důvěryhodné texty nám však nedovolují pochybovat o tom, že se na těchto sjezdech jednalo o řadě věcí, že ty nejskvělejší z nich provázel celý složitý ceremoniál a že kromě svých běžných účastníků obvykle přilákaly také dav, v němž nechyběli dobrodruzi, komedianti či zloději. Pán na základě tradice, ale i ve svém vlastním zájmu, vazalům rozdával dary v podobě koní, zbraní a oděvů, jež byly zárukou jejich věrnosti a zároveň znakem jejich podřízenosti. Účast vazalů se vždy striktně vyžadovala, a to, jak předepisoval opat ze Saint-Riquier „s okázalostí, jaká příslušela jejich postavení“. Podle *Barcelonských obyčejů* musel hrabě při dvorském sjezdu „soudit (...) pomáhat utlačovaným (...) v hodině jídla ohlásit hostinu hlaholem trub, a sezvat tak ke stolu urozené i neurozené, rozdávat šlechticům pláště, uspořádat vojsko, jež půjde plnit španělské země, pasovat nové rytíře“. Na nižším stupni společenské hierarchie přislíbil drobný pikardský rytíř, který se stal roku 1210 *homme lige* Vidama z Amiens, svému pánovi jediným dechem vojenskou pomoc na dobu šesti týdnů a dále, že „se dostaví, bude-li o to požádán, na oslavu řečeného Vidama a pobude zde na své náklady se svou ženou osm dnů“.⁵³⁾

Tento poslední příklad spolu s řadou dalších ukazuje, jak se dvorská služba stejně jako služba ve vojsku pomalu vyhranila a vymezila předpisy. Ne, že by byl postoj vazalských skupin k oběma povinnostem úplně stejný. Služba ve vojsku byla pouze břemenem, zatímco přítomnost u dvora s sebou nesla i řadu výhod jako panské dary, plný žaludek a podíl na rozhodování. Povinností u dvora se tudíž vazalové snažili vyhýbat mnohem méně. Tato shromáždění, která do jisté míry vyvažovala odcizení, jehož příčinou byla praxe udělování léna, se až do konce feudální epochy podílela na udržování osobního kontaktu mezi pánem a jeho lidmi, bez něhož žádné osobní pouto nemůže existovat.

Vazalovi jeho přísaha ukládala „pomáhat“ pánovi za všech okolností. Pomáhat mu mečem či radou bylo samozřejmé. Přišel však okamžik, kdy k těmto povinnostem přistoupila ještě pomoc finanční. Žádná instituce nedokládá lépe než tato peněžní podpora hlubokou jednotu

systému závislosti, na němž byla feudální společnost zbudována. Nevolník, tzv. „svobodný“ pachtýř na nějakém panství, poddaný v rámci království a konečně vazal: kdokoli v závislém postavení měl vůči svému pánovi povinnost pomoci mu v nouzi. Ničeho přitom nebyl takový nedostatek jako peněz. Samotné pojmy, označující příspěvek, který pán v případě potřeby mohl od svých lidí žádat, byly přinejmenším v oblasti francouzského feudálního práva stejné, a to od nejvyšších až po nejnižší příčky žebříčku. Hovořilo se jednoduše o „pomoci“ nebo také o *taille*, „skroji“ či „berni“, což byl obrazný výraz odvozený od slovesa *tailler*, které znamenalo doslova „skrojit kus z něčeho“, tudíž zdanit.⁵⁴⁾ I přes tuto základní podobnost se samotné dějiny této povinnosti ubíraly přirozeně velmi odlišnými cestami, podle toho, v jakém společenském prostředí byla tato zátěž uplatňována. Prozatím se zaměříme na „skroj“ vazalů.

V jeho počátcích šlo o prosté odevzdávání darů, výjimečné a více méně dobrovolné. Německo ani lombardská Itálie toto stadium zjevně nikdy nepřekročily: v jedné příznačné pasáži ze *Saského zrcadla* se zmiňuje vazal, který „slouží svému pánovi tím, že mu dává dary“. V těchto zemích nebylo vazalské pouto dostatečně pevné, aby v případě, že si vazal náležitě splnil své prvořadě povinnosti, mohl pán, který od něj žádal další pomoc, udělat z prosté žádosti příkaz. Ve francouzské oblasti tomu bylo jinak. Na konci 11. století či v prvních letech následujícího věku, tedy v témže okamžiku, kdy se na jiné společenské úrovni rozšířilo zdanění prostého obyvatelstva, jež vedlo k všeobecnému zesílení peněžního oběhu a nárůstu potřeb předáků, a naopak k omezení možností poplatníků, se zde pod vlivem zvykového práva prosadila povinnost odvádět poplatky a náhradou bylo stanoveno, při jaké příležitosti je lze požadovat. Roku 1111 tak bylo jedno léno v Anjou zatíženo „čtyřmi přímými berněmi: na pánovo výkupné, pokud bude zajat, až bude jeho prvorozený syn pasován na rytíře, při svatbě jeho prvorozené dcery, a konečně pokud bude sám muset přistoupit ke koupi půdy“.⁵⁵⁾ Posledně jmenovaný případ, jehož uplatnitelnost byla příliš svévolná, z většiny soupisů rychle zmizel. První tři se naopak prosadily téměř všude. K nim někdy přistupovaly další: zejména pomoc při křížové výpravě či daň, kterou pán vybíral, když ho jeho lenní páni sami žádali o zaplacení berně. Do starého vztahu, tvořeného věrností a příslušnými činnostmi, tak pomalu pronikal peněžní prvek, jehož jsme si všimli už ve formě poplatku za postoupení dědictví.

Peněžní povinnosti se měly stát součástí vztahu podřízenosti ještě jinou cestou. Občas nevyhnutelně nastala situace, kdy vazal nemohl dostát své povinnosti a nastoupit vojenskou službu. V takovém případě pán požadoval vyplacení pokuty či odškodného, a někdy je vazal dokonce skládal předem. Tento poplatek byl označován jako „služba“, v souladu s územ středověkých jazyků, které vyplacení náhrady běžně nazývaly stejně jako povinnost, jež tak měla být smazána. Ve Francii se používal také pojem *taille de l'ost*. Praxe těchto osvobození za peněžní poplatek se popravdě řečeno rozšířila jen u dvou kategorií lén: jednak u těch, jež se dostala do rukou církevních společenství, nezpůsobilých k boji, a dále u těch, jež závisela přímo na velkých monarchiích, které dokázaly obrátit ve prospěch svého berního systému dokonce i slabiny systému vazalských vztahů. Od 13. století se v rámci feudálních vztahů vojenská povinnost stále častěji zanedbávala, a to bez finanční náhrady. Dokonce i peněžní pomoc často nakonec upadla. Léno přestalo poskytovat dobré služebníky a dlouho nezůstalo ani výnosným zdrojem příjmů.

Zvykové právo pánovi obvykle neukládalo žádný ústní slib, jenž by odpovídal přísaze vazala. Sliby lenních pánů se objevily až v pozdní době a i nadále zůstaly výjimečné. Nenaskytl se tedy příležitost stanovit povinnosti lenního pána stejně podrobně jako povinnosti podřízeného. Povinnost ochrany se dala ostatně jen těžko rozvést s takovou přesností jako služební závazky. Pán měl svého člověka chránit „před jakýmkoli živým či mrtvým stvořením“. Chránit měl především jeho osobu, ale na druhém místě i jeho majetek a zejména léna. Vazal kromě toho od tohoto ochránce, jenž se stal, jak uvidíme, i jeho soudcem, očekával řádný a rychlý výkon spravedlnosti. K tomu si připojme nehmataitelné, ale cenné výhody, jež v této velmi anarchické společnosti přinášel, ať už právem či neprávem, patronát nějaké mocné osoby. To vše ale nebylo ani zdaleka zanedbatelné. I tak měl ale vazal v konečném důsledku více povinností než výhod. Tento nepoměr původně vyrovnávalo léno jakožto odměna za vazalskou službu. Jak se však postupně proměnilo v rodový majetek, jeho původní funkce upadla v zapomnění a převaha závazků se stala tím zřetelnější. Ti, které tato disproporce znevýhodňovala, tím víc toužili po ulehčení tohoto břemene.

Vazalita namísto rodu

Kdybychom se však spokojili s tímto přehledem „má dáti – dal“, získali bychom o pravé podstatě vazalského pouta jen velmi povrchní představu. Vztahy osobní závislosti vstoupily do dějin jakožto jakási náhražka či doplněk rodové soudržnosti, která ztratila svou původní účinnost. Podle anglosaského práva 10. století byl člověk bez pána psancem, pokud jeho osud nevzal do rukou jeho rod.⁵⁶⁾ Vazal vůči pánovi a pán vůči vazalovi byli dlouho jakýmiisi vedlejšími příbuznými, kteří se pokrevním příbuzným podobali jak svými povinnostmi, tak i právy. Fridrich Barbarossa v jednom ze svých mírových ustanovení nařizuje, že pokud nějaký žhář požádá o azyl na nějakém hradě, pán pevnosti, nechce-li být pokládán za spoluvíníka, musí uprchlíka vydat, „pokud není jeho pánem, vazalem či příbuzným“. Nebylo náhodou, že nejstarší normandský soupis zvykového práva řadil zabití vazala jeho pánem či pána jeho vazalem vedle téže kapitoly do nejstrašlivějších případů zabití člověka v příbuzenstvu. Z tohoto téměř rodinného charakteru vazality vyplývalo několik trvalých rysů právních předpisů.

Prvořadou povinností příbuzného byla msta. Totéž platilo i pro toho, kdo složil či přijal homagium. Nepřekládala snad už stará germánská glosa latinské slovo *ultor*, mstitel, příznačným starohornoněmeckým *mundþoro*, patron?⁵⁷⁾ Toto obdobné poslání rodu a vazalského pouta, jež začínalo vendetou, pokračovalo i před soudcem. V jedné anglické sbírce zvykového práva z 12. století se píše, že nikdo nemůže nikoho obvinít z vraždy, nebyl-li sám jejím svědkem, což ale neplatí pro příbuzného tohoto zemřelého, jeho pána či člověka, který mu složil homagium. Tato povinnost se ukládala stejně naléhavě i pánovi vůči jeho vazalovi. Mezi oběma případy ale existoval jistý rozdíl, odpovídající duchu tohoto vztahu podřízenosti. Dáme-li na báseň *Beowulf*, měli druhové zabitého předáka ve staré Germánii nárok na část z ceny krve. To už neplatilo v normanské Anglii. Pán zde získal podíl z vyrovnání, jež se vyplácelo za vraždu vazala, ale vazal z odškodnění za vraždu pána nedostával nic. Ztráta služebníka se tedy platila, ztráta pána však nikoli.

Syn rytíře byl jen vzácně vychováván v otcovském domě. Podle tradice, která se ctíla od doby, co se mravy feudální éry výrazněji prosadily, jej měl otec ještě v dětském věku svěřit svému pánovi či jednomu ze svých pánů. Chlapec u tohoto předáka sloužil jako páže a zároveň si osvojoval umění lovu a boje a později i zdvořilé způsoby: v reálném

životě byl takto u flanderského hraběte Filipa vychován například mladý Arnold z Guines a v legendě zase malý Garnier z Nanteuil, který tak dobře sloužil Karlovi Velikému:

„Pustí-li se král do lesa, chlapec je mu v parách.
Tu mu nese luk, tu podrží třmen.
Jde snad král k řece? Garnier za ním,
na ruce sokola, který zná jeřáby lovit.
Chce-li král spát, Garnier přichvátá
a pro rozptýlení mu píseň zpívá.“

Obdobné postupy, jež měly prostřednictvím dětí oživovat vazby, které se vzhledem k odloučení vazala a pána mohly snadno rozvolnit, existovaly i v jiných společnostech středověké Evropy. Irský *fosterage* však zřejmě sloužil především k utužení pouta mezi dítětem a mateřským klanem a někdy také k upevnění pedagogické prestiže nějakého společenství učených kněží. U Skandinávců naopak povinnost vychovat potomstvo pána připadala jeho podřízenému. Jak vypráví jedna sága, když chtěl dát Harald Anglický okázale najevo, že je mu podřízen anglický král Aethelstan, nečekaně nechal položit svého syna na kolena tohoto živitele, který tak neměl na vybranou. Specifikem feudálního světa bylo, že tento vztah pojímal opačně: jako závazek výše postavených vůči níže postaveným. Takto smluvený závazek úcty a vděčnosti byl pokládán za velmi silný. Někdejší chlapec si měl celý život pamatovat, že býval pánovým *nourri*, tedy „schovancem“. Tento pojem stejně jako příslušná skutečnost spadají v Galii do franské epochy a vyskytují se ještě u Commynesa.⁵⁸⁾ Podobně jako jinde jistě i zde skutečnost často popírala pravidla cti. Nelze však popřít, že tento zvyk dával pánovi do rukou nejen cenné rukojmí, ale v každé generaci vazalů oživoval cosi z oné existence v předákově stínu, na níž stál z podstatné části lidský rozměr první vazaloty.

Ve společnosti, kde jedinec sám sobě náležel tak málo, nepůsobil sňatek, který, jak už víme, představoval tolik různých zájmů, ani zdaleka jako akt osobní vůle. Rozhodnutí spočívalo především na otci: „Chce se dožít svatby svého syna, koupí mu tedy dceru urozeného pána.“ Tak se bez okolků vyjádřil autor starobylé *Bázně o svatém Alexisovi*. Vedle otce někdy zasahovali do hry i příbuzní, především však v případě, že byl otec již po smrti. Pokud ale byl sirotek synem vazala, vložil se do věci

často i pán, ba dokonce, jednalo-li se o pána, i jeho vazalové. V tomto posledním případě po pravdě řečeno pravidlo nikdy nepřesáhlo význam pouhé zdvořilosti. Baron se musel se svými lidmi poradit za všech závažných okolností, a tato k nim patřila. Od pána k vazalovi byla práva stanovena naopak s mnohem větší přesností. Tato tradice spadala až do doby nejvzdálenějších počátků vazalství. „Pokud po sobě *buccellarius* zanechá jen dceru,“ říká v 5. století jeden vizigótský zákoník, „chceme, aby zůstala v moci patrona, který jí najde manžela stejného postavení. Pokud si vyvolí chotě sama, proti vůli patrona, musí mu vrátit všechny dary, které od něj dostal její otec.“⁵⁹) Dědičnost lén, která už se ostatně v primitivní formě vyskytuje i v tomto textu, poskytla pánům další a velmi silný důvod, aby dohlíželi nad sňatky, které jim, pokud se půda dědila po přeslici, vnucovaly poddaného, který nepatřil do původního rodu. Jejich manželské pravomoci se však plně rozvinuly jen ve Francii a Lotharingii, které byly skutečnou vlastní vazalského systému, a dále v prostředí, kam byl feudalismus importován. Rytířské rody zde nepochybně nebyly jedinými, které musely strpět podobné vměšování, protože autoritě seniora byla jinými cestami podřízena i řada jiných klanů a i sami králové se někdy domnívali, že z titulu své svrchované moci mají právo nakládat alespoň s rukou svých poddaných ženského pohlaví. Ve vztahu k vazalům, a někdy i ve vztahu k nevojníkům, kteří představují jiný případ osobní závislosti, se však téměř všeobecně pokládalo za legitimní to, co se vůči vůči podřízeným jiného řádu považovalo za zneužití moci. „Nebudeme provdávat vdovy a dívky proti jejich vůli,“ sliboval Filip August lidem z Falaise a Caen, „pokud od nás ale nedrží vojenské léno či jeho část.“ Pán se však měl podle vžitého úzu dohodnout s příbuznými: tuto spolupráci se ve 13. století snažilo prosadit například orléanské zvykové právo a za anglického krále Jindřicha I. se jí zabývá jedna pozoruhodná královská listina.⁶⁰) Pokud byl pán ale mocný, dokázal se všech soupeřů zbavit. V Anglii Plantagenetů nakonec tato instituce, odvozená z principu poručnictví, upadla na úroveň podivného kuplířství. Králové i baroni – ale především králové – sirotky dávali za účelem sňatku k dispozici či přímo prodávali jako o závod. Vdovy, kterým hrozilo nechtěné manželství, zase platily tučné sumy, aby takový sňatek mohly odmítnout. Jak vidíme, i přes postupné uvolnění pouta se vazalita ani zdaleka nevyhnula onomu druhému nebezpečí, jehož stín číhá v téměř každém systému osobní ochrany, totiž že se promění v mechanismus, který umožňuje silnějšímu zneužívat slabšího.

Vzájemnost vztahů a jejich zpřetrhání

Vazalská dohoda svazovala logicky dva lidi různého postavení. V tomto ohledu není nic výmluvnějšího než jedno ustanovení normandského práva: pán, který zabil svého vazala, i vazal, který zabil svého pána, sice měli být oba odsouzeni k trestu smrti, ale zločin proti seniorovi byl pokládán za jednoznačně závažnější, protože v tomto případě se měla poprava odbyť potupným oběšením.⁶¹) Jakkoli nevyrovnané byly závazky vyžadované na obou stranách, přesto tvořily nerozlučitelný celek. Podmínkou vazalovy poslušnosti byla pánova důslednost v plnění vlastních slibů. Tato vzájemnost v nerovných povinnostech, o níž už v 11. století hovoří Fulbert ze Chartres a jež byla až do konce velmi silně pocítována, tvoří věru charakteristický rys evropské vazalství. Ta se tak lišila nejen od staršího otroctví, ale velmi hluboce i od forem volné závislosti, typických pro jiné civilizace, jako například pro Japonsko, nebo blíže k nám i pro některé společnosti sousedící s feudální zónou v pravém smyslu slova. Tento protiklad v dostatečné míře potvrzují samotné rituály: proti čelnímu pozdravu ruských služebníků a políbení ruky kastilských bojovníků stojí francouzské homagium, které na základě gesta rukou vložených do rukou a polibku na ústa nedělalo z pána jen prostého nadřízeného, který by pouze přijímal, ale jednu ze dvou stran opravdové smlouvy. „Z titulu homagia,“ píše Beaumanoir, „je člověk svému pánovi povinován věrností a oddaností stejně jako pán svému člověku.“

Tento slavnostní akt zakládající dohodu byl pokládán za natolik významný, že i v případě nejtěžšího zanedbání vazalských povinností bylo jen těžko možné si představit, že by se jeho účinky daly smazat, aniž by se přistoupilo k obdobnému rituálnímu kroku. Alespoň tedy ve starých franských zemích. V Lotharingii a severní Francii se utvořil rituál odstoupení od homagia, v němž možná ožila vzpomínka na gesta, jejichž prostřednictvím se sálský Frank kdysi zřikal svého rodu. Pán a ještě častěji pak vazal při této příležitosti oznámil svůj úmysl „zřít se“ svého *felonního*, tedy „věrolomného“ protějšku, přičemž prudce hodil na zem větvičku, kterou předtím někdy zlomil, nebo kus ze svého pláště. Aby ceremoniál působil stejně závazně jako ten, jehož účinnost měl ukončit, účastnili se ho oba jedinci. To se však neobešlo bez jistých úskalí. Rituál odhození „stěbla“, který nepřekonal stadium, kdy se nějaký zvyk stane pravidlem, a tak pomalu upadal v zapomnění, začal být stále častěji nahrazován prostým vypovězením přísahy listem či prostřednictvím

herolda. Ti nejméně ohleduplní, kterých nebylo právě málo, přirozeně rovnou zahájili nepřátelské kroky, aniž předtím přistoupili k oznámení rozluky.

V obrovské většině případů ale byla osobní vazba posílena majetkovým poutem. Co se mělo stát s lénem, jakmile došlo k rozvázání vazalského vztahu? Pokud byla chyba na straně vazala, věc byla jednoduchá: majetek náležel poškozenému pánovi. To byla tzv. *commise*, konfiskace. K jejím nejslavnějším příkladům patří „vydělení“ vévody Jindřicha Lva Fridrichem Barbarossou a Jana Bezzemka Filipem Augustem. Pokud byl naopak za rozluky zjevně zodpovědný pán, byl problém choulostivější. Léno jakožto odměna za služby, které už nebyly plněny, bezpochyby ztrácelo své opodstatnění. Jak ale připravit o majetek nevinného? Tuto nesnáz vyřešilo hierarchické uspořádání lén. Práva ničemného pána přecházela na jeho vlastního pána, jako by se přeskočilo jedno očko a řetěz se znovu uzavřel. Po pravdě řečeno, pokud bylo léno drženo přímo od krále, který představoval poslední článek řetězce, nedalo se toto řešení použít. Zřejmě však panovalo přesvědčení, že vůči králi nelze nikdy od homagia odstoupit dlouhodobě. Zvláštní případ představovala pouze Itálie. Léno vazala, který se stal obětí panské felonie, se zde prostě změnilo v alod, což vedle mnoha dalších skutečností svědčilo o tamější neúčinnosti základních feudálních koncepcí.

Karlovské zákonodárství kdysi stanovilo křivdy, které vazala opravňovaly k tomu, aby svého pána opustil. Všechna jeho nařízení přitom neupadla v zapomnění. V básni *Raoul z Cambrai* se „schovanec“ Bernier zřekne Raoula i přes řadu důvodů k nenávisti až poté, co ho Raoul udeří. I karolinský kapitulář hlásal: „Žádný svého pána neopustí, jakmile od něj jednou dostal cenu jednoho solidu (...) nechtěl-li jej však tento pán udeřit holí.“ Tento důvod zrušení vztahu, který se o něco později zmiňuje i v jednom dvorském románu při příležitosti jisté pře, jež se zajímavým příkladem feudální kasuistiky, ještě ve 13. století výslovně uvádějí různé soupisy francouzského zvykového práva a na začátku století následujícího také soud prvních panovníků z rodu Valois.⁶²⁾ I ta nejpevnější ze starých právních nařízení však ve feudální době přežívala už jen jako součást proměnlivé tradice. Se zvůlí, jaká vznikla poté, co se právní kodex proměnil v nejasně definovaný soubor morálních práv, mohly bojovat jen soudy, jež by dokázaly stanovit a prosadit pevnou právní doktrínu. Některé soudy se v praxi takovým debatám v zásadě otvíraly. Nejprve to byly seniorátní soudy, složené ze samotných vazalů,

kterí byli pokládáni za přirozené soudce sporů mezi seniorem, jenž byl jejich nadřízeným, a jeho člověkem, který byl jedním z nich. Na vyšším stupni pak následoval soud výše postaveného seniora, jemuž složil homagium sám pán. Některé systémy zvykového práva, záhy zaznamenané písemně, jako například zvykové právo platné v Bigorre, se snažily popsat řízení, jemuž se musel vazal podrobit, aby mohl být jeho „odchod“ legitimizován.⁶³⁾ Velkou vadou feudalitity však byla právě její neschopnost vybudovat skutečně souvislý a účelný právní systém. V praxi věc vypadala tak, že se jedinec, který byl obětí toho, co pokládal či vydával za poškození svých práv, rozhodl pro rozvázání vztahu a o výsledku sporu pak rozhodoval poměr sil. Jako by k manželství patřila možnost rozvodu, jehož důvody by však předem nikdo nestanovil, a aniž by existovali úředníci, kteří by je mohli uplatnit.

7. PARADOX VAZALITY

Rozporuplné svědectví pramenů

Řadě dílčích otázek, které vyvolává historie evropské vazaloty, vládne jeden problém lidského rázu. Jak byl skutečně pevný tento stmelující společenský princip v praxi a v lidském vnímání? Dokumenty budí v tomto ohledu na první pohled dojem jakési podivné rozporuplnosti, před níž ale nesmíme kapitulovat.

Člověk tyto texty nemusí právě dlouze přezkoumávat, aby z nich pořídil působivou antologii na oslavu vazalské instituce.

Ta je opěvována především jako velmi cenné pouto. Obvyklým synonymem „vazala“ je *ami*, „přítel“, a ještě častěji starobylé, pravděpodobně keltské slovo *dru* zhruba téhož, i když užšího významu. Ačkoli se totiž někdy používalo také k označení milostné náklonnosti, na rozdíl od pojmu „přítel“ se zřejmě nikdy nerozšířilo i na vztahy příbuzenské. Šlo ostatně o termín společný galorománštině i němčině, užívaný napříč věky v těch nejvýmluvnějších textech: „V poslední hodině,“ říkali už roku 858 Ludvíku Němci galští biskupové, „ti nepomůže žena ani syn, druhové (*dru*s) ani vazalové.“ Tato náklonnost mezi vazalem a pánem byla přirozeně oboustranná. „Girart se stal věrným Karla Velikého,“ prohlašuje jedna postava francouzského eposu, „a tak získal jeho přátelství i půdu.“ Pouhé výplody literatury, namítnou možná historikové,

kteří naslouchají jen dutému hlasu listin. To ale na věci nic nemění. „Já jsem pánem této země,“ řekl podle svědectví mnichů ze Saint-Serge jistý venkovský šlechtic, „protože Godfrýd, který ji vlastní, ji dostal ode mě jako léno na důkaz přátelství.“ A jak bychom mohli zahrnout tyto verše z *Doona Mohučského*, které tak nelíčeně vyjadřují skutečné splnutí duší, takové, kdy si nelze představit život jeden bez druhého:

„Je-li můj pán zabit, nechť zabijí i mne.
Je-li pověšen, pověste mne s ním.
Je-li vydán ohni, i já chci uhořet,
a utopí-li ho, hod'te mne za ním.“⁶⁴⁾

Tato vazba vyžaduje také pevnou oddanost a člověk pro ni musí, jak se říká v *Písni o Rolandovi*, vystát „horko i chlad“. „Budu milovat, co ty miluješ, a nenávidět, co ty nenávidíš,“ přísahal anglosaský „oddaný“. A na kontinentě slyšíme: „Tví přátelé budou i mémi přáteli, tví nepřátelé mémi nepřáteli.“ Prvořadou povinností dobrého vazala je přirozeně umět zemřít za svého pána s mečem v ruce: po takovém konci touží vazal nejvíc, protože je koncem mučednickým, který otevírá brány ráje. Tak nemluvili jen básníci, ale i církev: „Přijmeš pro něj smrt,“ prohlásuje jistý biskup roku 1013 na synodě v Limoges, „a skrze svou věrnost se staneš Božím mučedníkem.“⁶⁵⁾

Zradit toto pouto konečně znamená dopustit se nejstrašnějšího ze všech hříchů. Král Alfred píše, že když lid Anglie přijal křesťanskou víru, stanovil pro většinu provinění milosrdné pokuty, „kromě zrady pána jeho člověkem, protože se neodvážil použít tohoto milosrdenství u takového zločinu (...) stejně jako je ani Kristus nedopřál těm, kteří ho vydali na smrt“. „Není vykoupení pro člověka, který zabil svého pána,“ opakuje o více než dvě století později v Anglii, již feudalizované po vzoru kontinentu, sbírka zvykového práva zvaná *Zákony Jindřicha I.*, „takovému patří smrt v nejkřutějších mukách.“ V Henegavsku se vyprávělo, že jistý rytíř, který zabil v souboji mladého flanderského hraběte, svého pána, kajícně vyhledal papeže, podobně jako legendární Tannhäuser. Papež přikázal, aby mu usekli obě ruce. Protože se však ani nezachvěly, trest odvolal, avšak pod podmínkou, že bude rytíř celý svůj život svůj zločin oplakávat v klášteře. „Je mým pánem,“ prohlásí ve 13. století pán z Ybelinu, jemuž navrhnou, aby zavraždil císaře, který se stal jeho úhlavním nepřitelem, „a my mu zachováme věrnost, ať už se dopustil čehokoli.“⁶⁶⁾

Toto pouto bylo pokládáno za natolik pevné, že se jeho obraz promítal do všech mezilidských vztahů, a to i mnohem starších a zjevně úctyhodnějších. Vazalita tak ovlivnila i rod. „Při soudních procesech mezi rodiči a dětmi,“ rozhodl barcelonský hraběcí dvůr, „bude s rodiči nakládáno, jako by byli pány, a s dětmi, jako by byli jejich lidmi, jež se jim oddali vložním rukou.“ Když provensálská poezie vymyslela dvorskou lásku, pojala cit dokonalého milence po vzoru vazalské oddanosti. A to ostatně tím snadněji, že milovník byl ve skutečnosti často nižšího postavení než paní jeho snů. Toto ztotožnění dospělo tak daleko, že jméno a přezdívka milované bylo na základě zvláštní jazykové spodoby často v mužském rodě, jak se patřilo na jméno předáka. *Bel Senhor*, „Sličný pán“: tu, které dal Bertrand z Bornu své přelétavé srdce, známe jen pod tímto pseudonymem.

Rytíř si někdy na svou pečeť nechával vyřít ruce vložené do sepjatých rukou své milované. Nepřežívá snad vzpomínka na tuto symboliku ryze feudální náklonnosti, kterou zřejmě oživila záliba pro dávnou minulost v době romantismu, v pravidlech slušného chování, jež nám předepisují téměř výhradně jednostranné použití značně vybledlého slova *hommage* ve smyslu „úcty“ či „oddanosti“? Dokonce i sama náboženská mentalita přijala tento vypůjčený nátěr. Odevzdat se ďáblu znamenalo stát se jeho vazalem. K nejlepšímu vyobrazením homagia, jaká máme k dispozici, patří vedle pečeti s milostným gestem vložení rukou také tradiční výjevy oddání se démonu. Podle Anglosasa Cynewulfa jsou andělé božími *things* a podle bamberského biskupa Eberharda Kristus vazalem svého Otce. Nepochybně však neexistuje výmluvnější svědek všudypřítomnosti vazalské přichylnosti a jejích různých podob, než je samotný rituál oddání se: v celém katolickém světě se sralo výsadním gestem modlitby gesto spojených rukou napodobující obřad *commendise*, „oddání se“, které při modlení nahradilo starší postoj s rozepjatými rukama.⁶⁷⁾ Řádný křesťan se v hloubi duše cítil před Bohem jako vazal klečící před svým pánem.

Presto se však vazalská povinnost musela nevyhnutelně dostat do konfliktu s jinými závazky, například poddanskými či příbuzenskými. Téměř vždy však nad těmito svými soupeři zvítězila. A to nejen v praxi, ale i podle práva. Když Hugo Kapet roku 991 znovu dobyl Melun, vikomt, který proti němu hájil pevnost, byl i se svou ženou oběšen: jistě ani ne tak jako vzbouřenec proti králi, ale z toho důvodu, že nedostál svému slibu hraběti, svému bezprostřednímu pánovi, který patřil ke

královskému táboru. Hugovi druhové naopak žádali milost pro rytíře, kteří bránili hrad: nepodali snad důkaz své „ctnosti“, jak říká kronikář, když se coby vikomtovi vazalové přidali k jeho vzpouře? Touto „ctností“ se mínila jejich oddanost homagiu, která měla přednost před loajalitou vůči stáru.⁶⁸⁾ Před povinnostmi plynoucími z osobní závislosti ustupovala dokonce i pokrevní pouta, jež se přitom zdála být jednoznačně svatější než veřejnoprávní vazby. „Je dovoleno pozvednout zbraně na obranu svého nespravedlivě napadeného příbuzného,“ hlásají v Anglii Alfredovy zákony, „nikoli však proti svému pánovi. To dovoleno není.“ Ve slavné pasáži jedné anglosaské kroniky se líčí, jak vendeta mezi dvěma pány rozdělila příslušníky jednoho rodu, kteří se hlásili k jednomu či druhému z obou protivníků. Tento úděl přijali bezvýhradně: „Nikdo z příbuzných nám není bližší než náš *lord*,“ prohlásili. Jde o závažný výrok, jehož ohlasem je ve 12. století v Itálii dbalé zákonů tato věta z *Knihy lén*: „Vazalové musí svému pánovi pomáhat proti všem: proti svým bratrům, synům i otcům.“⁶⁹⁾

Jedna anglonormanská sbírka zvykového práva však na tomto místě pozvedá prst: „Není platného řádu nad boží příkázání a příkázání katolické víry.“ Tak uvažovali klerikové. Rytířská obec však v tomto smyslu vyžadovala jisté sebezapření. „I kdyby byl můj pán Raoul věrolomnější než Jidáš, zůstává mým pánem“: *chansons de geste* vytvořily nespočet variací na toto téma. A totéž někdy platilo i o dohodách, jež se uplatňovaly v praxi. „Pokud bude opar pohnán před královský soud,“ říká se v jedné anglické léní smlouvě, „vazal se za něj zasadí, nikoli však proti králi.“ Ponechme stranou tuto poslední výhradu, která ukazuje, jak mimořádný respekt si dokázala vymoci monarchie, jež se zrodila z výboje. Všeobecnou platnost má jen první část ustanovení, zformulovaná s cynickou prostotou. Povinnost zachovat pánovi věrnost byla zjevně příliš jednoznačná, než aby zbyl prostor pro otázku, na čí straně je právo. Proč se ostatně zabývat tolika ohledy? Nezáleží na tom, je-li můj pán v nepravu, domníval se Renaud z Montaubanu, „vina stejně padne na jeho hlavu“. Kdo se zcela odevzdal svému pánovi, se tímto gestem zříkal i osobní zodpovědnosti.⁷⁰⁾

Pokud i po prolistování této antologie, kde jsme nutně připomněli svědectví různého druhu i stáří, máme stále ještě obavu, že staré prameny, právní texty a poezie přehánějí oproti životnějším a méně odražitým faktům, tyto pochybnosti rozptýlí svědectví poklidného pozorovatele Joinvilla z doby vlády Filipa Sličného. Tuto pasáž jsem už citoval:

jistý houf se zvláště vyznamenal v boji. Žádný div, když takřka všichni bojovníci patřili k rodu velitele oddílu, nebo byli alespoň jeho vazaly.

Věc ale měla i své stinné stránky. I sám tento epos, jenž tak vysoko cenil vazalskou ctnost, je jen dlouhým výčtem bojů, které vazalové vedli proti svým pánům. Básník je sice někdy kárá, ale častěji se vyžívá v zálibných rozborech pohnutek svědomí. Nepochybně je si však vědom toho, že tyto vzpoury jsou příčinou všední tragiky lidské existence. V tomto smyslu jsou *chansons de geste* jen bledým odleskem skutečnosti. Boje velkých magnátů proti králům, vzpoury, jež proti těmto vysokým baronům vedli jejich vlastní lidé, dezerce ze služby, slabost vazalských armád, jež nedokázaly zastavit útočníky: tyto události čteme na každé stránce feudálních dějin. Jedna listina z konce 11. století popisuje, jak se mniši ze Saint-Martin-des-Champs snažili vyřešit vyplácení renty z jednoho mlýna v případě, že by byl vypleněn během bojů mezi dvěma venkovskými pány, kteří měli poplatek odvádět. Text popisuje situaci následujícími slovy: „Stane-li se, že budou válčit se svými pány či s jinými lidmi.“⁷¹⁾ Ze všech příležitostí k pozvednutí zbraně se tak na prvním místě vtírala na mysl válka proti vlastnímu pánovi. Ve skutečnosti byl postoj k těmto údajným zločinům kupodivu mnohem shovívavější, než jak jej popisuje literatura. O Herbertovi z Vermandois, který tak nestoudně zradil svého pána a krále Karla Prostáčka, legenda vyprávěla, že zemřel oběšením jako Jidáš. Z historie však víme, že podlehl přirozené smrti ve vysokém věku.

Přirozeně bylo nevyhnutelné, že vedle dobrých vazalů existovali i vazalové špatní, a především že se řada z nich podle svých zájmů a momentální nálady pohybovala mezi oddaností a zradou. Lze však tváří v tvář tolika svědectvím, jež se zjevně vzájemně popírají, bezvýhradně souhlasit s autorem *Ludvíkovy korunovace*?

„Tam všichni přísahali.

Přísahal, kdo měl slib čestně dodržet,

i ten, kdo ho vůbec nedbal.“

Tento přímočarý výklad jistě nelze zcela zavrhnout. Člověk feudálních věků, bytostně přimknutý k tradici, ale prudkých mravů a nestálé povahy, měl každopádně spíše sklon pravidla uctívat než je trvale respektovat. Nezaznamenali jsme snad tyto rozporuplné reakce už v souvislosti s pokrevními vztahy? Přesto se ale zdá, že příčinu tohoto nesouladu je

v tomto případě třeba hledat dál, totiž ve vazalské instituci samotné, v jejích proměnách a rozmanitosti.

Právní vazby a mezilidský kontakt

První vazalita, která soustředila ozbrojené druhy kolem jejich seniora, jakoby byla i ve své terminologii cítit domácím chlebem. Pán byl „stařešinou“ (*senior*) či „chlebdárcem“ (*lord*). Lidé zase jeho „druhy“ (*gascinai*), „hochy“ (*vassi, thengs, knights*) či „strávníky“ (*buccellarii, hlafoetan*). Věrnost se zkrátka zakládala na osobním kontaktu a podřízenost měla blízko ke kamarádství.

Postupně však toto původně domácí pouto nesmírně rozšířilo své pole působnosti, protože se jeho respektování vyžadovalo i od lidí, kteří poté, co nějakou dobu pobývali v pánově domě, začali žít daleko od něj a často na půdě, kterou jim sám daroval. Především ale proto, že magnáti a zejména králové viděli tvář v tvář rostoucí anarchii v tomto tak silném poutu či jeho napodobeninách lék na ochabující věrnost a mnoho ohrožených lidí zase způsob, jak si opatřit nějakého ochránce. Každý člověk jistého společenského postavení, který chtěl či musel sloužit, tak byl ztotožněn s ozbrojeným družiníkem.

Jelikož se však vyžadovala takřka osobní oddanost od lidí, kteří už se seniorem nesdíleli stůl ani život, od lidí, jejichž zájmy byly často v protikladu k zájmům pánovým a kteří nejenže od něj nedostávali žádné dary, ale dokonce byli někdy nuceni postoupit mu vlastní dědictví, aby je pak znovu přijali z jeho rukou zatížené novými závazky, ztratila nakonec tato tak vyhledávaná přísaha celý svůj živoucí obsah. Závislost jednoho člověka na druhém se záhy stala jen průvodním jevem závislosti jednoho pozemku na druhém.

Sama dědičnost, namísto aby zpečetila soudržnost dvou rodů, naopak přispěla k rozvolnění vazby, protože se týkala především pozemkových zájmů: dědic skládal homagium jen proto, aby si udržel léno. Tento problém vyvstal jak v souvislosti se skromnými lény řemeslníků, tak ve vztahu k úctyhodným lénům rytířstva a na obou stranách byl vyřešen obdobným způsobem. Syn malíře či tesaře zdědil otcův majetek pouze tehdy, zdědil-li zároveň i jeho řemeslo.⁷²⁾ Stejně tak dosáhl syn rytíře investitury jen v tom případě, že se zavázal, že bude pokračovat v plnění otcovských závazků. Zručnost kvalifikovaného řemeslníka byla ale mnohem jistější hodnotou než oddanost bojovníka, kterou bylo

příliš snadné slíbit a potom nedodržet. Jak je vidět z jednoho příznačného detailu, nařízení z roku 1291, vyjmenovávající důvody k zamítnutí některého ze soudců královského tribunálu, pokládalo za podezřelého z předpojatosti jen toho z vazalů té či oné soudící se strany, který své léno obdržel pouze na dobu svého života: natolik se zděděné pouto jevílo již oslabené!⁷³⁾

Možnost svobodné volby zanikla do té míry, že se stalo zvykem, že vazal spolu s lénem prodal i vazalské povinnosti a že pán se svými poli, lesy a hrady někomu dal či prodal také věrnost svých mužů. Léno nepochybně teoreticky nemohlo změnit držitele bez pánova svolení. A i vazalové jistě často žádali, aby léna byla postoupena s jejich souhlasem: roku 1037 tak figurovalo oficiální uznání tohoto práva mezi ústupky, které císař Konrád přiznal italským vavasorům. Praxe však záhy tyto křehké zábrany rozvrátila. S výjimkou Německa, jež bylo, jak uvidíme, těchto excesů více méně ušetřeno díky mimořádně vyvinutému smyslu pro hierarchii, měla proměna feudálních vztahů v obchodní artikl kromě jiného ten absurdní následek, že se mocný často stával „polibkem a rukama“ člověkem mnohem slabšího jedince, než byl on sám: máme snad uvěřit tomu, že nějaký významný hrabě, jenž získal léno závislé na malém hradním pánovi, bral někdy vážně rituál oddání se, jemuž se z přežití tradice musel podrobit? A konečně, i přes pokus o záchranu původní myšlenky vazalů, jakým byl sekundární systém vazeb mezi *hommes liges* a *seigneurs liges*, nakonec vícečetnost homagii, jež byla sama důsledkem oslabení vazalské vazby, toto pouto připravila i o akceschopnost. Z druhá ve zbrani, jehož oddanost posilovaly neustálé dary a osobní kontakt, se stal vazal jakýmsi nájemcem, který nebyl v placení nájemného v podobě služeb a poslušnosti právě horlivý. Přesto zde zůstávala jistá brzda: úcta ke složené přísaze. Ta měla i nadále značnou sílu. Jakmile se však příliš nechávaly slyšet pohnutky plynoucí z osobního zájmu či vášně, tato abstraktní zábrana odolávala jen těžko.

Tak tomu bylo přinejmenším tehdy, když už se vazalita zcela vzdálila své původní povaze. Tento vývoj však prošel řadou etap. Bylo by závažnou chybou pokládat často neutěšené vztahy mezi velkými či středními barony a králi nebo teritoriálními knížaty, kteří byli jejich pány, za model vazalské oddanosti. K tomuto přesvědčení nás zjevně vedou kroniky a *chansons de geste*, protože pohled historie i fikce přitahovaly především tyto do očí bijící zrahy magnátů, které představovaly prvoplánová dramata politické scény. Co však dokazují jiného, než že

se Karlovci a jejich epigoni, kteří byli přesvědčeni, že si tímto poutem, vypůjčeným ze zcela jiné oblasti, účinně připoutají své přední služebníky, strašlivě napálili.

Na nižším stupni společenského žebříčku lze z textů vytušit mnohem sevřenější skupiny kolem předáků, kteří měli se svými vazaly bližší vztah a kterým tito podřízení také lépe sloužili. Patřili k nim především oni neoblenění rytíři, *bacheliers de la mesnie*, „domácí panoši“, jejichž životní styl se na celém Západě svými rysy dlouhá staletí podobal existenčním podmínkám prvních vazalů.⁷⁴⁾ Francouzský epos se v tomto smyslu nespletl. Jeho velcí vzbouřenci, Ogier, Girard či Renaud, byli mocnými feudály. Dobrého vazala však vylíčila jako onoho Berniera z *Raoula z Cambrai*, který zůstává věrný i přesto, že jeho pán vede proti jeho rodu nespravedlivou válku, a to i poté, co jeho vlastní matka uhoří při požáru založeném tímto „Jidášem“. Ačkoli jej nakonec krutá potupa přiměje tohoto bídného pána opustit, zůstává, stejně jako básník, na pochybách, zda měl právo takto se zřítí dané přísahy. Bernier je přitom pouhým panošem, jehož oddanost posiluje vzpomínka nikoli na půdu, kterou by snad dostal, nýbrž na velkoryse darovaného koně a oděv. Tito loajální služebníci také pocházeli z řad početnějšího houfu chudých „vavasarů“, jejichž malá léna často obklopovala hrad, kam chodili střídavě hlídkovat jakožto *estagiers*, vazalové dočasně přebývající na pánově hradě. Obvykle byli příliš chudí, než aby za své pozemky mohli pánovi nabídnout víc než jen pouhé homagium či alespoň *hommage lige*, hlavní homagium.⁷⁵⁾ Byli také příliš slabí, aby nepřisuzovali značný význam ochraně, kterou jim mohlo zajistit jen důsledné plnění jejich povinností, a příliš vzdáleni velkým událostem doby, než aby se jejich zájmy a city přirozeně nezaměřovaly na pána, který je pravidelně svolával ke svému dvoru, vyrovnával příhodnými dárky hubené zisky z polí či pachtů, bral si k sobě jejich děti jako „schovance“ a v neposlední řadě je vedl do války, veselé a výnosné.

Tak vypadala různá prostředí, kde si vazalská přísaha i přes nevyhnutelné výbuchy vášně dlouhou dobu udržela svou svěžest a kde také, jak uvidíme, tuto formu osobní závislosti nahradily jiné formy, jakmile se její staré rituály definitivně přežily. Na začátku se vazalský vztah opřel o přátelské sdílení domova i dobrodružství a později, jakmile překročil tento domácí kruh, si zachoval cosi ze svého lidského rozměru jen tam, kde bylo odcizení pána a jeho člověka nejmenší: tento vývoj je charakteristickým znakem evropské vazaloty i důvodem jejich zdánlivých paradoxů.

3. KNIHA

VZTAHY ZÁVISLOSTI V RÁMCI NIŽŠÍCH SPOLEČENSKÝCH TŘÍD

1. PANSTVÍ

Panská půda

Relativně výše situovaná společenská prostředí, jež byla charakteristická pro vojenské homagium, nebyla jedinými, kde existovali „lidé“ jiných lidí. Na nižším stupni však vztahy závislosti našly svůj přirozený rámeček v uskupení, jež bylo mnohem starší než vazalita a jež mělo existovat ještě dlouho po jejím úpadku, a tím byl statek. Počátky seniorátního systému ani jeho role v hospodářství se nás zde ale netýkají. Význam má pro nás jen jeho místo ve feudální společnosti.

Zatímco svrchovaná moc, která vyplývala z vazalského homagia, se stala zdrojem zisků až později a jednoznačným odklonem od svého původního významu, v případě dominia byl ekonomický aspekt prvořadý. Ne-li přímo výhradním, pak přinejmenším převládajícím cílem seniorových pravomocí bylo zajistit si příjmy prostřednictvím výnosů z půdy. Dominium tedy bylo především „pūdou“ (hovorová francouzština pro něj ani jiné označení neznala), avšak půdou osídlenou poddanými. Obvykle se takto vymezený prostor dále dělil na dvě části, které na sobě vzájemně úzce závisely. Jednak to bylo „dominium“, z něhož si pán bral všechny plodiny přímo, a dále „držby“, tedy drobná a středně velká venkovská hospodářství, jež se ve větším či menším počtu soustředila kolem panského „dvora“. Výrazem pánova svrchovaného majetkového práva, jemuž podřídil sedlákovu chalupu, pole a louku, byl jeho zásah při nové investici, jen vzácně bezplatně, jež byla nutná pokaždé, když tyto statky změnily držitele. V případě odúmrti či legitimní konfiskace si je měl přivlastnit a konečně a především měl dále nárok na výběr daní a pomoc poddaných. Ty spočívaly většinou v robotě na půdě dominia. Alespoň z počátku feudální éry, když tyto pracovní povinnosti představovaly ještě mimořádně těžké břemeno, tak držby nepřidávaly k výnosům z polí, obdělávaných přímo pánem, jen další obilí či denáry, ale byly zároveň i zdrojem pracovní síly, bez níž by tato pole musela ležet ladem.